

Çünkü maden değeri ile piyasada dolaşan para sisteminde enflasyon yoktur.⁹ Paradaki değer kaybı günümüze oranla asırlara göre hesaplandığında çok düşüktür. Meselâ ilk Osmanlı akçesinin basıldığı 1326 M. yılından 1740 yılına kadar 414 yıllık süre içinde değer kayıp oranı %84,3 idi. Buna göre yıllık ortalama değer kaybı %0.24'te kalmıştır.¹⁰

Vakıf paraların ekonomide bir istikrar unsuru olması, bunların vakıf mütevellileri tarafından standart ölçülerde işletilmesi ile yakından ilişkilidir. Şöyle ki:

İslâm kültüründe vakıflara, yetimlere ve kamuya ait bütün mal ve nakit para varlıkları rayiç piyasa fiyatları ölçü alınarak yönetilir. Bunların satımı veya kiraya verilmesi durumunda fahiş gabin (aşırı aldanma) ölçüsünde ucuza verilmesi, satım veya kira akdini geçersiz kılar. Gerektiğinde bunları yöneten müteveli, veli veya kayyım, ortaya çıkan zararı tazmin etmekle yükümlü olur.¹¹

İlk olarak Belh fakihlerinden Nusayr b. Yahya (ö.268/881), rayiç piyasa fiyatlarının dışına çıkmayı ifade eden “*fâhiş gabin*” ölçülerini, gayri menkullerde %20, hayvanlarda %10 ve menkul mallarda %5 olarak tespit etmiştir. Osmanlı Devleti piyasasında yüzyıllarca ölçü alınan bu miktarlar, 1876 tarihli Mecelle'nin 165'inci maddesi ile kanunlaştırılmıştır.¹² Osmanlı ekonomik yapısında hâkim olan bu fiyat standartlarının, para vakıflarının “*Vakfiye*”lerinde de standart ölçülere bağlandığı görülür.

Aşağıda vereceğimiz iki vakfiye örneği bu standartlığa işaret eder:

a) 1517 M. tarihli, II. Beyazıt'ın oğlu Şehinşah'ın oğlu Mehmed'in karısına ait, 91.000 gümüş dirhemlik paranın vakfiyesinde işletilme şekli şöyle belirlenmiştir: “*Yukarıda adı geçen vakfedici kadın, miktarı belirtilen 91.000 gümüş dirhem, ne eksik ne de fazla olmamak üzere, yılda her 10 dirheme, 1,25 dirhem (yıllık %12,5) hesabı üzere, faiz (riba) ve faiz şüphesinden uzak bir şekilde, İslâm'a uygun bir muamele (muamele-i şer'iyye) ve günlük rayiç bedeller (murabaha-i mer'iyye) uygulanarak, kâr (nbh) getirecek şekilde işletilmesini şart koştu.*

9 Tabakoğlu, Ahmet, “İslâm Dünyasında Para ve Bankacılık Tecrübesi”, Türkiye'de Özel Finans Kurumları, Teori ve Uygulama, Albaraka Türk Yayını-17, İst. 2000, s.153.

10 Tabakoğlu, Ahmet, “Osmanlı İktisat Tarihinde Enflasyon Meselesi (1300-1750)”, M.Ü.İ. ve İ. Bilimler Fak. Der., Sayı. II, İst. 1985, s. 245. Bir başka hesaba göre 1326-1755 arasında 429 yılda akçenin değer kaybı %91.3, yıllık ortalama değer kaybı yine %0.2'dir.

11 Belirtilen üç çeşit malda piyasa rayiç fiyatlarına uyma zorunluluğu Kur'an'ın şu âyetine dayandırılmıştır: “Yetimin malına, o olgunluk (ruşd) yaşına ulaşıncaya kadar, en güzel (rasyonel ve rantabl) yönetim dışında yaklaşmayın.” (Kur'an, En'âm, 6/152; İsrâ, 17/34).

12 Ali Haydar, Duraru'l-Hukkâm, İstanbul 1330 H., I, 165, 166.

ایمانیون ان مینا اهدوا دینهم لعلهم یحکموا فی الدین و انزلنا الذکر لعلهم یرعوا
 انما حکمنا کل عین و اولم من یدوم دامت و دینهم و دینهم فی قیام حرمنا ذلک ولا نقضنا و کوننا ایامنا و انقضنا و انقضنا
 انما

*Bu muamele sağlam rehin veya varlıklı kefil güvencesi ile güçlendirilir.*¹³ Vakfedilen paraların nemalandırılması, diğer vakıf taşınmazlardan kira geliri elde edilmesi gibi, sipariş üzerine peşin mal alıp vadeli olarak satılması yoluyla olmuştur. Malın peşin fiyatı üzerine genel olarak yıllık %10-15 gibi bir kâr (rıbh) eklenerek yapılan bu muameleye “Murabaha” adı verilir. Reel ekonomide mal alım-satımında kullanılan bu kredi alacaklarının vakfa dönüşü, gerçekte satın alınan malın vadeli taksitleri olarak olur. Bu taksitlerin içinde yıllık olarak eklenen vade farkı, faiz değil, kâr (rıbh) niteliğindedir.

Osmanlı dönemi fıkıh literatürü ve para vakfı vakfiyeleri incelendiğinde, bu çeşit vakıflara ait anaparanın; Mudaraba (emek-sermaye ortaklığı yoluyla işletme), Müşareke (sermaye ortaklığı), Murabaha (malı peşin fiyatla satın alıp yıllık belli kârla alıcıya devretme), Bidâa (vakıf parayı Allah rızası için meccanen işletip kârın ve anaparanın tamamını vakfa verme) veya Karz-ı Hasen (ödünç verme) yöntemlerinden birisiyle veya birkaçı ile işletildiği görülür. Böyle bir kredi kullanımı sonucunda elde edilecek gelir, vakfın hayır cihetine harcanır.

b) Kanuni Sultan Süleyman, çeşitli para vakıflarını birleştirerek oluşturduğu 698.000 akçelik vakıf paranın “Murabaha” yoluyla işletilmesini ve elde edilecek kârın (rıbh) İstanbul kasaplarına sermaye olarak kullanılmasını şart koşturmuştur.¹⁴

Bu uygulamalara göre, vakıf paraların Murabaha yoluyla yıllık %10-20 arası kârlarla işletilerek, bir çeşit bankacılık faaliyeti sürdürülmüştür. Ancak para vakıflarının arka planında, “Murabaha” yöntemi görülür.

Yıllık olarak eklenen bu fazlalığı faiz olarak değerlendirenler de olmuştur. Ömer Lütfü Barkan ve John E.Mandaville bunlar arasındadır.¹⁵ Günümüz, faizsiz katılım bankaları büyük ölçüde Murabaha yöntemini kullandıkları ve klâsik bankaların faiz oranlarına yakın kâr payı verdikleri için, bu itham onlara da yapılmaktadır. Bu yüzden, onların Mudaraba ve risk sermayesi gibi daha kârlı alanlara yönelmesi beklenir.

II- Selem Akdi (Para Peşin Mal Veresiye Satış)

Selem veya selef akdi; peşin ödenen para karşılığında kalite ve nitelikleri belirli mislî (standart) bir mal için taahhüt antlaşması yapmaktır. Peşin

13 Orijinal metin için bk. *Bursa Şer'iyye Sicilleri*, A 21/27, 33a.

14 Altınay, A.Refik, *age*, s. 87.

15 Barkan-Meriçli, *age*, I, 129 vd.; Murat Çzakça, *Para Vakıfları*, İstanbul 1993, s. 69.

ödenen 100 bin dolar karşılığında, üç ayın sonunda teslim almak üzere, 100 ton baldo cinsi, birinci kalite pirinci satmak gibi. Satıcı belirlenen cins ve miktardaki malı vadesinde teslim etmeyi borçlanmış olur. Teslim tarihine kadar meydana gelebilecek fiyat değişiklikleri alıcıyı etkilemez. Çünkü alıcı parayı peşin vermekle, satıcıya akdin konusu olan malı piyasadan satın alabileceği veya üretebileceği kadar bir satın alma gücü kazandırmıştır. Bir malın henüz üretilmeden satışı, temelde mevcut olmayan bir şeyi satmak anlamına geliyorsa da, toplumların ihtiyacı sebebiyle bu çeşit ileriye yönelik standart mal taahhütleri yasal (legal) sayılmıştır.¹⁶

Selem akdinde, parası aylar öncesinden peşin ödenen standart bir malın satışı, satıcıya önemli bir finansman desteği sağlamaktadır. Diğer yandan para alacaklarının başkasına ciro edilmesi gibi, selem konusu standart malın alıcısı, bu sözleşmeyi belgeleyen "*selem senedi*"ni üçüncü bir kişiye, selem konusu mal alacağını, piyasa değeri üzerinden devredebilir. Ancak kendisi de bu akdin kefilisi olarak güvence verir.

Selem akdinin şartlarını şu şekli de belirleyebiliriz:

- a) Satış bedeli olan paranın tamamının peşin verilmesi,
- b) Akit konusu malın ölçü, tartı veya standart olup sayı ile alınıp satılan misli mallardan olması,
- c) Malın cinsinin belirlenmesi,
- d) Malın piyasada sürekli olarak bulunması,
- e) Teslim tarihinin ve ihtiyaç varsa teslim yerinin belirlenmesi gerekir.

Buna göre; buğday, arpa, pirinç, zeytinyağı gibi yiyecek maddeleri, inşaat demiri, çimento, petrol, doğal gaz gibi sanayi ürünleri veya standart olup sayı ile satılan otomobil, kamyon, tır, uçak, gemi gibi araç ve gereçler selem akdine konu olabilir. Burada anapara peşin verilir, zimmet borcu olan mal ise veresiye olur. Selem akdinde en kısa süre bir ay kadardır. Çünkü bu süre, peşin ödeme için en uzun, vadeli ödemede ise en kısa süredir. Selem konusu olan mal, akit sırasında veya vade tarihinde mevcut olmaz yahut bu ikisi arasında meyve, sebze, süt gibi, insanların elinde bitmiş bulunursa selem akdi geçerli olmaz. Çünkü bu takdirde, satıcının malı teslim gücü yetmez.¹⁷

16 Nitekim Kur'an'da (Bakara, 2/282) vadeli satışlara izin verildiği gibi, Hz. Muhammed'in şu sözünde de, selem'in esasları belirlenmiştir: "*Kim selem akdi yapmak isterse, ölçü veya tartı ile alınıp satılan standart şeylerde ve teslim tarihini belirleyerek yapsın.*" (Buhârî, Selem, 1, 2, 7; Müslim, Müsâkât, 128; Ebû Dâvûd, Büyü, 55).

17 İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, IV, 214.

III- Mülkiyeti Muhafaza Kaydıyla Satış (Bey'ul-Vefâ)

Vadeli alacak ve borçların teminata bağlanması, çok eski devirlerden beri uygulanan bir işlemdir. Günümüz ticaret hayatında mala ipotek konularak yapılan bu işlem süresince, ipotekli yerden yararlanma, gelirini alma, nefi (yararlanma hakkı) ve hasarın (zarar) hangi tarafa ait olduğu gibi konular tartışılmaktadır.

Biz bu güvenceleri üç kısma ayırarak değerlendireceğiz:

a) Şartsız ipotek:

Vadeli bir borca karşılık, bir malın teminat olarak gösterilmesidir. Bunun fıkıhtaki karşılığı "rehin"dir. Borcun vadesinde ödenmemesi durumunda, alacaklının ipotekli malı icra yoluyla sattırarak, bunun parasından alacağını tahsil etme hakkı doğar.¹⁸

b) Mülkiyeti muhafaza sözleşmeli ipotek:

Günümüz beşeri hukuklarında yer alan bu çeşit ipotek, daha çok taksitle mal satışlarında, satış bedelini teminat altına almak amacıyla uygulanmaktadır. Borç ödenince, mal üzerindeki ipotek kalkar ve malın mülkiyeti ilk sahibinin üzerinde devam eder.¹⁹

Borcun tamamı ödeninceye kadar, ipotekli mal üzerinde satıcı aslî, alıcı fer'î zilyed durumundadır. Bunun bir sonucu olarak, şart yerine gelmeden malda yapılacak temlikî her tasarruf geçersiz sayılır. Bu konuda kötü niyetli üçüncü kişilerin hakkı da korunmaz.²⁰

Halin gerektirdiği veya özel şartların doğurduğu istisnalar dışında, mülkiyeti muhafaza sözleşmesi yapıp, mal alıcıya teslim edilince, satılan şeyin nefi (yararlanma) ve hasarı (zararı tazmin) alıcıya geçer.²¹

Taksitle satışta, satıcıya muhayerlik ve diğer haklar tanıyan Türk Borçlar Kanunu 222 ve 223'üncü maddelere göre, borçlu taksitlerden birini ödemedi temerrüde düşse, satıcı bu taksidin ödenmesini isteyebileceği gibi, kendisi için bu hakkı mahfuz tutmuşsa, satılanın mülkiyetini iddia veya satımı feshedebilir.

Satıcı, satımı feshettiği takdirde, satıcı ve alıcıdan her biri, diğerinden aldığı şeyi geri vermekle yükümlü olur. Satıcı bu durumda, uygun

18 Türk MK. 796, 881; İsviçre MK. 824, 912; Alman MK. 1184.

19 Ekemen, Nafiz Zeki, *Mülkiyeti Muhafaza Mukavelesi*, İst. Bar. Mecmuası, 1964, s. 339 vd.

20 Türk MK. 901; TBK. 150/3.

21 Türk BK. 183.

bir kira bedeli isteyebileceği gibi, satılan mal bozulmuşsa tazminat dahi isteyebilir. Alıcıya bunun üzerinde borç yükleyen sözleşmeler geçersizdir.²²

c) *Bey'ul-vefa işlemi yoluyla kredi temini:*

Doğu İslâm toplumlarında, faizsiz bir enstrüman olarak başvuru olan “*bey'ul-vefa*” işlemi, Mülkiyeti muhafaza sözleşmeli bir ipotek türü olup, fıkhıdaki “*rehin*” işleminden başka bir şey değildir. Bu yöntem, XV nci miladi yüzyıldan itibaren kullanılmış ve örf haline gelmiştir.

Tarihte ilk olarak Şeyh Bedruddin Mahmûd (ö.823/1420) Câmiu'l-Fusûleyn adlı eserinin 18'inci faslında, Necmuddin Ömer bin Muhammed en-Nesefi'nin Fetva'sından naklen şunları kaydeder: “*Zamanımızda halkın faizden korunmak için yaygın olarak kullandıkları ve adına bey'ul-vefâ dedikleri muamele, gerçekte rehinden (ipotek) başka bir şey değildir. Çünkü bu işlemde, alıcı mala mâlik olamaz ve mal sahibinin izni olmadan da ondan yararlanamaz. Maldan izinsiz yararlanır ve malı telef ederse tazmin etmesi gerekir. Eğer ipotekli mal telef olursa borç düşer. Bize göre bununla rehnin (ipotek) hükmü arasında hiçbir fark yoktur. Akdi yapanlar ona satış deseler bile bu, teamül (örf) haline gelmiş rehindir ve burada amaç, alacağı teminat altına almaktır.*”²³

Bey'ul-vefâ sözleşmesinde, alıcı akit süresince mala malik olamaz. Satıcı, süre dolmadan her an borcunu ödeyip malı geri isteyebilir. Ancak bu şekilde ipotekli bir malı, ne satıcı ne de alıcı diğerinin izni olmadıkça başkasına satamaz. Bu hak mirasçılara da geçer.

İslâm fıkhına göre, rehnedilen (ipotekli) bir maldan, sahibinin izni bulununca ipotek ettiren kimse yararlanabilir. Böyle bir yerde kendisi oturabilir, ticaret yapabilir ya da kiraya verip kira bedelini alabilir.

Mecelle'yi şerh eden Ali Haydar Efendi (ö.1355/1936) bu konuda şöyle der:

“*Mülkiyeti muhafaza kaydıyla satılan bir gayrimenkulün gelirinden bir bölümü, alıcıya ait olmak üzere şart kılınsa, bu şarta uyulması gerekir. Çünkü Mecelle'nin 83'üncü maddesinde, “İmkân ölçüsünde yasalara uygun bulunan (legal) şarta uymak gerekir.” hükmü yer alır.*”²⁴

22 bk. Türk BK. 222, 223; İsviçre BK. 227; talya MK. 1526.

23 Ali Efendi, *Fetâvâ*, İstanbul 1311 H. I, 300, Madde, 398.

24 Ali Haydar, *age*, I, 666, 667; *Mecelle*, Madde., 396, 398.

Son dönem İslâm bilginlerinden Ömer Nasuhi Bilmen'in konu ile ilgili tespiti şöyledir: İslâm bilginlerinin çoğunluğu, mülkiyeti muhafaza kaydıyla satışı (bey'ul-vefâ) rehin (ipotek) olarak kabul eder. Mal sahibinin izni olunca, alıcı malın gelirinden yararlanabilir.²⁵

Mesela: Faizsiz yolla kredi sağlamak isteyen (A), aylık 1000 dolar kira geliri olan ve gerçek değeri 100 bin dolar bulunan bir gayrimenkulünü, bey'ul-vefâ sözleşmesi yaparak, iki yıl süreyle, (B)'ye satsa, (B) iki yıllık süre içinde 24.000 dolar kira bedelini alabilir. (A), en geç vade sonunda 100.000 dolar borcu (B)'ye öderse, ipotek kalkar ve gayrimenkulünü geri alır. Eğer süre sonunda kredi geri ödenmezse, bu gayrimenkulün mülkiyeti kendiliğinden (B)'ye geçer. Ancak (B)'nin bu ipotekli gayrimenkulden yararlanamama riski de vardır.

Gayrimenkulün boş kalması, tarım arazilerinden ürün alınamaması gibi riskler bunlar arasında sayılabilir.²⁶ Yukarıdaki örnekte, (A), kendine ait ipotekli gayrimenkulü kullanmaya devam edecekse "kiracı" sıfatıyla yararlanır. Bu durumda (B)'ye rayiç fiyat üzerinden kira bedeli ödemesi gerekir. Fıkıhta bu son işleme "Bey'ul-istiğlâl (Gelirini alma karşılığında yapılan satış)" denilmiştir.²⁷ Bu duruma göre kredi alacaklısı, şart konulmuşsa, ipotekli yerden yararlanabilir. İpotekli yerin kira gelirini almak da yararlanma kapsamına girer.²⁸

Osmanlı Devleti uygulamasında faiz anlaşması olmaksızın, geçici satış, bağış veya kira sözleşmesi gibi muamelelerle, borçlunun fazla bir meblağ ödemesi işlemlerine "muamele-i şer'iyye", fazla olarak ödenen paraya da "rih-i şer'î" denilmiştir. Bu gibi muameleleri sermaye sahipleri yanında para vakıfları da uygulamıştır. Hanefî ve Şâfiîlere göre bu çeşit muâmele-i şer'iyye ve bu sözleşmeye dayalı olarak elde edilecek rih-i şer'î caizdir. Mâlikî ve Hanbelîler ise bu gibi sözleşmeleri, bir çeşit örtülü faiz yeme yolu sayarak caiz görmezler.²⁹

IV- Risk Sermayesi (Venture Capital):

A) Risk Sermayesi Sektörünün Ortaya Çıkışı:

Mudaraba ortaklığı yöntemi M. X. yüzyıldan itibaren "Commenda" adı ile Avrupa'ya geçmiş ve Avrupa ticaret hukukunda diğer ortaklık çeşitlerine de öncülük etmiştir. Emek-sermaye ortaklığının XX. yüzyılda

25 Bilmen, Ö. Nasuhi, *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul 1967, VI, 127, 128.

26 Ali Haydar, *age*, I, 664, 655, 666.

27 Ali Haydar, *age*, I, 664, 655, 666; *Mecele*, Madde. 119. 397. krş. İbn Rüşd, *Bidâye*, Mısır, t.y., II, 123, 124; Bilmen, *age*, VI, 47, 48.

28 Ali Efendi, *Fetâvâ*, I, 300-3002.

29 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, Mısır, ty. II, 123, 124; Bilmen, *age*, VI, 47, 48.

en önemli halkası risk sermayesi ile tamamlanmıştır.³⁰ Risk sermayesi 1970'li yıllardan bu yana özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde büyük ölçüde başvurulan ve en son teknolojik yeniliklere yönelip, bu tip projelerin finansmanını sağlayan bir finansman kullanma yöntemidir. Venture Capital adı verilen bu modelin ortaya çıkışı şöyle olmuştur:

ABD ve diğer gelişmiş bazı ülkelerde 1950'lerden sonra, bilim adamları keşif ve icat sayılan ve patent hakkı doğuran projelerini parayla satmak yerine, emek-sermaye ortaklıkları kurmaya başlamışlardır. Keşif ve icadın sahibi olan bilim adamı beyaz eşya, motor, elektronik alet, bilgisayar, bilgisayar programı vb. projesini sürekli olarak geliştirmeyi üstlenerek, Venture Capital şirketi ile birlikte, ortaklığın "emek (mudarib)" tarafını, sermaye sahipleri de "sermaye sahibi (rabbu'l-mal)" tarafını oluşturmuştur. Böylece ABD, İngiltere, Japonya, Kanada ve Almanya gibi ülkelerde risk sermayesi modeli ileri teknolojiyi geliştiren itici bir güç olmuştur. ABD'de risk sermayesinin en önemli özelliklerinden birisi, banka tarafından desteklenmeyen genç girişimcileri finanse etmesidir. Bir diğer özelliği de en son teknolojinin desteklenmesidir. İş tecrübesi olmayan genç ve yeni fikirlerin finanse edilmesi, düşünen beyinlere aktivite kazandırdığında şüphe yoktur.

Bu konuda iki örnek vereceğiz:

1) ABD'de emek-sermaye ortaklığının öncüsü sayılan Harvard Üniversitesi İşletme Fakültesi Dekan Yardımcısı General Doriot'un yönettiği risk sermayesi şirketi (ARDC), 1957'de Digital Equipment Corp. (DEC) isimli girişimci şirketi desteklemeye karar verir. Desteklenecek şirket, başlangıçta yalnız fikir ve proje üreten yoksul fakat yetenekli iki mühendisten ibarettir. Doriot'un şirketi, girişimci şirketin (DEC) %78 hissesini 70 bin dolar karşılığında satın almış, 15 yıl sonra yani 1972'de kâr payı olarak 350 milyon dolar kazanmıştır. Bu, anaparanın dolar hesabıyla beş bin katına yükseldiği anlamına gelir.³¹

2) Başka bir çarpıcı örnek, Matematikçi Max Palevsky'dir. Palevsky 1961'de küçük bilgisayar computer sistemini bulmuş, bu projeyi başlangıçta 257 bin dolarla David and Rock Risk Sermayesi şirketi desteklemişti. Bu şirketi 1968'de Xerox Corp. bir milyar dolara satın aldığı anda, Davis and Rock'un eline 60 milyon dolar geçmiştir. Bu, anaparanın 7 yılda 233 katına yükseldiğini gösterir. Bu artıştan emek tarafını oluşturan bilim adamı ile projeyi gerçekleştiren risk sermayesi

30 Bk. Çiller, Tansu- Çizakça, Murat, *Türk Finans Kesiminde Sorunlar ve Reform Önerileri*, Neşr. İSO. İstanbul 1989, s.152.

31 Hamdi Döndüren, "İslâm Bankacılığı ve Risk Sermayesi", *İslâmî Araş. Der.*, c.VI, sy. 1,yıl, 1992; Çiller- Çizakça, *age*, s. 128, 129.

şirketinin de %20 payı aralarında paylaştıklarını belirtmeliyiz.³² ABD’de 1982 yılında 218 Venture Capital şirketinin yatırım portföylerine göre elde ettikleri yıllık kâr oranı aşağıdaki şekilde gerçekleşmiştir: Yatırım yüzdesi: %14,7 tüm zarar; %24,8 kısmen zarar; %29 -%100-%200 arası kâr; %19,7- %200-%500 arası kâr; %8,3 -%500-%1000 arası kâr; %3,2 - %1000’den fazla kâr.

Bu verilere ek olarak ABD’de 1964-1984 arası 20 yıllık dönemde Venture Capital yatırımlarının ortalama yıllık kârlılık oranının %25 civarında olduğu ve ayrıca aynı dönemde sermaye piyasasında işlem gören menkul değer yatırımlarında yıllık ortalama kârlılığın ise %8 civarında (bu dönemde yıllık enflasyon oranı %7 civarında) bulunduğu belirtilirse, Venture Capital yatırımlarının ne kadar kârlı olduğu ortaya çıkar.³³

B) ABD’de Risk Sermayesi Sektörünün Kaynakları ve Sektörün Yapısı:

ABD’de 1984 yılındaki verilere göre çeşitli kaynakların risk sermayesi sağlamadaki payları şöyledir: Emekli fonları %34; yabancı fonlar %18; bireyler (aileler) %15; şirketler %15; sigorta şirketleri %13; vakıflar ve diğer hayır kurumları %5. Buna göre risk sermayesi için en yüksek fon kaynağı %34’lük payı ile emekli sandıkları fonlarına aittir.³⁴

1978’de sermaye kazanç vergisinin %49’dan %20’ye indirilmesi ve emekli sandıklarına risk sermayesine yatırım yapma izninin verilmesi, bu sektöre ilgiyi artırdı. Vakıflar da bu sektöre önemli ölçüde yatırım yapmaktadırlar. Bu yatırımlar, risk sermaye şirketlerinin hisselerini satın alarak yapılmaktadır. Örnek verecek olursak:

- Rockefeller Vakfı 1994’te 30 ayrı risk sermayesi şirketine 80 milyar dolar yatırım yapmıştır.
- Yale Üniversitesi Vakfı’nın, 1999’da risk sermayesi sektörüne yaptığı yatırım 1,5 milyar dolardır.
- Avrupa’nın ünlü üniversitesi olan Oxford’un ise, risk sermayesi şirketlerine yatırımı sadece 17 milyon dolardır. Amerika risk sermayesi şirketlerinin girişimcilere yatırım yaptığı finansman toplamı:
- 1980’de 4,5 milyar dolar.

32 Çiller-Çizakça, age, s. 130; Döndüren, Hamdi, “İslâm Ekonomisinde Sermaye Birikimi ve Kullanılma Yöntemleri”, İlam Araştırma Dergisi, c. 1, sy. 2, Temmuz-Aralık 1996, s. 53-80..

33 Sarıaslan, Halil, “Venture Capital (Risk Sermayesi) Finansman Modeli ve Türkiye’de Uygulama Olanakları”, Ankara Sanayi Odası (ASO), rapor ve Batterson, Leonard A. Raising Venture Capital and Entrepreneur (Englewood Cliffs,N.J., Prentice-Hall, 1986) den naklen.

34 Sarıaslan, ag.rapor, s. 3, 4.

- 1993'te 35 milyar dolar.
- 2000 yılında 56 milyar dolar.

Bu kadar büyük sermayeyi 600 kadar risk sermayesi şirketi yönetiyor.³⁵

C) Diğer Bazı Ülkelerde Risk Sermayesi:

Kanada'da, devlet Risk Sermayesi şirketlerine, Canadian Development Corporation (CDC)'un %48 hissesini satın alarak bu büyük şirkete ortak olmuş, CDC'de doğrudan doğruya girişimci şirketlerin hisse senetlerini satın alarak bu şirketlere faizsiz finansman sağlamıştır.

Almanya'da risk sermayesi uygulaması devlet destekli başladı. Devlet önce WGS adlı bir Kamu İktisadî Teşebbüsü (KİT) kurdu. 28 bankanın oluşturduğu konsorsiyuma risk sermayesi sektörünü kurma yetkisi verdi. Ancak bu teşebbüs milyarlarca mark zararla sonuçlandı. Çünkü yönetim kurulunda işin uzmanı risk sermayedarı yerine, bürokrat ve klasik bankacılar vardı. Yatırım kriterleri farklıydı.

Bu tecrübeden sonra Almanya TBG diye yeni bir şirket kurarak, risk sermayesi kurallarına göre çalışmaya başladı. 1998'de Almanya risk sermayesi sisteminde İngiltere'yi geçti.

İngiltere, Japonya, İsveç ve Hollanda'da risk sermayesi uygulamasından, olumlu sonuçlar elde edildiği belirlenmiştir.³⁶

Kalkınmakta olan Orta Doğu Avrupa ile Uzak Doğu ülkelerinde de risk sermayesi sektörü giderek gelişmektedir. Yatırım hacmi son yıllarda 9 milyar doları aşmış bulunmaktadır.

Türkiye ilk defa 1989 yılında risk sermayesi sektörü hakkında bilgi sahibi oldu. Yüksek faiz oranları ve bürokratların işi bilmeyişi yüzünden sektör ölü doğdu.

1993'te Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) bir yönetmelik çıkardı ve Risk Sermayesi Şirketi kuruluşu için 300 milyar TL kuruluş sermayesini şart koştu. 1998'de bu miktar 500 milyar TL'ye çıkarıldı.

1999-2000 yılında ilk defa faizler %30'lara inince, tasarruf sahipleri borsaya yönelmeye başladılar.

---

35 Çizakça, Murat, "Risk Sermayesinin Batı'daki Başarıları ve Gelişmekte Olan Ülkelerdeki Potansiyeli", Türkiye'de Özel Finans Kurumları, İst. 2000.

36 bk. Sarıaslan, ag. rapor, s. 9 vd.

Bu arada üç tane Risk Sermaye Şirketi kuruldu. Bunlar Global'in, Vakıflar Bankası ile İş Bankası'nın kurduğu Risk Sermayesi şirketleridir.³⁷ Sonuç olarak, günümüzde ekonomik bakımdan kalkınmış olan ülkelerin büyük ölçüde risk sermayesi yöntemine yönelmiş bulduklarını söyleyebiliriz.

V- Mukarada Tahvili

İslâm'ın yayıldığı ilk dönemlerde, Hicaz yöresi denilen Mekke ve Medine toplulukları emek-sermaye ortaklığına mukarada veya kraz terimini kullanırlardı. Irak yöresi ise, bu ortaklık için Mudaraba terimini kullanmıştır.³⁸ Buna göre mukarada tahviline, mudaraba tahvili de diyebiliriz.

Beşeri hukukta tahvilin tanımı şöyle yapılmıştır: Anonim şirketlerin ödünç para bulmak için itibari kıymetleri eşit ve ibareleri aynı olmak üzere çıkardıkları borç senetlerine "tahvil" denir.³⁹

Devlet tahvilleri, hazine bonoları gibi kamu tüzel (hükmî) kişileri tarafından çıkarılan tahvillerle, Anonim şirketlerce çıkarılan tahviller, menkul kıymetler grubuna dahil kıymetli evraktan sayılmıştır. Hatta açık bir hüküm bulunmamakla birlikte, sermayesi paylara bölünmüş Komandit Şirketlerin de tahvil çıkarabilecekleri savunulmuştur.⁴⁰

Mukarada veya mudaraba tahvili ilk olarak Türkiye mevzuatına Albaraka Türk A.Ş.'nin 12.11.1984 tarihli ilk Ana Sözleşmesi ile girmiştir.⁴¹ Adı geçen Ana Sözleşme'nin 11'inci maddesinde mukarada tahvili şöyle düzenlenmiştir: İlgili kanun, tüzük, kararname ve tebliğlerce müsaade edildiğinde ve ilgili mercilerden izin alınarak Mukarada Tahvilleri çıkarılabilir. Çıkarılacak tahviller iki çeşit olabilir:

- a) Müşterek mukarada tahvilleri: Bunların vadeleri on yılı aşmamak üzere sabit olacak ve belirli bir muacceliyet tarihi bulunacaktır.
- b) Muayyen mukarada tahvilleri: Bunlar belirli bir proje veya belirli bir gaye için çıkarılacak, bunların geliri ile yeni proje veya projelere finansman sağlanacaktır.

Bu tahviller fonu ile gerçekleştirilen projelerin gelir ve gider hesabı ayrı tutulacak ve idare meclisi kararı ile tahvil sahiplerine hakları ödenecektir.

37 Çizakça, age, s. 127.

38 Serahsî, Mebsût, 2. baskı, Beyrut, ts. s. XXII,18; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâyi'*, 2. baskı, Beyrut, 1394/1984, VI, 80; Bâcî, *Müntekâ Şerhu'l-Muvatta'*, 3. baskı, Beyrut 1403/1983, V, 149,150.

39 Türk TK. 420.

40 Poroy, Reha, *Kıymetli Evrak Hukuku Esasları*, İstanbul 1971, s. 7; Türk TK. 476/2. Tahvil için bk. Türk TK. 420- 433; Döndüren, Hamdi, *"İslâm Bankacılığı ve Risk Sermayesi (Mudaraba And Ventura Capital in İslâmîc Economy)"*, İslâmî Araştırmalar Der., c. 6, sy. 1, Ankara 1992. s. 17-31.

41 Bu ilk metin için bk. *Türk Ticaret Sicili Gazetesi* 12.11.1984 gün ve 1134 sayılı nüshası.

Sonuç olarak mukarada tahvilleri “*kâr-zarar tahvili*” niteliğindedir. Çünkü mukarada veya mudaraba bu esasa dayanır. Ancak dikkatle seçilecek ve kâr payı yüksek projelere, Venture Capital uygulamasında olduğu gibi, bu çeşit tahvillerle uzun vadeli finansman temin etmek mümkün olabilir. Bunun için tasarruf sahiplerinin uzun vadeli projelerin lüzûmuna inanması ve bunların realize edileceğine güvenmesi gerekir.

Ancak enflasyon, faiz ve döviz fiyatlarının dalgalandığı geri kalmış ülkelerde, uzun vadeli mevduat toplamak güç görünmektedir. Bu yüzden mukarada tahvili Türkiye’de uygulama alanı bulamamış ve Albaraka Türk Finans Kurumu, bu tahvil çeşidini, yeni Ana Sözleşme’sine almamıştır.⁴²

Mukarada tahvili ve altın hisse ilişkisi:

Tahvil konusunda bizim teklifimiz bazı ileri ekonomilerde uygulanan “Altın hisse” formülüdür. İmtiyazlı hisse olarak bilinen bu uygulama, şirket yönetimlerinde, önceden tanımlanmış sınırlı konuda sembolik bir azınlık hisseyi temsil edenlere, alınan kararları veto etme yetkisi tanıyor.

Buna göre, mudaraba ve karz-ı hasen (ödünç) karışımı bir fonu işletecek olan girişimci (mudarib), mevduatın meselâ %99’unu ipotekli karz (ödünç), %1’ini mudaraba yoluyla toplasa, riskin büyüklüğü yüzünden %1’lik pay, girişimciye “Altın hisse” hakkı vermelidir. Burada riskin büyüklüğü, girişimciye elde edilecek toplam kârın %50 gibi bir bölümünü alma hakkını kazandırır. Oysa günümüz mudaraba uygulamalarında işletmecinin (mudarib) kârdan payı %20 dolaylarındadır.

Örnek:

Belli bir projede kullanılacak olan 100 milyon dolarlık bir tahvil fonunun, örneğin %1’i mudaraba, %99’u ipotekli karz yoluyla toplansa, tahvili çıkaran Katılım Bankası, vade sonunda zarar etse bile, tahvil sahiplerine fonun %99’unu tazmin etmeyi üstlenmiş olur. Burada bankanın riski %99’dur. Ancak risk büyük olduğu için, (girişimci) banka, toplam kârdan olan payını örneğin %50’ye çıkarabilir. Bu durum, *Katılım Bankası*’nın proje seçiminde çok dikkatli davranmasını gerektirir.

42 bk. *Türkiye Sicil Gazetesi*, 30.05.2007 gün ve 6819 sayılı nüsha, Albaraka Türk yeni Ana Sözleşme 4’üncü Madde.

Ünlü Hukukçu Ebû Bekir el-Kâsânî'nin (ö.587/1191), geniş olarak incelediği mudaraba uygulamaları arasında, "*mudaraba- karz-ı hasen karışımı kredi*" kullanımına da yer vermesi, bu yöntemin o günkü girişimciler tarafından kullanıldığını gösterir.⁴³

VI- Türkiye'de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi

A) Giriş

1960'lı yıllarda Mısır'da başlayıp, zaman içinde yaygınlaşan faizsiz bankacılık uygulamaları, piyasalardaki etkinliğini giderek artırmaktadır. Global anlamda faizsiz finansal varlıkların, Eylül 2006 itibariyle 300 milyar doların üstünde bir büyüklüğe ulaşması, pazardaki gelişmenin önemli bir göstergesidir. Ancak uzmanlar, ulaşılan bu büyüklüğün pazarın 4 trilyon dolarlık potansiyeli yanında, çok düşük bir seviyede kaldığına işaret ediyor.⁴⁴

Global faizsiz bankacılığın, dünya genelindeki Müslüman toplumlarda sadece %10'luk bir pazar payına sahip olduğu düşünülürse, bu sektörün ne büyük bir gelişme potansiyeline sahip olduğu anlaşılır.

Bazı tahminler, bu pazarın gelecek beş yılda %10-15 arasında bir büyüme hızına ulaşacağını ortaya koyuyor.

Günümüzde faizsiz bankacılık hizmeti veren kurumların ve yatırım fonlarının sayısı artarken, geleneksel bankacılık hizmeti veren, çok sayıda Batılı (Avrupalı) kurum da faizsiz finansal ürünleri portföylerine katıyor.

Bugün uygulayıcıların arasında Citibank, Barclays Bank, Commerzbank gibi klasik bankaların da yer aldığı faizsiz bankalar Güney Afrika'dan Kazakistan'a, ABD'den Pakistan'a uzanan coğrafyada ve sayıları 60'a ulaşan ülkelerde faaliyet göstermektedir.

Katılım bankaları uzun bir yapısal evolüsyonun son halkasını oluşturmaktadırlar. Bunların temelde klâsik Mudaraba ortaklığına dayandığını söyleyebiliriz. Nitekim Serahsî (ö.490/1097) ve Kâsânî (ö.587/1191) gibi ünlü hukukçuların eserlerinde, Mudaraba'ya ve uygulamasına birer cilde yakın yer ayırması, bu ortaklığın tarihte ne kadar çok kullanıldığını gösterir.⁴⁵

43 Kâsânî, *age*, VI, 83, 84.

44 TKBB, *Dünya'da ve Türkiye'de Faizsiz Bankacılık Der.* 2006, s. 24-27.

45 Serahsî, *age*, XXII, 17-188; Kâsânî, *age*, VI, 85 vd.

Türkiye ilk olarak, “*Özel Finans Kurumları (ÖFK)*” yani faizsiz bankacılıkla 1984 yılında tanıştı. Bu gelişmeden hemen sonra ÖFK olarak Albaraka Türk ve Faisal Finans kuruldu (1985). Faisal Finans, Türk ortaklar tarafından satın alındı ve Family Finans oldu. Bunu 1989’da Kuveyt Türk, 1991’de Anadolu Finans, 1995’te İhlâs Finans ve 1996’da Asya Finans izledi.

Türkiye’de önceleri “*Özel Finans Kurumu*” adıyla anılan faizsiz kurumların adı, 19.10. 2005 tarih ve 5411 sayılı “Bankacılık Kanunu” ile “Katılım Bankaları” olarak değişti. Yasa ayrıca katılım bankalarındaki tasarrufların 50 bin YTL’ye (yaklaşık 40.000 \$) kadar olan bölümünü güvence altına aldı ve Katılım Bankaları Birliği bünyesinde bulunan “Güvence Fonu”nu da, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu’na (TMSF) devretti.

Sistemi inceleyen uzmanlar, faizsiz bankacılık konusunda dünyada en iyi ve yeterli düzenlemelerin yapıldığı ülkenin Türkiye olduğunu belirtiyorlar.⁴⁶

Türkiye’de ilk olarak faaliyete geçen Albaraka Türk Finans Kurumu ile Faysal Finans Kurumu’nun (FFK) 1985-1988 arası topladığı fonları kullandırma alanları şöyledir: Bu dört yıllık ilk uygulamada, katılım hesabı fonlarının FFK’da ortalama olarak sadece %5.7’si kâr-zarar ortaklığı (Mudaraba-Muşaraka), geri kalan %94.3’ü ise üretim desteği (Murabaha) yöntemiyle kullanılmıştır. Albaraka Türk’te ise bu ortalama %6,2 ve %93,8 nispetindedir.⁴⁷

2006 yılının ilk altı aylık dönemine bakıldığında, katılım bankalarının daha önceki gelişimini sürdürdükleri ve aktiflerini yüzde 23,5 oranında büyüttükleri görülür.⁴⁸

B) Türkiye’de Faizsiz Katılım Bankalarının Yapısı ve Gelişim Süreci:

1) Faaliyetten çekilen finans kurumları:

a) Faisal Finans:

1984’te kurulmuş, 1985’te faaliyete geçmiştir. Sermaye yapısı: Yabancı (Dar Al-Mâlî Al-İslâmî) olup, 1998’de, hisse satışı OLFO S.A (İsviçre). 2001’de hisselerin %39’u Sabri Ülker tarafından satın alınmış ve şirketin adı Family Finans Kurumu A.Ş. olarak değiştirilmiştir.

46 TKBB, *Dünya’da ve Türkiye’de Faizsiz Bankacılık Der.* 2007, s. 16-17.

47 bk. Albaraka Turkish Finance House, *Annual Report/1986, 1987, 1988*; Faisal Finance Institution Inc., *Annual Report/1985, 1986, 1987, 1988*.

48 Kabaca, Ünal, TKBB, *Dünya’da ve Türkiye’de Faizsiz Bankacılık Der.*, 2006, Önsöz.

Sabri Ülker hisse oranını %98,63'e yükseltmiştir. 2005'te Anadolu Finans Kurumu ile birleşerek Türkiye Finans Katılım Bankası adını almıştır.

b) Anadolu Finans:

1991'de kurulmuştur. Sermaye yapısı: 1999 yılında sermayenin tamamı Boydak Grubu'na intikal etmiştir. 30 Aralık 2005 tarihinde Family Finans Kurumu ile birleşmiş ve

Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş. adını almıştır.

c) İhlâs Finans:

1 Nisan 1995'te kurulmuştur. Sermaye yapısı: %100 İhlâs Grubu.

Özkaynaklar toplamı: 28,2 trilyon TL (1999'da 62 milyon dolar). Şube sayısı: 35. İstihdam: 800.

İhlâs Finans, İhlâs Holding'in bir kuruluşu olarak faaliyet gösteriyordu. Tüm ülkeye yayıldığı ve pazar payını %40'a çıkardığı bir sırada 2001 Şubat krizi her şeyi değiştirdi. İhlâs Finans topladığı fonları kuralsız kullandığı gerekçesiyle kapatıldı ve tasfiye sürecine girdi.

2) Halen faaliyette olan katılım bankaları:

Bugün itibariyle Türkiye'de 4 adet katılım bankası faaliyet göstermektedir. Aşağıda, bunların ortaklık ve mâli yapıları hakkında kısa bilgi vereceğiz:

a) Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş.

1984'te kurulmuş ve 1985'te faaliyete geçmiştir. Sermaye yapısı: %54,06 Albaraka Bankacılık Grubu (ABG); % 7,84 İslam Kalkınma Bankası (IDB); %4,61 Diğer (yabancı); %12,92 Yerli Sermaye ve %20,57. Halka Açık Hisse.

Özkaynaklar toplamı: 400 milyon dolar. İstihdam:1425. Şube Sayısı: 79. Elli iki ülke ile 160'dan fazla banka ile muhabirlik ağı mevcuttur. Albaraka Türk Katılım Bankası, Haziran 2007'de %20,57 hissesini halka arz etmiş ve kısa sürede yerli yatırımcılardan 50-60 kat, yabancı

yatırımcılardan ise yaklaşık 25 kat talep gelmiştir. 5,5 milyar dolarlık talebin geldiği bu halka arzdan 170 milyon dolar gelir elde edilmiştir. Belirtilen tarihte: 1 YTL (Yak. 0,85 \$) nominal değerli bir pay için satış fiyat aralığı 3.60-4.10 YTL olarak belirlenmiş, hisse başına tavan fiyat yaklaşık 4.10 YTL (3.48 \$)'ye çok yakın bir yerden oluşmuştur.⁴⁹

b) Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş.

2005'te kurulmuştur. Sermaye yapısı: %50 Boydak Grubu; %49,3 Ülker Grubu; %0,70 Diğer.

NOT: Bankanın %60 hissesinin NCB'ye satışı ile ilgili olarak BDDK onayı beklenmektedir.

Özkaynaklar toplamı: 420 milyon dolar. Şube sayısı: 134. İstihdam: 2413

c) Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş.

1989'da kurulmuştur. Sermaye yapısı:

Kuwait Finance House	%62
Kuveyt Sosyal Güvenlik Kuruluşu	%9
IDB (İslam Kalkınma Bankası)	%9
Vakıflar Genel Müdürlüğü	%18,72
Diğer	% 1,28

Özkaynaklar toplamı: 296 milyon dolar. Şube sayısı: 87 (1 yurtdışı). İstihdam:1692.

d) Asya Katılım Bankası A.Ş.

1996'da kurulmuştur. Sermaye yapısı: %55,77 yerli sermaye; %44,23, halka açık. Önce Mayıs 2006'da %22 halka arzda 7,5 milyar dolar talep olmuş, 3,5 YTL (yak. 3 \$) ile satış gerçekleşmiştir. Temmuz 2007 sonu itibarıyla 1 hisse değeri 12 YTL (Yak. 10.5 \$)'ye yükselmiştir. Özkaynaklar toplamı: 596 milyon dolar. Şube sayısı: 117 İstihdam: 3042.

⁴⁹ TKBB, *Dünya'da ve Türkiye'de Faizsiz Bankacılık* Der. Haziran 2007; Sahici, Esra, *Hürriyet Gazetesi*, 24 Haziran 2007. http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/6767991_p.asp

D) Katılım Bankaları İstatistikleri:

	2007	2006	2005	2004	2001
	Temmuz	Aralık	Aralık	Aralık	Aralık
Banka Sayısı	4	4	4		
Şube Sayısı	395	355	355	256	115
On-Line İst. Şube	392	355	290		
ATM Sayısı	436	380	307		
Personel Sayısı	8.383	7.107	5.741	4791	1964

**E) Katılım Bankaları Mevduat Toplamı (x1000):
(Kasım 2007 sonu, toplam: 12.776.062 \$)**

Bank Asya	: 3.859.580 \$
Türkiye Finans Katılım Bank.	: 3.590.915 \$
Kuveyt Finans	: 2.829.752 \$
Albaraka Türk Katılım Bank.	: 2.495.816 \$

Katılım bankalarının gelecek on yıl için tasarladıkları hedefler şöyle belirlenmiştir:

- Şube ağını, bankacılık sektörünün %10'larına çıkarmak.
- Personel sayısını klasik bankacılık sektörünün %7,7'sine ulaştırmak.
- Toplam Katılım Bankaları aktif büyüklüğünü de, bankacılık sektörünün %10'una ulaştırmak.⁵⁰

Sonuç:

Yukarıdaki konularda yaptığımız inceleme ve araştırmalarımızla ulaştığımız sonuçları şöylece ifade edebiliriz:

1) Osmanlı Devleti'nde para vakıfları uygulaması önemli bir finans kaynağı oluşturmuştur. Vakfedilen nakit paranın kullanımı; karz, mudarabe, muşaraka, murabaha, bidaa veya âriyet terimleriyle ifade edilen yöntemlerle olmuştur.

Büyük ölçüde uygulanan Murabahada, yıllık standart kârların eklenmesi, büyüme dönemlerinde ekonomiye istikrar getirmiş ve modern bankacılığın da temelleri atılmıştır.

Buna göre, günümüz konvansiyonel bankaların vade havuzları oluşturarak, proje bazında kullandırabilecekleri uzun vadeli kredilerde,

⁵⁰ TKBB, *Dünya'da ve Türkiye'de Faizsiz Bankacılık* Der. 2007, s. 17.

mevduat sahiplerini projeye ortak ederek, kârdan belirli pay vermesi, bu sektörü Risk Sermayesi sektörü ile buluşturabilir.

2) Selem akdi de, standart tarım ve sanayi ürünlerinin önceden peşin parayla (semen) satın alınarak, üreticiye finansman desteği sağlayan bir yöntemdir.

Standart üründe zimmet borçlanması olduğu için, nakit para alacağına ait senet ve çeklerin ciro edilmesi gibi, selem akdi belgelerinin (selem senetlerinin) de başkasına ciro edilmesi, mal cinsinden alacakların borsada işlem görmesini sağlayabilir.

3) Alacak ve borçların ipotekle güvence altına alınması beşeri hukukun eskiden beri uyguladığı bir işlemdir. Ancak borçlu veya alacaklının ipotekli mala bizzat sahip olmak istemesi veya bu mal üzerindeki mülkiyet hakkını kaybetmek istememesi durumunda, ipoteğin de şarta bağlanması gerekmiştir. Bu takdirde ipotekli malın icra yoluyla satılmasına gerek olmaksızın, doğrudan alacaklıya intikali sağlanmaktadır.

Krediyi, mal varlığını karşılık gösteren “mülkiyeti muhafaza sözleşmeli ipotek” yoluyla alan kişi, borç vadesinde ödenince, ipotek kalkar ve malını geri alır. Krediyi veren kişi veya kurumun ipotekli maldan yararlanma hakkı vardır. Fıkıhta “bey’ul-vefa” adını alan bu işlemde, krediyi alan kişi, kendine ait malı, kiracı sıfatıyla kullanırsa, kira bedeli ödemesi gerekir. Bu işleme de “bey’ul-istiğlal” denilmiştir.

4) Risk sermayesi (venture capital) ileri ekonomilerde en son teknolojik yeniliklere yönelip, bu tip projelerin finansmanını sağlayan bir finansman modelidir. İşleyiş şekli İslâm fıkıhındaki mudaraba yönteminin benzeridir. Uzun vadeli ve yüksek riskli, fakat kâr payı yüksek yatırımlara finansman sağlar. Bu sektörde, proje sahibi bilim adamı ve bu projeyi hayata geçirecek olan venture capital şirketi, birlikte emek tarafını (mudarib), finansmanı sağlayan tasarruf sahipleri de sermaye tarafını (Rabbu’l-mal) oluşturur. Bu sektörde uygulama; venture capital şirketinin, mevduat sahipleri adına, girişimci şirketin hisse senetlerini satın almasıyla başlar. Emek tarafı birlikte hareket ederek proje yatırımları yapılır. Yatırımlar amacına ulaşıncaya da şirket borsaya kayıt olarak, hisse senetleri halka arz edilir ve yeni değerler üzerinden sahibini bulur. Projeye ilk yatırımı yapanlar, kârdan yüksek oranda yararlanırlar.

5) Mukarada veya mudaraba tahvili çıkaran bir banka bu fonu, uzun vadeli, kâr payı yüksek projelerde kullanabilir. Ancak uzun vadeli mevduat toplayamayan piyasalarda böyle bir tahvil fonunun işletilmesi güçtür. Yüksek faiz ve enflasyon dalgalanmaları bu fonu olumsuz etkiler.

Bunun yerine mudaraba ve karz (ödünç) karışımı bir ortaklık fonu ile uzun vadeli proje yatırımlarına finansal kaynak sağlanabilir. Bunun için önerimiz altın hissedir. Şöyle ki: Fonun küçük bir hissesine, mesela %1'ine sahip olacak bir girişimci, %99'u karz olan fonu, belli bir projede kullanarak, yüksek kâr payı alabilir. Günümüz rayiçlerinde mudaraba'da emeğin payı yaklaşık %20 iken, böyle bir yönetici meselâ %50 kâr payı talep edebilir. Çünkü sermayenin %99'u ipotek altındadır.

6) Global faizsiz bankacılığın, dünya genelindeki Müslüman toplumlarda sadece %10'luk bir pazar payına sahip olduğu düşünülürse, bu sektörün ne büyük bir gelişme potansiyeline sahip olduğu anlaşılır.

Bibliyografya

Albaraka Turkish Finance House, Annual Report/1986, 1987, 1988.

Ali Efendi, *Fetâvâ*, İstanbul 1311 H. I, 300, Madde, 398.

Ali Haydar, *Hoca Eminzâde (ö.1355/1936), Düreru'l-Hukkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 3. baskı, I-IV, Matbaa-i Tevsî-i Tıbaat, İstanbul 1330/1912.

Altınay, A. Refik, *16. Asır İstanbul Hayatı*, İstanbul 1935.

Bâcî, Ebu'l-Velîd Süleyman İbn Halef (ö.474/1081), *Müntekâ Şerhu'l-Muvatta'*, 3. baskı, Beyrut 1403/1983.

Barkan, Ö. Lütfi- Ayverdi, E. Hakkı, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri (953/1546)*, Baha Mat. Neşri, İstanbul 1970.

Barkan, Ö. Lütfi- Meriçli, Enver, *Hudavendigâr Livası Tahrir Defteri. I, Türk Tarih Kurumu Neşri*, Ankara 1988.

Bayındır, Servet, *İslâm Hukuku Penceresinden Faizsiz Bankacılık*, İstanbul 2005.

Bilmen, Ömer Nasuhi (1391/1971), *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstilâhat-ı Fıkhiyye Kâmusu, I-VIII*, İstanbul 1967.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed İbn İsmâîl (ö.256/869), *el-Câmiu's-Sahîh*, 2. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992.

Bursa Şer'iyye Sicilleri, A 21/27, 33a.

Çiller, Tansu- Çizakça, Murat, *Türk Finans Kesiminde Sorunlar ve Reform Önerileri*, Neşr. İst. Sanayi Odası, Yayın no: 7, İst. 1989.

Çizakça, Murat, *Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*, İstanbul 1993.

----- "Risk Sermayesinin Batı'daki Başarıları ve Gelişmekte Olan Ülkelerdeki Potansiyeli", *Türkiye'de Özel Finans Kurumları*, Neşr. Albaraka Türk Yayınları-17, İstanbul 2000.

Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, İstanbul 1993.

----- *İslâmî Ölçülerle Ticaret Rehberi*, İstanbul 1998.

----- *Günümüzde Vakıf Meseleleri*, İstanbul 1998.

----- "İslâm Ekonomisinde Sermaye Birikimi ve Kullanılma Yöntemleri", *İlam Araştırma Dergisi*, c.I, sy. 2, Temmuz-Aralık 1996, İst.

----- "İslâm Bankacılığı ve Risk Sermayesi, İslâmî Araştırmalar Der., c. 6, sy. 1, Ankara 1992. s. 17-31.

Ebû Dâvûd, Süleyman İbn el-Eş'as es-Sicistânî (ö.275/888), *Sünen*, 2. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992.

Ebussuud Efendi (ö.982/1574), *Risâle fî Vakfi'l-Menkûl*, Süleymaniye Devlet Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Bölümü, 447/2, Vrk. 1-10.

Ekemen, Nafiz Zeki, *Mülkiyeti Muhafaza Mukavelesi*, İst. Bar. Mecmuası, 1964.

Faisal Finance Institution Inc., Annual Report/1985, 1986, 1987, 1988.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn (ö.1252/1836), *Reddü'l-Muhtâr*, *Matbaatü'l-Bâbî el-Halebî*, Mısır ty.

İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn, Muhammed İbn Abdilvâhid (ö.861/1457), *Fethu'l-Kadîr*, 1. baskı, I-VI, Mısır-Bulak 1316/1898.

İbn Rüşd el-Hafîd, Ebu'l-Velîd Muhammed İbn Ahmed (ö.520/1126), *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Beyrut 1987.

İnalcık, Halil, *The Otoman Empire, The Classial Age 1300-1600*, London 1973.

----- *Osmanlı İmparatorluğunda Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993.

Kabaca, Ünal, *TKBB, Dünya'da ve Türkiye'de Faizsiz Bankacılık* Der. 2006, Önsöz.

Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr İbn Mes'ûd (ö.587/1191), *Bedâiyu's Sanâyi'*, 2. baskı, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1394/1974.

Kurt, İsmail, "Osmanlı Para Vakıfları ve Ekonomik Hayat", *Sivil Toplum Dergisi*, Yıl: 5, sy. 19, s. 123-136, İst. 2007.

----- *Para Vakıfları ve Muhasebe Kayıtları*, İstanbul 2007.

Komisyon, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, 1876 İst.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim İbn el-Haccâc (ö.261/874), *Sahîhu Müslim*, 2. baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992.

Özcan, Tahsin, *Kanuni Dönemi (926-974/1520-1566) Üsküdar Para Vakıfları*, Türk Tarih Kurumu. Ankara 2003.

Ömer Hilmi (ö.1307/1889), *Ahkâmü'l-Evkâf*, İstanbul 1307/1889.

Özsoy, İsmail, *Özel Finans Kurumları*, Neşr. Asya Finans, İstanbul 1997.

Öztürk, Nazif, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara 1995.

Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2. baskı, MEB. Yayını.

Poroy, Reha, *Kıymetli Evrak Hukuku Esasları*, İstanbul 1971.

Sahici, Esra, *Hürriyet Gazetesi*, 24 Haziran 2007. http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/6767991_p.asp

Sarıaslan, Halil, *“Venture Capital (Risk Sermayesi) Finansman Modeli ve Türkiye’de Uygulama Olanakları*, Ankara Sanayi Odası (ASO) Dergisi, Özel ek, yıl: 16, No: 13, Ocak-Şubat 1992.

Serahsî, Muhammed İbn Ahmed İbn Ebî Sehl (ö.490/1097), *el Mebsût*, 3. baskı, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 1398/1978.

Tabakoğlu, Ahmet, *İslâm Dünyasında Para ve Bankacılık Tecrübesi, Türkiye’de Özel finans Kurumları, Teori ve Uygulama*, Albaraka Türk Yayını-17, İstanbul 2000.

----- *Osmanlı İktisat Tarihinde Enflasyon Meselesi (1300-1750)*, MÜİF, Der, II, sy.2, İstanbul.

Tahsin, Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği* (H. 926-974/ M. 1520-1566), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2003.

Türk Ticaret Sicili Gazetesi 12.11.1984 gün ve 1134 sayılı nüsha.

Türkiye Katılım Bankalar Birliği (TKBB), *Dünya’da ve Türkiye’de Faizsiz Bankacılık* Der. 2006, s. 24-27.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, Ankara 1988.

Wensinck, A. J. et J. P. Mensing, W. P. De Haas., *Concordance et Indices de la Tradition Musulmane*, I-VII, Leiden, E.J. Brill 1936-1969.

Yediyıldız, Bahaeddin, *“XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu”* V.D, XVIII, s. 5-41.

EKONOMİK KALKINMA VE VAKIFLAR

Doç. Dr. Tahsin Özcan*

Vakıf kurumu toplumsal yardımlaşma ve dayanışmanın kurumsallaşmış şeklidir. Vakıf ve benzeri kurumların tarihte birçok toplulukta mevcut olduğu bilinmektedir. Ancak, özellikle Osmanlı toplumu bu açıdan son derece ileri bir anlayış ortaya koymuş, vakıfları basit bir yardımlaşma kurumu olmanın ötesinde sosyal ve ekonomik hayatın hemen her yönünde aktif olarak hizmet veren önemli birer sosyal hizmet kurumu haline getirmiştir. Bu açıdan Osmanlı medeniyeti bir vakıf medeniyeti olarak adlandırılmaktadır.

Genel olarak bakıldığında, Osmanlı toplumunda vakıfların merkezi bir yere sahip oldukları ve merkez hazinesi ile tımar sistemi dışında üçüncü bir kategori oluşturdukları görülmektedir. Geniş bir yelpazede faaliyet gösteren ve hizmet veren vakıfların ekonomik açıdan zamanla önemli miktarlara ulaşan mal varlığının yönetiminde söz sahibi haline geldiği görülmektedir.¹

XVI. yüzyıla ait bazı veriler değerlendirilerek Osmanlı mali sistemi içinde merkez hazinesinin ağırlığı %51 civarında tahmin edilirken tımar sisteminin %37 ve vakıf sisteminin %12 civarında olduğu tespiti yapılmaktadır. Ancak, farklı dönem ve bölgelere ait yapılan araştırmalar oldukça farklı rakamlar ortaya koymaktadır. Bu konuda henüz kapsamlı ve yeterli istatistiki çalışmalar mevcut olmamakla birlikte günümüze kadar yapılan çalışmalar irili ufaklı binlerce vakıf hesaba katıldığında vakıf sisteminin tahmin edilenin ötesinde bir mali alan oluşturduğunu göstermektedir. Buna göre vakıf sisteminin Osmanlı mali sisteminde %12 ile %50 arasında bir ağırlığa sahip olduğunu söylemek abartılı bir iddia olmayacaktır.²

Vakıflar bünyesinde, farklı alanlarda optimal finansman modelleri geliştirilmiştir. Bu açıdan vakıf sisteminin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi, günümüzde sosyal ve ekonomik kalkınma çabası içinde olan topluluklar açısından örneklik teşkil edecek modellerin geliştirilmesine imkân sağlayacak ve gündelik hayatta karşı karşıya kalınan birçok finans probleminin halledilmesinde başvurulabilecek çözüm yollarının oluşturulmasına yardımcı olacaktır. Bu makalede vakıfların özellikle ekonomik kalkınma açısından yapabilecekleri katkılar tarihi bir perspektifle ele alınmakta ve öneriler getirilmektedir.

*İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi; tahsinozcan@hotmail.com

1 XVI. yüzyılda Osmanlı ekonomisinde toprakların %20'sinin vakıf sistemine dahil olduğu, kamu gelirleri içinde de vakıfların %12'lik paya sahip olduğu kaydedilmektedir. Vakıfların kamu gelirleri içindeki payının XVII. yüzyılda %20'lere, XVIII. yüzyılda ise %25'lere kadar yükseldiği kaydedilmektedir. bkz. Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, 2. baskı, İstanbul, 1994, s.203.

2 Ayrıntılı bilgi ve farklı dönem ve bölgelere ait rakamlar için bkz. Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s.4 vd. XVIII. yüzyıla ait bir değerlendirme için bkz. Bahaeddin Yediyıldız, "XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu", *Vakıflar Dergisi*, sayı: 18 (1984), s.5-41.

Vakıf sahip olunan bir malın, ekonomik bir değerin belli bir toplumsal ihtiyaca tahsis edilmesidir.³ Vakfedilen menkul veya gayrimenkul mallar alım-satıma ya da mülkiyete konu olmaktan çıkarılarak insanların istifadesine ve hizmetine tahsis edilen ekonomik değerler ve mali fonlardır.

Bir vakfın kuruluşunda takip edilen yol ana hatlarıyla şöyledir: Vakıf kurucusu (vâkıf) finansmanını sağladığı herhangi bir hizmet birimini (cami, mektep, medrese, imaret vb.) inşa ettirir, daha sonra bu müessesenin cari giderlerini asgari düzeyde karşılayacak miktarda gelir temin edecek kaynaklar tahsis ederdi. Bu kaynaklar genellikle arazi ya da ev, dükkân, çarşı, imalathane, han, hamam gibi gayrimenkullerden veya nakit paradan oluşmaktadır. Söz konusu vakfın idaresi için bir idareci (mütevelli) tayin edilir ve vakfın nizamnamesi (vakfiye) düzenlenirdi. Vakfiyede vakfın kuruluş amacı, mal varlığı, gelirlerinin miktarı, kimler tarafından nasıl idare edileceği, istihdam edilecek personelin sayısı, vasıfları ve ücretleri, diğer işletme masrafları gibi konular ayrıntılı bir şekilde kaydedilirdi. Vakfiyenin tescili ile birlikte hükmi şahsiyet haline gelen vakıf idari ve iktisadi açıdan bağımsız bir kurum olarak kuruluş amacına uygun bir şekilde faaliyetlerini sürdürürdü.⁴

Vakfiyede belirtilen şartlara ve yürürlükte bulunan hukuki normlara uygun bir şekilde idare edildiği sürece normal şartlar altında vakfın idare ve işleyişine dışarıdan müdahale edilmesi söz konusu değildi. Sadece kadıların ya da vakfiyede belirtilmiş olan görevlilerin vakıf üzerinde nezaret yetkisi bulunmaktaydı ki, bu da vakfın kuruluş amacına uygun olarak işletilmesini temine ve kaynaklarının istismar edilmeden yerinde kullanılmasını sağlamaya yönelik bir yetkiden ibaretti. Bu şekilde otonom bir yapıya sahip olan vakıflar vakfiyelerinde belirlenmiş olan kuruluş amaçlarına göre kendi bünyelerindeki eğitim, sağlık, kültürel ve dini faaliyetlerin icrasına altyapı oluşturan hizmet birimlerinin ihtiyaç duyacağı her türlü finansman ihtiyacının karşılanmasında yegane müracaat mercii olmuşlardır.

Burada vurgulanması gereken önemli bir husus, Osmanlı vakıflarının kuruluş ve işleyişlerinin devlet kurumlarının ve resmi mekanizmaların dışında gerçekleştirilmiş olması ve hem mali hem de idari açıdan bağımsız oluşudur. Her bir vakıf mütevelli, nâzır, kâtip, câbî (tahsildar) gibi görevlilerden oluşan kendi bağımsız idari organları tarafından vakfiyesinde belirlenen esaslaragöre idare edilmekte, resmi görevlilerin

3 Vakıfla ilgili kaleme alınan monografilerde vakfın tanımı şöyle yapılır: "Vakıf menfaati ibadullaha ait olur vechile bir 'aynı Cenab-ı Hakkın mülkü hükmünde olmak üzere temlik ve temellükten mahpus ve memnu' kılmaaktır." bkz. Ömer Hilmi Efendi, *İthâfu'l-ahlâf fi ahkâmî'evkâif*, İstanbul 1307, s.2. Benzer bir tarifte de yine şöyle denilmektedir: "Bir aynın menfaati ibadullaha ait olmak üzere aslını müebbeden haps etmektir." Nazif Öztürk, Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar, Ankara 1995, s.45.

4 Vakıfların kuruluşu, vakfiyenin tescili ve vakıfla ilgili hukuki meseleler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara, 1988. Ayrıca bkz. Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili* (Diplomatik), İstanbul 1994, s.359-368.

kanunen belirlenmiş denetim yetkileri dışında herhangi bir şekilde vakfın işleyişine müdahale etmesi söz konusu olmamaktaydı. Vakıf arazilerden toplanacak devlete ait vergilerin bile vakıf tahsildarları tarafından toplanarak hazineye iletildiği; vakıf reâyâsına vakıf yetkilileri dışında resmi görevliler tarafından müdahale edilmesinin hoş karşılanmadığı görülmektedir.⁵ Bu durum devletin bazı gelirlerinin tahsisi şeklinde oluşturulan ve daha çok Osmanlı sultanları ve devlet adamları tarafından yaptırılmış olan külliyele ilgili tahsisat vakıfları veya irsâdî vakıflar için de geçerlidir. Dolayısıyla, her vakıf kendi faaliyet alanında idari ve mali açıdan tam bir bağımsızlığa sahip olarak faaliyet gösteren bir işletme hüviyetine sahipti. Ancak bu durum bir anarşiye yol açmadığı gibi, aksine ihtiyaçlara göre değişen ve geleneksel kurallar ve ilişki şekilleri etrafında şekillenen bir toplumsal mutabakat çerçevesinde sistemin işleyişi gerçekleşmekteydi. Başta kadılar ve diğer yerel yöneticiler olmak üzere devlet yöneticilerin yönlendirmeleriyle ve bir gelenek halinde ihtiyaçların yerinde tespiti ve karşılanması konusunda kurulan vakıflar vasıtasıyla önemli bir kaynak oluşturulmuştur.

Vakıf kurucularının yürürlükteki kanun ve nizamlar ile genel ahlaka aykırı olmamak kaydıyla vakıflarını diledikleri şekilde kurma ve idare etme muhtariyetine sahip oluşu, vakıfların daha etkin bir işleyiş kazanması imkânını da beraberinde getirmekteydi. Dolayısıyla, yerinde tespit edilen hizmetler daha etkin ve hızlı bir şekilde gerçekleştirilebilmekte, toplumsal fayda mümkün olan azami düzeyde gerçekleşmekteydi. Ancak bunun her zaman böyle olduğunu da söylemek mümkün değildir. Çeşitli sebeplerle zaman zaman aksamalar meydana geldiği gibi özellikle XIX. yüzyıldan itibaren vakıfların önemli sıkıntılarla karşı karşıya kaldığı ve yapılan birtakım uygulamalar neticesinde sistemin düzelmek yerine çok daha ciddi bir tahribata uğradığı görülmektedir. Vakıf sisteminin karşı karşıya kaldığı bu durum özellikle büyük şehirlerin fiziki altyapısına ve yaşam kalitesine de etki etmiş ve ortaya çıkan ihtiyaç neticesinde vakıfların faaliyet alanları daralarak vakıf sistemi dışında modern anlamda belediyeçilik hizmetlerine geçiş istikametinde farklı bir yapılanma ortaya çıkmıştır.

İlgili hukuki düzenlemelerle amaç dışı kullanım ve suistimallere karşı da koruma altına alınmış olan vakıf fonlar, menkul ve gayrimenkul her türlü değeri ihtiva edebilmekteydi. Vakıflar bünyesinde oluşturulan fonların, mütevelli olarak adlandırılan bir idareci tarafından, vakfın kuruluş senedi mahiyetindeki vakfiyede belirlenen esaslar çerçevesinde

⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defterler, nr. 1954, s.119'da yer alan kanunnameye göre vakıflara ait köylere vakıf tahsildarları dışında herhangi bir kişinin müdahale etme hakkı yoktur. Buralardan toplanacak her türlü vergi bizzat vakıf görevlileri tarafından tahsil edilerek vakfın mütevellisine teslim edilecektir. Mütevelli de vakfa ait olan gelirleri vakıf için alarak devlete ait vergilerden yapılan tahsilatı hazineye teslim edecektir.

işletildiği ve elde edilen gelirlerin de yine vakfiyede bütün ayrıntılarıyla kaydedilmiş olan kuruluş amacına yönelik harcamalara yönlendirildiği görülmektedir. Temel işleyişi bu şekilde özetlenebilecek olan vakıf sistemi vasıtasıyla Osmanlı cemiyetinde, başta şehirlerin altyapı ve imarı olmak üzere eğitim ve sağlık hizmetleri ile dini, kültürel ve hayri (philantropical) amaçlı hizmetlerin finansmanı gerçekleştirilmiştir. Ayrıca yine sosyal güvenlik, sigortacılık gibi alanlarda da önemli sayılabilecek modellerin vakıflar bünyesinde geliştirildiğini müşahede etmekteyiz.

Vakıf fonları gönüllü bağışlardan oluşmaktaydı. Bu da genellikle iki yoldan olabilmekteydi. Vakıf kurmak isteyen kişi, sağlığında vakfetmek istediği mallarını belirleyerek tespit edilen şartlar çerçevesinde faaliyet icra etmek üzere bir mütevelliyeye teslim eder ve vakfiyesini düzenleyerek kadı tarafından da tescilini gerçekleştirirdi. Bu yolla kişi, herhangi bir sınırlama olmaksızın malından dilediği kadarını vakfetme imkanına sahipti. Diğer bir yol da ölüme bağlı vasiyet yoluyla vakıf kurulmasıdır ki, bu şekilde vakfedilen malın kişinin toplam mal varlığının üçte birini aşmaması esastır. Vasiyet edilen mallar vasiyet sahibinin vefatından sonra malından ayrılarak vakıf haline getirilir ve yine vasiyetnamede öngörülen şartlar çerçevesinde kuruluş amacına uygun olarak faaliyet gösterirdi. Bunlara ilaveten günümüzdeki kamu vakıflarına benzeyen ve devlete ait bazı gelirlerin tahsisi suretiyle kurulan birtakım vakıflar da mevcuttur ki, bunlar tahsisat vakıfları veya irsâdi vakıflar adıyla ayrı bir kategori olarak değerlendirilmektedir. Bunlar da daha çok padişahların, saraya mensup kişilerin ya da yüksek dereceli devlet adamlarının kurdukları vakıflardır.

Herhangi bir şekilde vakfedilerek belli bir amaca tahsis edilen vakıf mallarını genel olarak iki kısımda değerlendirebiliriz. Birinci kısım vakfa gelir sağlayan ve akarât-ı mevkûfe olarak adlandırılan arazi, dükkan, ev gibi binalar ile han, hamam, imalathane ve gedikler gibi işletmeler ve nakit paradan oluşmaktadır. Vakıfların gelir kaynaklarını bu malların kiralanması, işletilmesi ya da nemalandırılması suretiyle elde edilen kira ve sermaye gelirleri oluşturmaktadır. Bu kaynaklardan elde edilen gelirler, yine vakfın bünyesinde yer alan ve aşağıda ayrıntılarıyla ele alınan hizmet tesislerinin finansman ihtiyacı için kullanılmaktaydı. Cami, medrese, mektep, imaret, darüşşifa, köprü, çeşme, sebil, su yolu, kuyu gibi, su tesisleri vb gibi oldukça geniş bir yelpaze oluşturan hizmet birimlerinin işletilmesi için gerekli finansman bu şekilde sağlanmaktaydı.

Prensip olarak gelir getirebilen her türlü menkul ve gayrimenkulün vakfedilebildiğini söyleyebiliriz. Ancak, esas itibariyle vakıfların gelirleri ana hatlarıyla üç kısımda incelenebilir:

Arazi Gelirleri:

Osmanlı vakıflarının gelirleri arasında arazi gelirleri önemli bir yer tutmaktadır. Vakfın kuruluşuna göre, arazinin mülkiyeti veya kullanım hakkı vakfa ait olabilmekteydi. Daha çok devlet ricali tarafından kurulan irsâdî vakıfların gelirlerinin önemli bir kısmı arazi gelirlerinden oluşmaktadır. Vakfa tahsis edilmiş olan arazilerden ya doğrudan vakıf görevlileri tarafından işletilerek veya ürün ortaklığı yahut arazinin kiralanması (mukataaya verilmesi) gibi şekillerden birisi ile işletmeye verilmesi suretiyle gelir elde edildiğini görmekteyiz. Vakıflara tahsis edilen arazilerin en azından bir kısmının daha önce işletilmeyen araziler olması ekonomik açıdan önemli bir katkı oluşturduğu gibi, vakıf görevlilerinin yakın takibi nedeniyle de arazinin daha verimli bir şekilde işletildiğini söyleyebiliriz.

Kira Gelirleri:

Kira gelirleri de Osmanlı vakıflarının gelir kalemleri arasında önemli bir oranı oluşturmaktadır. Bu tür gelirler vakfa ait çarşı, imalathane, han, hamam, ev, oda gibi gayrimenkullerden elde edilmekteydi. Vakfın kuruluşu esnasında inşa edilen ve sonradan yapılan ilavelerle de genişletilen ya da sayıları arttırılan bu gayrimenkuller şehir hayatı açısından oldukça önemli birtakım ihtiyaçların karşılanmasında da rol oynamıştır. Mülkiyeti vakfa ait olan çarşılar, hanlar, dükkânlar ve imalathaneler ticari faaliyetler için altyapı oluşturduğu gibi, tüccarlar ve zanaatkârların makul kiralarla daha uygun koşullarda faaliyet icra etmelerine de imkan sağlamaktaydı. Yine vakıflar bünyesinde yer alan ev ve odalar da başta vakıf görevlileri olmak üzere halkın önemli bir kesiminin barınma sorununu çözüme kavuşturarak şehirlerin temel problemleri arasında sayılan mesken ihtiyacının karşılanmasına katkıda bulunmaktaydı.

Nakit Paralardan Elde Edilen Gelirler:

Vakıf sistemi içinde para vakıfları da önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle 16. yüzyılın ortalarında yoğun bir şekilde gündeme gelen ve işletilmesinde ortaya çıkan faiz şüphesi nedeniyle de şiddetli

tartışmalara konu olan para vakıfları, sonraki dönemlerde yaygın bir uygulama alanı bulmuş ve vakfedilen nakit paralar büyük birikimler oluşturmuştur. 1954'te kurulan Vakıflar Bankası'nın sermayesinin önemli bir kısmını da oluşturan vakıf paraların işletilmesi neticesinde yıllık %10 ile %20 arasında gerçekleşen bir gelir elde edildiği görülmektedir. Para vakıflarında ana sermaye muhafaza edilmek suretiyle elde edilen gelirler vakfın kuruluş amacı doğrultusunda belirlenen hizmetlerin finansmanında kullanılmaktaydı.

Para vakıfları vasıtasıyla, gayrimenkul varlıkların yanında menkul değerlerin de vakfedilebilir hale geldiği ve bu yolla vakıf sistemine dâhil olan fonların önemli ölçülerde arttığı, nispeten küçük sayılabilecek birikimlerin de vakıf sistemine dâhil edilebildiği söylenebilir. Öte yandan, vakfedilen paraların çeşitli şekillerde işletilmesiyle de kredi piyasasına arz edilen nakit miktarında önemli artışların gerçekleştiği, yasadışı tefeciliğe karşı yasal bir alternatif oluşturulduğu ve muamele oranlarına getirilen düzenlemelerle de kredi piyasalarında nispeten istikrarlı bir işleyişin gerçekleştirilmesi yönünde ciddi bir katkının sağlandığı söylenebilir.

Diğer Gelirler:

Yukarıda da belirtildiği gibi, vakıflara ait menkul ve gayrimenkul varlıklardan her türlü meşru kazanç yolu değerlendirilmek suretiyle gelir temini yoluna gidilmiştir. Bununla ilgili olarak Evkaf Nezareti tarafından yaptırılan iskelelere bağlı olarak İstanbul Boğazı'nın iki yakası arasında işletilen kayıklar, özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren gedik adıyla yaygınlık kazanan çeşitli işkollarına ait imalathaneler, günümüzde de Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün idaresinde varlığını sürdüren zeytin işletmeciliği gibi çok farklı örnekler sayılabilir. Ancak, bu tür faaliyetlerin vakıf sistemi içinde arazi, gayrimenkul ve nakit sermaye gelirlerine nispetle daha düşük oranlarda gerçekleştiği görülmektedir.

Burada dikkat çeken bir husus, vakıfların gelir sağladıkları alanların ticari olmaktan ziyade iktisat literatüründe geniş anlamıyla rant olarak tanımlanan kira ve sermaye gelirlerinde yoğunlaşmış olmasıdır. Dolayısıyla vakıf sisteminin, daha ziyade ekonomik faaliyetlerin ve sosyal gelişmelerin bir neticesi olarak ortaya çıkan ve özellikle sosyalist düşünürler tarafından haksız bir kazanç ve sömürü vasıtası olarak kabul edildiği için hoş karşılanmayan rant türü gelirlere

dayandığı görülmektedir. Vakıflar vasıtasıyla rant olarak ortaya çıkan kaynaklar bir anlamda topluma mal edilerek sosyalleştirilmekteydi. Bu açıdan vakıfların rantları çeşitli şekillerde hizmet olarak tekrar topluma iade eden bir kurumsal organizasyon olarak düşünülmesi yerinde olacaktır.

Vakıfların kuruluşunda temel amaç belli bir hizmetin gerçekleştirilmesidir. Vakıf malların işletilmesi suretiyle elde edilen gelirler de bu amacın gerçekleştirilmesi için gerekli olan finansman ihtiyacının karşılanmasına yöneliktir. Dolayısıyla, yukarıda sayılan gelir amaçlı mal varlıklarından elde edilen gelirler tahsis edildiği amaca yönelik hizmetler için harcanırdı. Yani, ana sermaye sabit kalmak suretiyle, bundan elde edilen gelirler belirlenmiş hizmetlerin finansmanında kullanılırdı. Bu suretle bir kere kurulmuş olan ve yeterli kaynak tahsisi yapılmış olan herhangi bir vakıf, uzun yıllar boyunca ilave bir sermayeye ihtiyaç duymadan faaliyetlerini sürdürebilecek kabiliyet ve kapasiteye sahip olabilmekteydi. Bu sistem içinde vakıflar vasıtasıyla finansmanı gerçekleştirilen hizmetler de ana başlıklar halinde şu şekilde tasnif edilebilir:

a) Dinî ve Kültürel Hizmetler:

Başta cami, mescit ve kütüphaneler olmak üzere dinî ve kültürel faaliyetlerin altyapısını oluşturan müesseselerin kuruluşunda ve ihtiyaçlarının karşılanarak faaliyetlerinin aksamadan devam ettirilmesinde vakıfların etkin bir rol oynadığı görülmektedir. Camiler halkın günlük ibadetlerini ifa ettiği bir mekân olmasının yanında medrese öğrencilerinin ders gördüğü bir örgün eğitim kurumu ve halka açık muhtelif programlarıyla da birer yaygın eğitim kurumu olma özelliği taşımakta, ayrıca yöneticiler ile yönetilenler arasındaki iletişimin sağlanması açısından uygun bir platform oluşturmaktaydı. Cami ve mescitlerin dışında kalan diğer dini ve kültürel müesseseler de popüler Osmanlı kültürünün farklı formlarda üretilerek geniş halk kitlelerine yayıldığı; edebiyat, musiki, güzel sanatların gelişmesi için uygun bir çevrenin oluşturulduğu mekanları oluşturmuştur.

b) Eğitim Hizmetleri:

Osmanlı eğitim sistemi hemen hemen tamamıyla vakıflara bağlı olarak oluşturulmuştur. Osmanlı sarayı bünyesinde yönetici yetiştirmek amacıyla kurulmuş olan Enderun Mektebi dışında kalan ve mahalle

mekteplerinden en yüksek dereceli medreselere kadar bütün eğitim kurumlarının faaliyetlerinin finansmanında vakıfların önemli bir rol üstlendiği görülmektedir. Osmanlı eğitim sisteminde her türlü eğitim hizmeti ücretsiz olarak verildiği gibi öğrencilerin iâşe, ibate gibi ihtiyaçlarının da vakıflar tarafından karşılandığını görüyoruz. Son dönemde gerçekleştirilen eğitim reformları neticesinde oluşturulan modern eğitim kurumlarının bir kısmının finansmanı doğrudan hazineden karşılanmakla birlikte yine önemli bir bölümünün Evkaf Nezareti vasıtasıyla vakıf kaynaklarından desteklendiği anlaşılmaktadır. Eğitim kurumlarıyla bağlantılı olarak zikredilmesi gereken bir başka kurum da kütüphanelerdir. Osmanlı döneminde faaliyet gösteren kütüphanelerin de önemli bir kısmının vakıf şeklinde kurularak işletildiğini söyleyebiliriz. Şahısların oluşturduğu özel kütüphanelerin de sonraları vakıf hüviyeti kazanarak ilmi muhitlere hizmet verir bir hale gelmesi Osmanlı toplumunda görülen yaygın bir gelişmedir. Hangi şekilde kurulmuş olursa olsun, oluşturulan vakıf kütüphanelerin muhafazası ve hizmet vermesi için gerekli finansman desteği, tahsis edilen vakıf kaynakları ile mümkün olabilmektedir.

c) Sağlık Hizmetleri:

Kaynaklarda darüşşifa, darülâfiye, darüttıp, bimarhane gibi farklı isimlerle anılan ve doğrudan sağlık hizmeti veren kurumların da vakıflar bünyesinde faaliyet gösterdikleri bilinmektedir. Bu kurumlarda hastaların tedavi ve bakımları ücretsiz olarak yapıldığı gibi, gerekli ilaçlar da yine ücretsiz olarak temin edilmekteydi. Bu tür kurumların geniş ve eğitilmiş bir kadro ile hizmetlerini sürdürdüklerini ve aynı zamanda tıp eğitimi de verdiklerini görmekteyiz.⁶ Genel amaçlı sağlık hizmeti ve tıp eğitimi veren kurumların yanında ihtisas hastanesi olarak niteleyebileceğimiz sağlık kuruluşları da görülebilmektedir. Bunlar arasında psikolojik hastalıkların tedavisine yönelik olan bimarhaneler ile cüzzamlıların bakımları için kurulan cüzzamhaneler sayılabilir.

Burada vakıfların koruyucu tıp alanındaki faaliyetlerinden de söz etmek gerekir. Bu çerçevede vakıf tesisler ve civarının temizliğinin yanında bulaşıcı hastalıkların önlenmesine yönelik bir kısım faaliyetlerin de vakıflar kanalıyla yürütüldüğüne dair muhtelif örnekler mevcuttur. Fatih vakıflarında vakıf binaların duvarlarına yazılan yazıların silinmesi, salgın hastalıkların önlenmesi için yollardaki pislikler üzerine kül dökülmesi gibi işlerle görevli kişilerin bulunduğu görülmektedir.

6 Günümüzde de faaliyetlerini sürdüren örnekler için bkz. A. Süheyl Ünver, Haseki Hastanesi Tarihçesi: 400. Yıldönümü Dolayısıyla, İstanbul, 1939; Kazım İsmail Gürkan, *Bezm-i Alem Valide Sultan-Vakıf Güreba Hastanesi Tarihçesi*, İstanbul, 1967. Ayrıca bkz. Bedi N. Şehsuvaroğlu, İstanbul'da 500 Yıllık Sağlık Hayatımız, İstanbul 1953.

d) Altyapı ve Bayındırlık Hizmetleri:

Özellikle şehirlerin altyapısının tesisinde ve köprü, yol, su gibi temel ihtiyaçların karşılanmasında vakıfların önemli bir işlev gördüğü söylenebilir. Vakıflar bünyesinde tesis edilen han, çarşı, bedesten, dükkan, imalathane, hamam gibi tesisler bir yandan vakfa gelir getirirken, diğer taraftan da bulunduğu şehrin ticari, sınai, sıhhi vb. faaliyetleri için gerekli olan altyapıyı oluşturmuştur. Ayrıca, vakıflar vasıtasıyla yol, köprü gibi ulaşım tesislerinin, hamam, çeşme, sebil, kuyu, şadırvan ve su yolları gibi tesislerin de vücuda getirildiği görülmektedir. Vakıflar, sadece bu gibi tesisleri kurmakla kalmamış, tahsis edilen gelirler yoluyla da bakım ve tamiri yapılarak sağlıklı bir şekilde hizmet verebilmeleri için yeterli fonlar oluşturulmuş, hizmetin kesintisiz olarak devamı sağlanmıştır.

e) Sosyal Güvenlik ve Dayanışma Hizmetleri:

Osmanlı cemiyetinde bugünkü anlamda bir sosyal güvenlik sisteminin bulunduğunu söyleyemeyiz. Ancak, günümüzde sosyal güvenlik çerçevesinde düşünülen birtakım hizmetlerin Osmanlı cemiyetinde vakıflar vasıtasıyla yürütüldüğü görülmektedir. Avâriz vakıfları örneğinde görüldüğü gibi belli bir mahalle veya köy halkının kendi aralarında oluşturdukları ve ortak ihtiyaçların karşılanmasına, sefer vb. gerekçelerle tahsil edilen olağandışı vergilerin ödenmesine ya da herhangi bir şekilde sıkıntıya düşen kişilere yardım etmeye yönelik vakıfların bir hayli yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, yeniçerilerin orta sandıkları ile esnafın kendi aralarında kurdukları sandıklarda oluşturulan fonlar ortak sosyal faaliyetlerin finansmanı yanında muhtaç hale düşen mensuplara veya yakınlarına yardım eden kuruluşlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeniçerilerin orta sandıkları savaşlarda ölen ya da sakatlanan mensuplarına ve onların yakınlarına maddi açıdan yardımcı olmaklardı. Aynı şekilde esnaf sandıklarının da esnafın kendi aralarındaki dayanışmada ve iş kollarında ortaya çıkan krizlerin atlatılmasında rol üstlenmelerinin yanı sıra mensupları arasında çalışamayacak duruma gelenlere de çeşitli şekillerde yardımcı olduklarını görmekteyiz. Ayrıca, bazı vakıfların zevâyid olarak adlandırılan gelir fazlasından herhangi bir sebeple çalışamayacak durumda olan ve ihtiyaçlarını karşılayacak mal varlığı bulunmayan çok sayıda kişiye tekaüt akçesi (emekli maaşı) bağlandığı bilinmektedir. Yine işsiz kalan mensuplara yapılan yardımların da bir nevi işsizlik sigortası fonksiyonu icra ettiği söylenebilir.

f) Hayır hizmetleri:

Sayılan fonksiyonlarının yanında vakıfların önemli bir faaliyet alanı olarak hayır hizmetlerini sayabiliriz. Özellikle imaretlerde görülen şekliyle, vakıf görevlileri, öğrenciler ve fakirler için yemek çıkarılması, ya da medrese öğrencilerinin ihtiyaçlarının karşılanması, darüşşifalarda zengin-fakir ayrımı yapmaksızın hastaların ücretsiz tedavisi gibi müesseseleşmiş hayır faaliyetleri yanında, insanların, hatta hayvanların ihtiyaç duyacakları çok çeşitli hizmetlerin gerçekleştirilmesi amacıyla kurulmuş olan vakıflar da mevcuttur.

Vakıflar tarafından gerçekleştirilen hizmetler bu sayılanlarla sınırlı değildir. Zikredilenlerin dışında da toplumun ihtiyaç duyacağı her türden hizmet için vakıf kurulabilmekte ya da mevcut vakıflar tarafından bu gibi hizmetlerin yerine getirilmesi için ödenek ayrılabilmekteydi. Bir misafirhane hüviyetinde olan tabhaneler, gök bilimlerinin uygulamalı olarak öğretildiği rasathane ve muvakkithaneler, personelin barınma ihtiyaçları göz önünde bulundurularak oluşturulan meşruta binaları (lojmanlar) vakıflar bünyesinde hizmet veren unsurlardan sadece birkaçıdır. Evlenecek gençlere yardımcı olmak, spor faaliyetlerine altyapı oluşturmak ve finansman temin etmek, mübarek gün ve gecelerde fakirlere veya cami cemaatine yemek dağıtılması, fakir çocuklara elbise temini, sahipsiz, aç veya yaralı hayvanların beslenmesi ve tedavisi gibi amaçlarla kurulan vakıflar bu kurumun verdiği hizmetlerin ulaştığı boyutları göstermesi açısından önemli örneklerdir.

Sonuç olarak Osmanlı cemiyetinde vakıflar vasıtasıyla cemiyetin sosyal ve iktisadi refahını arttırmaya yönelik yatırım ve hizmetlerin gerçekleştirildiğini söyleyebiliriz. Gelişmiş bir hayır anlayışıyla desteklenen, lüks tüketim ve israfın hoş karşılanmadığı bir yaşam tarzının sonucu olarak fertlerin elinde oluşan birikimler vakıf kurumu yoluyla genel refahın artmasına yönelik yatırımlara yönlendirilmiştir. Doğrudan merkezî bütçeden herhangi bir harcama yapılmaksızın birçok hizmet vakıflar eliyle yürütülmüştür. Bu hizmetler için kullanılan bina ve tesislerin inşası, bakımları, temizlikleri ile ilgili masraflar ve cârî giderleri de yine vakıflarca karşılanmıştır.

Vakıflar tarafından verilen hizmetlerin tamamı ücretsizdir; verilen hizmetlerden istifade eden kişiler hiçbir ad altında herhangi bir ücret ödemiyorlardı. Özellikle belirtilmesi gereken bir husus da, vakıfların

sahip oldukları vergi muafiyetidir ki, bunun sonucunda yapılan hizmetlerin maliyetleri asgari düzeyde gerçekleşmekte ve aynı miktardaki kaynakla daha fazla hizmet sağlanabilmekteydi.

Öte yandan, vakıfların malî ve idarî açıdan bağımsız olmaları siyasî ve iktisadî krizlerin etkilerini azaltmaktaydı. Dolayısıyla, vakıf hizmetleri Osmanlı toplumunda yaşanan siyasî ve iktisadî krizlerin halkın gündelik hayatına doğrudan etki etmesini önlemekte, sıradan insanlar krizleri daha kolay atlatabilmekteydi. Bunun neticesinde kriz dönemlerinde ortaya çıkan toplumsal çalkantıların, büyük kargaşaların etkileri sınırlı kalmakta, toplumun büyük bir kesimi bunun dışında kalarak gündelik hayatlarını sürdürebilmekteydi.

Günümüzde kâr amacı gütmeyen kuruluşlar (non-profit organizations) veya üçüncü sektör (third sector) olarak anılan sivil toplum kuruluşları arasında önemli bir yeri olan vakıf kurumunun Batı ülkeleri tarafından yeniden keşfedildiğini ve farklı alanlarda hizmet verecek şekilde teşvik edilerek geliştirildiğini görüyoruz. Ülkemizde de eski önemini kaybeden vakıfların kendi tarihi tecrübemizi değerlendirmek ve Batılı ülkelerin geliştirdiği modellerden de istifade etmek suretiyle yeniden ele alınarak geliştirilmesi son derece önemlidir. Doğrudan kâr amacı gütmeksizin insana hizmeti prensip edinen bir anlayışla geliştirilecek vakıf sektörü ile farklı alanlarda çağdaş ihtiyaçlara yönelik birçok hizmetin gerçekleştirilmesi mümkündür. Tarihte ve günümüzde icra ettiği fonksiyonlar açısından değerlendirildiğinde, özellikle eğitim, sağlık gibi alanlarda, bilimsel altyapının güçlendirilmesi, araştırmaların desteklenmesi gibi konularda vakıfların önemli roller üstlenebilecekleri söylenebilir.

Vakıfların günümüzde de toplumsal hayatta tarihtekine benzer bir işleve sahip olduğu gözlenmektedir. Özellikle özel sektörün ilgi duymadığı ve kamu sektörünün yeterli olamadığı, kâr etme imkânı bulunmayan veya kâr marjlarının çok düşük olduğu kültürel faaliyetler, eğitim ve sağlık gibi sektörlerde ortaya çıkan boşluk, vakıflar ve benzeri sivil toplum kuruluşları tarafından doldurulmaya çalışılmaktadır. Bu nedenle kâr amacı gütmeyen kuruluşlar (non-profit organizations) veya üçüncü sektör kuruluşları (third sector) olarak kabul edilen ve vakıfların da dahil olduğu sivil toplum kuruluşları son derece önemli hale gelmiştir.⁷ Avrupa Birliği müktesebatında da sivil toplum kuruluşlarına özel bir vurgu yapılmakta ve bu tür kuruluşların faaliyetlerini desteklemek için özel teşvik

⁷ bkz. Zekâi Baloğlu (ed.), *The Foundations of Turkey*, TÜSEV, İstanbul 1996, s.10 v.d.

programları geliştirilmekte, bazı alanlarda resmi kurumlardan ziyade bu tür sivil toplum kuruluşlarının daha etkin olması için düzenlemeler yapılmaktadır. Avrupa ve Amerika'da özellikle Ar-Ge faaliyetlerini ve bilimsel çalışmaları teşvik amaçlı fonların önemli bir kısmının vakıf şeklinde oluşturulduğu görülmektedir. Buna ilaveten sosyal içerikli projeler için oluşturulan birtakım fonların kullanımında da daha çok sivil toplum kuruluşları tercih edilmekte, vakıf ve benzeri kuruluşlara öncelik verilmektedir.

Vakıfların da içinde bulunduğu sivil toplum kuruluşlarının geliştirilmesi, toplumsal gelişme ve ekonomik kalkınma çabalarını birçok açıdan destekleyecektir. Kâr marjlarının düşük olduğu veya kâr yapma imkânı bulunmayan alanlardaki vakıf hizmetleri son derece önemlidir. Bu çerçevede özellikle insan kalitesinin arttırılmasına, sosyal ve tabii çevrenin iyileştirilmesine yönelik hizmetler öncelikli olarak düşünülmelidir. Eğitim ve sağlık alanlarında vakıfların yapacağı katkı, insan kalitesini yükseltecek, dolayısıyla verimliliğin artmasını sağlayacaktır. Sosyal ve tabii çevrenin iyileştirilmesi de ekonomik kalkınmanın daha uygun bir ortamda, sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesi için zemin oluşturacaktır. Vakıfların yapacağı katkılar, bütçenin gider kalemlerini teşkil eden harcamalarda hissedilir bir azalma sağlayacaktır. Bu şekilde bütçe üzerinde önemli bir yük oluşturan bazı harcama kalemlerinin vakıflar ve benzeri sivil toplum kuruluşları tarafından üstlenilmesi suretiyle merkezi hazinede harcamalar açısından önemli bir rahatlama sağlanacaktır. Bu da kamu finansman açıklarının ortadan kaldırılması, dolayısıyla yatırımlara ve ekonomik kalkınma programlarına daha fazla kaynak ayrılması anlamına gelecektir.

Günümüz açısından bakıldığında vakıfların Osmanlı döneminde hizmet verdiği alanların önemli bir kısmını devletin çeşitli kurum ve kuruluşlarının üstlendiği görülmektedir. Bu durum, vakıfların bazı alanlara yoğunlaşarak çok daha verimli ve etkin olmaları için bir fırsat oluşturmaktadır. Nitekim, hem ülkemizde, hem de Batı ülkelerinde özellikle eğitim ve sağlık alanlarında bunun örnekleri görülmektedir. ABD'deki büyük üniversitelerin önemli bir kısmı vakıf destekli olarak faaliyet göstermekte, birçok alanda eğitim, öğretim ve bilimsel araştırmalar vakıf şeklinde oluşturulan fonların desteği ve katkısıyla yürütülmektedir. Ar-Ge faaliyetleri ve bilimsel araştırmaların önemli bir kısmı da yine vakıflar tarafından desteklenmektedir. Başta Nobel olmak üzere birçok ödül programının temeli de yine vakıf şeklinde oluşturulmuş fonlardır.

Osmanlı döneminde vakıf gelirlerinin arazi ve gayrimenkul gelirlerinden oluştuğu belirtilmişti. Buna daha sonra para vakıfları örneğinde gördüğümüz finansal değerlerin de eklendiği görülmektedir. Günümüz açısından bakıldığında buna özellikle menkul değerlerin (hisse senedi, tahvil, hazine bonusu, gayrimenkul yatırım ortaklığı senetleri vb.) ve sınai üretim tesislerinin de ilave edilmesi mümkündür. Bu çerçevede vakıfların ekonomik kalkınma açısından günümüzde yapabileceği katkıları şu şekilde özetleyebiliriz:

1- Eğitim alanında yapılacak yatırımlar vasıtasıyla insan kalitesinin, dolayısıyla nitelikli yönetici ve eğitilmiş işgücü ihtiyacının karşılanması ve verimliliğinin artırılması konularında vakıflar önemli bir destek oluşturabilecek potansiyele sahiptir. Günümüzde eğitimin maliyeti bir hayli yükselmiş, eğitim faaliyetleri hem eğitmenler hem de eğitilenler açısından oldukça pahalı bir iş haline gelmiştir. Türkiye gibi gelişmekte olan ve genç bir nüfusu bulunan ülkelerde bu konu çok daha büyük bir önem kazanmaktadır. Bu açıdan her derecedeki vakıf eğitim kurumlarının yanında öğrencilerin de çeşitli şekillerde desteklenmesi ve ihtiyaçlarının karşılanmasında vakıflara ve diğer sivil toplum kuruluşlarına önemli görevler düşmektedir. Özellikle yeterli imkânlara sahip olmayan ailelerin çocuklarının vakıflar ve sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla desteklenmesi ve yetiştirilmesi eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması ve yeterli imkânla sahip olmayan zeki ve kabiliyetli öğrencilerin daha iyi şartlarda yetişmelerinin sağlanması açısından önemli bir katkı oluşturacaktır.

2- Sağlık sektöründe de benzer bir hizmet gerçekleştirilerek sağlık hizmetlerinin daha etkin ve verimli bir hale getirilmesi sağlanabilir. Özellikle günümüzde, bazı örneklerini gördüğümüz gibi, geniş halk kesimlerinin ihtiyaç duyduğu sağlık hizmetlerinin vakıfların desteğiyle ücretsiz olarak veya makul düzeyde bir ücret karşılığında verilmesi düşünülebilir. Bunun yanında, sağlık sektöründe ihtiyaç duyulan makine ve teçhizatın temini ve gelişmiş laboratuvarların kuruluşu, kâr amaçlı özel sektör kuruluşlarından ziyade vakıfların desteği ile gerçekleştirilerek daha etkin ve verimli bir sağlık hizmeti verilmesinin yanı sıra sağlık hizmetlerinin ticari bir faaliyete dönüşmesini ve kâr amaçlı faaliyetlerle insan sağlığının istismarını önlenmiş olacaktır. Ayrıca, vakıfların sağlık alanında yapacakları katkılar, sosyal güvenlik kurumlarının yükünün bir kısmını üstlenmeleri anlamına geleceğinden, dolaylı bir şekilde kamu açıklarının azaltılmasını ve buradan tasarruf edilecek mali imkanların farklı alanlarda ilave yatırımlar için kullanılmasını mümkün kılacaktır.

3- Özellikle sabit sermaye yatırımlarının vakıflar vasıtasıyla yapılması, hem vakıflara gelir kaynakları oluşturacak hem de müteşebbislerin sermayelerini üretim faaliyetlerine yoğunlaştırmalarını sağlayacak, bu suretle ekonomik gelişme ve kalkınma hızı artacaktır. Bu çerçevede sanayi siteleri kurulması, fabrika binalarının yapımı, makine ve teçhizat yatırımları, alışveriş merkezleri gibi birtakım yatırımların vakıflar tarafından yapılarak ihtiyaç duyanlara kiralanması düşünülebilir.

4- Vakıfların günümüzde önemli bir ihtiyaç olarak ortaya çıkan mesken ihtiyacının karşılanmasına yönelik yapacağı yatırımlar, hem gelir getirmesi hem de konut ihtiyacının daha uygun şartlarda karşılanması açısından düşünülmesi gereken bir alternatif olarak karşımıza çıkmaktadır.

5- Vakıflar tarafından yürütülecek fakirlikle mücadele programları, gelir dağılımındaki dengesizliklerin azaltılmasına, dolayısıyla toplumsal barışın tesisine ve farklı toplum kesimleri arasındaki çatışmaların önlenmesine yardımcı olacaktır. Vakıf kurumu vasıtasıyla gerçekleştirilen servet ve gelir transferlerinin de gelir dağılımının dengeli şekilde yeniden sağlanması ve neticede sosyal barışın temini açısından son derece olumlu katkılarda bulunacağı söylenebilir. Bu tür faaliyetlerin kaynağı kamu kurum ve kuruluşlarının yanında sosyal sorumluluk projeleri şeklinde işadamları ve sanayiciler ile bağlı buldukları odalar ve meslek teşekkülleri tarafından karşılanabilir.

6- Vakıflar yapacakları yatırımlarla başta inşaat sektörü olmak üzere muhtelif sektörlerde talebin canlanmasını sağlayacak, bu şekilde ekonominin genel olarak işleyişine katkıda bulunacaktır.

7- Vakıflar bizzat kendi faaliyetleri için veya gerçekleştirdikleri yatırımlar vasıtasıyla dolaylı bir şekilde istihdam edecekleri kişiler sayesinde işsizlik probleminin halledilmesi konusunda da müspet anlamda katkı sağlayacaklardır.

8- Günümüzde vakıfların faaliyet alanları arasında çevre konulu projelerin de yaygınlaştığı görülmektedir. Bu konuda yapılacak çalışmalarla insanların çevre bilincine sahip olarak çevreye karşı daha duyarlı olmaları sağlanabileceği gibi, sanayileşmenin bir sonucu olarak karşımıza çıkan çevre tahribatının yol açtığı olumsuz durumların etkilerinin azaltılması ve çevre problemlerinin halledilmesi konularında önemli hizmetler gerçekleştirilebilecektir.⁸

8 Bu ihtiyacın farkında olan Vakıflar Genel Müdürlüğü 2007 yılını "Vakıf Medeniyeti Çevre Yılı" olarak ilan etmiştir. Yıl boyunca konuyla ilgili yarışmalar yapılmış, sempozyum düzenlenmiş ve çalışma grupları oluşturularak bu alanda faaliyet gösteren vakıfların ortak bir platformda bir araya gelerek yapılan çalışmaların değerlendirilmesi ve geleceğe yönelik projeksiyonlar yapılarak ileride yapılacak çalışmaların daha etkin ve verimli olarak gerçekleştirilebilmesi için fikir alışverişinde bulunulması sağlanmıştır. Aynı şekilde 2008 yılı da daha spesifik bir konuya ayrılmış ve "Vakıf Medeniyeti Su Yılı" ilan edilerek konuyla ilgili ayrıntılı bir çalışma gerçekleştirilmesi planlanmıştır. 2009 yılı için belirlenen konu ise sağlıktır.

BİR HUKUK, MALİYE VE TİCARET TERİMİ OLARAK “SAK”

Doç. Dr. Cengiz Kallek*

Giriş

Bu makalede İslâm'ın iktisadî ve içtimaî değerlerinden biri olan ribâ yasağı gözetilerek kalkınmamızın sürdürülmesi ve hatta hızlandırılması mümkün müdür? sorusunun cevabı aranmaktadır. Bu çerçevede, yeni bir faizsiz borçlanma aracı geliştirilmesi ve yabancı yatırımcı bazının genişletilmesi amacıyla ilk defa 2000 yılında Bahreyn hükümetince çıkarılan,¹ ardından da başta Malezya olmak üzere diğer İslâm ülkelerinde ve Batı'da yaygınlaşmaya başlayan² -“varlığa dayalı tahvil”, “faizsiz bono” veya “kira sertifikası” vb. denilebilecek “sukûk” adlı menkul değerler akla gelmektedir.³ İşte burada, geçmişte ülkemizde de tartışılan ancak çeşitli sebeplerle bir türlü ihraç edilemeyen sukûkün İslâm tarihinde “sak” ve *süftece* genel isimleriyle yaygın biçimde kullanılmış istihkak senedi, bono, çek ve poliçe niteliğindeki öncü örnekleri kısaca incelenmektedir.

1. Sak Kelimesinin Anlamı

Farsça'da “muahede, tasdiknâme” mânasındaki çek kelimesi Arapça'ya sak (çoğulu sıkâk, sukûk ve asukk) şeklinde geçmiş olup en geniş sözlük anlamıyla “yazılı belge, resmî tutanak” demektir. Dolayısıyla çeşitli muamele, ikrar ve edimleri yazılı olarak belgeleyen istihkak senedi, ödeme emri, çek, borç ve icâre senedi,⁴ temliknâme,⁵ ibrânâme,⁶ kefâletnâme,⁷ vekâletnâme,⁸ rehin ve emanet makbuzu,⁹

*TDV İslâm Araştırmaları Merkezi; cengizkallek@isam.org.tr

1 Bunun toplam tutarı 336 milyon dolardı.

2 2007 yılı sonu itibarıyla toplam 89 milyar dolarlık ihraç büyüklüğüne ulaştı. Dow Jones Indexes ve Citigroup Corporate and Investment Banking işbirliği ile Mart 2006 tarihinde “Dow Jones Citigroup Sukuk Index” adı altında bir endeks dâhi kuruldu.

3 Klasik İslâm hukukundaki “bey” bi'l-vefâ” (bedeli iade edildiğinde geri alınmak üzere bir malın satılmasını konu edinen satış akdi; bk. Bâzındır, Abdülaziz, “Bey bi'l-vefâ”, *DİA*, VI, 20-22) ile “sak” uygulamalarının bileşik bir modeli sayılabilen, finansman ve ticarî işlemlerde kullanma şekillerine göre mudârebe, murâbaha, icâre, müşâreke, selem, istisnâ' ve bunlardan bazılarının karması olmak üzere farklı türleri bulunan sukûk konusunda meselâ bk. Abdel-Khaleq, Ayman H. - Richardson, Christopher F., “New Horizons for Islamic Securities: Emerging Trends in Sukuk Offerings”, *Chicago Journal of International Law*, VII/2 (2007), s. 409-424; McMillen, Michael J. T., “Contractual Enforceability Issues: Sukuk and Capital Markets Development”. *Chicago Journal of International Law*, VII/2 (2007), s. 427-467.

4 Meselâ bk. İbn Âbidîn, Muhammed Emîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, Kahire 1386 89/1966-69, V, 206, 313. Bir sak temliknâme, icâre senedi ve borç ikrarı gibi birden fazla özelliği bünyesinde toplayabilir; meselâ bk. a.g.e., VII, 35.

5 Meselâ bk. a.g.e., IV, 421; VI, 7.

6 Bir hak sahibinin borçlu veya kefile-borcun ödendiğini ikrar anlamında- verdiği belgeye de sak denir; meselâ bk. İbn Nüceym, Zeynüddin, *el-Bahrü'r-râ'ik şerhu Kenzi'd-dekâ'ik*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), VI, 249.

7 Meselâ bk. Serahsî, Ebû Bekir Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed, *el-Mebsût*, Kahire 132431, XX, 38, 81-82, 94.

8 Meselâ bk. İbn Âbidîn, VII, 281, 291.

9 Meselâ bk. Serahsî, XXI, 67.

tain menşuru,¹⁰ edâ tezkiresi,¹¹ mahzar¹² gibi çeşitli resmî veya kıymetli evrak sak olarak adlandırılmaktadır. Sak düzenleyene *sakkâk* veya *kâtibü's-sak* adı verilir. Önceleri sakler *rak* (parşömen; çoğulu *rukûk*) veya *ruk'a* (tirşe; çoğulu *rikâ'*) adlarıyla da anılmalarından anlaşıldığı üzere deriden hazırlanmışlar,¹³ ancak İslâm medeniyetinin ve sanayiinin gelişmesiyle beraber kâğıtlara yazılalmışlardır.¹⁴

2. Sakkin Çeşitleri

a. İstihkak senedi / karne

Hak sahiplerinin isimlerini ve istihkaklarının veya erzaklarının/ maaşlarının cins ve miktarını gösteren, devlet başkanınca yahut diğer yetkililerce tasdik (*tevkî'*) edilmiş belgelere de sak¹⁵ adı verilirdi.¹⁶ İkinci Halife Ömer b. Hattâb 18 (639) yılında başlayıp yıllarca süren müthiş bir kuraklık devresinde Mısır, Şam ve Irak valilerinden yardım istemişti. Mısır Valisi Amr b. Âs'ın gönderdiği temel tüketim maddeleri Arap Yarımadası'nın Kızıldeniz sahilindeki Câr Limanı'nda depolanmış ve Zeyd b. Sâbit'in sorumluluğu altında düzenlenen farklı değerlerdeki mühürlü kâğıt istihkak belgeleri (*sukûkü'l-erzâk*) durumlarına göre ihtiyaç sahiplerine dağıtılmıştı.¹⁷ Böylece Hz. Ömer, İslâm tarihinde resmî mühürlü sak hazırlatan ilk halife sayılır.¹⁸ Bazı hak sahipleri istihkaklarını aynen çekmek yerine ellerindeki sakleri büyük sermaye sahibi tüccara piyasa fiyatından devretmeye başlamıştı¹⁹ ki bu durum onların hamiline düzenlendiği veya ciro edilebildiği fikrini vermektedir.

Tabiri caizse bir çeşit menkul kıymetler borsasına dönüştürülen limanda söz konusu sukûk -ihraç maksadından farklı olarak- sonuç itibarıyla bir çeşit murabaha endeksli "varlığa dayalı tahvil" gibi işlem görmüştür; çünkü bunların temsil ettiği tüketim maddeleri depolarda veya nakliyatı gerçekleştiren gemilerde durmaktadır. Ancak Hz. Ömer, sak alım satımıyla uğraşan sahâbî Hakîm b. Hizâm'ın 100.000

10 Özellikle Endülüs Emevî Devleti'nde tain belgelerine menşurun yanı sıra sak ve sicil adı da verilirdi; geniş bilgi için bk. Özyaydn, Abdülkerim, "Menşur", *DIA*, XXIX, 148-149.

11 Zekât veya vergi tahsildarının yükümlülüğünü yerine getiren harbî, zimmi veya müslüman mükellefe -talep edilmesi durumunda- verdiği makbuza edâ tezkiresi (*kitâbe*) denir; meselâ bk. Bühûti, Mansûr b. Yûnus, *Keşşâfû'l-kınâ' 'an metni'l-İknâ'* (nşr. Hilâl Musaylihî Mustafa Hilâl), Beyrut 1402/1982, VI, 367; Süyûtî, Mustafa, *Matâlibü'üli'n-nühâ fî şerhi Câyeti'l muntehâ*, Dimaşk 1961, VI, 545.

12 Bir davada taraflar ve şahitlerinin hâkim huzurunda sunduğu bilgi ve delillerin, ikrar, yemin veya inkârın kaydedildiği tutanak için sak ve mahzar kelimeleri kullanılmaktadır (muhtevası için bk. İbn Müllih, Burhâneddin, *el-Mübdî' fî şerhi'l-Muknî'* (nşr. M. Zühayr eş-Şâviş), Beyrut 1399-1402/1979-82, X, 115-118; Bühûti, VI, 367-369; Süyûtî, VI, 545-546).

13 Yerine göre sak kelimesinin eş anlamlısı olarak *vesîka*, *sahîfe*, *varaka*, *kitâb*, *hat*, *risâle*, *mektûb* gibi kelimelere de rastlanmaktadır.

14 İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed, *el-'İber ve divânü'l- mübtede' ve'l-haber*, Beyrut 1984, I, 421-422.

15 Temsil ettiği hakkın bir mal üzerindeki mülkiyet hakkını veya (eşya üzerinde tasarruf yetkisi veren ve herkese karşı ileri sürülebilin) aynı hakkı ifade etmesi bakımından bu tür sakler kısmen günümüzdeki emtia senetlerine benzetilebilirse de aralarında önemli farklar vardır.

16 Hârizmî, Muhammed b. Ahmed, *Mefâthu'l-'ulûm*, Beyrut 1411/1991, s. 70.

17 Muhibbuddin et-Taberî, Ebû Ca'fer Ahmed, *er-Riyâdu'n-nadira fî menâkibi'l-'aşara*, Beyrut 1405/1984, IV, 358; Belâzürî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ, *Fütûhu'l-büldân* (nşr. Ridvân Muhammed Ridvân), Beyrut 1403, s. 217-218; Ya'kûbî, Ahmed b. Ebû Ya'kûb b. Ca'fer, *et-Târîh* (nşr. M. Th. Houtsma), Leiden 1883, II, 154-155; Kudâme b. Ca'fer, *el-Harâc* (nşr. M. Hüseyin ez-Zebîdî), s. 338; İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *Menâkibu emiri'l-mü'minin 'Ömer b. el-Hattâb* (nşr. Z. İbrâhîm el-Kârût), Beyrut 1407/1987, s. 62.

18 Ya'kûbî, Ahmed b. İshak, *et-Târîh*, Beyrut, ts. (Dâru sâdir), II, 154-155.

19 Kâdî İyâz b. Mûsâ el-Yahsûbî, *Meşâriku'l-envâr*, Tunus 1333, II, 43-44.

dirhemlik işlem yaparak %100 kâr sağladığını öğrenince ona bu muamelelerin tamamını feshedip kazandığı parayı hak sahiplerine geri vermesini buyurmuştur.²⁰ Kaynaklarda, halifenin malı kabzetmeden satış saydığı söylenen bu tür işlemleri yasaklayıcı bir genelgesi bulunduğu dair bir kayda rastlanmamıştır. Sahabenin o kadar büyük hacimli sak işlemlerini câiz gördüğü için gerçekleştirdiğinde şüphe yoktur. Özellikle Hz. Peygamber'in kendisine kabzetmeden satış yapmamasını buyurduğu rivayet edilen Hakîm b. Hizâm'ın²¹ söz konusu yasağı bilmemesi mümkün değildir. Halife bir azınlığın söz konusu sosyo-ekonomik felâketten rant elde etmesini uygun görmemiş olmalıdır. Sahâbeden Zeyd b. Sâbit ve Ebû Hüreyre, muhtemelen Muâviye b. Ebû Süfyân'ın halifeliğinde Hicaz valiliği yaptığı sıralarda Mervân b. Hakem'e giderek kendisini Câr saklerinin alınıp satılmasını engellemediği için eleştirmişlerdir. Gerekçe olarak malların -Hz. Peygamber'in yasağına rağmen- kabzedilmeksizin alınıp satılmasını gösterdikleri, işlemin kendisini de faizli satış saydıkları anlaşılmaktadır. Bunun üzerine Mervân sakleri toplatıp hak sahiplerine iade ettirmiştir.²² Daha sonra sak dağıtımı Abdülmelik b. Mervân'ın hilâfetine kadar kesintiye uğramıştır.²³ Muhtemelen onun döneminde sahâbî Saîd b. Müseyyeb'e sorulan bir soruya ve cevabına dair Mâlikî ulemâsının yorumlarından Câr saklerinin 1 dinar civarındaki küçük çaplı işlemlere dahi konu olabildiği izlenimi edinilmektedir.²⁴

b. Borç senedi

Câhiliye döneminden beri kullanıldığı bilinen borç senetleri de (hüccetü'd-deyn, zikrû hakk) sak (sakkü hakk) adıyla anılmaktadır.²⁵ Bir tür bono²⁶ sayılabilecek olan bu iki taraflı saklere genellikle borçlunun ve alacaklının adları, düzenlenme tarihi, borcun miktarı, cinsi, vadesi²⁷ ve ödeme şekli (peşin veya taksitli), şahitlerin adları,

20 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Büyü", 43; Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannaf* (nşr. Habîburrahman el-A'zamî), Beyrut 1403/1983, VIII, 29; İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Musannaf fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, Beyrut 1409/1989, IV, 363, 386; İbn Abdülhakem, Ebû'l-Kâsim Abdurrahman b. Abdullah, *Fütûhu Mısır ve ahbâruhâ* (nşr. Charles C. Torrey), New Haven 1922, s. 166-167; İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Beyân ve't-tahsîl* (nşr. Saîd U'râb), Beyrut 1404/1984, XVIII, 41.

21 Nesâî, "Büyü", 55; Dârekutnî, "Büyü", 25.

22 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Büyü", 44; İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, *el-Müsned*, Kahire 1313, II, 349; İbn Abdülhakem, s. 167; Müslim, "Büyü", 40; İbn Rüşd, VII, 357; ayrıca bk. Kallek, Cengiz, *Asrı Saâdet'te Yönetim-Piyasa İlişkisi*, İstanbul 1997, s. 83-85.

23 Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 218.

24 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Büyü", 53; Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâkî, *Şerhu'z-Zürkânî 'alâ Muvatta'î'l-İmâm Mâlik*, Beyrut 1407/1987, III, 377-378; İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâleddin Yûsuf b. Abdullah, *el-İstizkâr* (nşr. Sâlim M. Atâ - Muhammed Ali Muavvaz), Beyrut 2000, VI, 375-377.

25 Serahsî, XVIII, 11, 20, 94, 172; XXX, 150; İbn Asâkir, Ali b. Hasan, *Târihu Medîneti Dimaşk* (nşr. Ömer b. Garâme el-Amrî), Beyrut 1995, VII, 68; İbn Nuceym, VII, 43; Zeylaî, Osman b. Ali, *Tebînü'l-hakâ'ik*, Bulak 1313, V, 7; İbn Âbidîn, V, 600; VIII, 136.

26 Sak ile modern bono arasında bazı farklar vardır. Bir kambyo senedinin bono sıfatı taşıyabilmesi için üzerinde "bono" kaydı bulunması şarttır (Bonoda yer alması gerekli diğer zorunlu unsurları içerip "bono" ve "emre yazılı" kelimelerini ihtiva etmeyen senet "emre yazılı ödeme vaadi" olarak nitelenir). Para senetlerinden sayılan bonoda ikrar edilen borcun nakit olması şarttır. Bonoda ödeme yerinin belirtilmesi zorunludur. Sakte genellikle şahitlerin isimleri yer alırken bononun düzenleyicisi tarafından imzalanması zorunludur, vb.

27 Muhtemelen, rü'yeteye dayalı kamerî takvim uygulamasında her ayın başlangıcının ve uzunluğunun önceden öngörülmesi imkânsız olduğundan, sakkın ödeme zamanı (tarihlendirme yerine) genellikle keşide gününden muayyen bir müddet sonrasına vadelenirme şeklinde gösterilirdi; vadesi belirtilmemişse tediye ibrazında görüldüğünde yapılırdı.

kayıtsız şartsız ödeme vaadi ve (düzenlenme gerekçesini gösteren) bedel kaydı yazılmaktadır.²⁸ Borç senedi niteliğindeki sakler kefilleri de içeriyorsa aynı zamanda keâletnâme özelliği taşır.²⁹ Birden fazla alacaklıya olan borçları ikrar eden senetlerin düzenlenmesi meşrû görülmüştür.³⁰ *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*'de, "Mükâtebe muhâtabe gibidir"³¹ ve "Kitâbetle yani yazı ile ikrar lisan ile ikrar gibidir"³² maddelerinde belirtildiği üzere ilmühaber,³³ mahkeme sicili, mektup ve ticarî defterlerle diğer hususi evrak vb. yazılı belgeler ikrar vasıtası olarak kabul edilmektedir.³⁴ Kadı yetimin parasını sak düzenleyerek ikraz edebilir.³⁵

Alacağın ayn³⁶ karşılığında devri meselesi tartışmalıdır. İmam Züfer'e göre meselâ 1000 dirhemlik bir sakkin peşin 100 dinara satışı dirhemlerin akid meclisi dağılmadan teslim edilmemesi halinde câiz değildir.³⁷ Şa'bî, üçüncü bir şahıs üzerindeki alacağı belgeleyen sak ile kumaş (veya buğday) gibi bir mal satın alınmasını (yani deyn ile aynın değiştirilmesini) garar,³⁸ ilgili akdi de fâsid saymıştır;³⁹ kabzettiği sak elinde telef olan satıcı onun nakdî karşılığını tahsil hakkına sahiptir. İbrâhim en-Nehaî sak ile mal mübadelesine cevaz verirken Süfyân es-Sevrî, sak sahibinin borçluya aynın satıcısının huzurunda borcunu ikrar ettirmesi şartıyla câiz olduğu kanaatindedir.⁴⁰ İmam Şâfiî'ye göre ayn olmadıkları için borç senetleri rehnedilemezken⁴¹ İmam Mâlik buna cevaz vermektedir.⁴²

Abbâsî Halifesi Me'mûn'un arşivinde, Mekkeli Abdülmuttalib b. Hâşim'in San'alı bir Himyerî'den -istendiğinde ödenecek- 1000 yeni ölçek dirhemi tutarında alacağı olduğunu belgeleyen deri üzerine yazılı bir borç senedi bulunduğu rivayet edilmektedir. Sahâbenin kredi işlemlerinde toplamları önemli yekün tutan borç senetleri kullandıklarına dair çeşitli örnekler vardır.

28 Geniza evrakı arasındaki örneklerin içeriğine dair bk. Goitein, Shlomo Dov, *A Mediterranean Society: Economic Foundations*, Berkeley 1967, I, 250 vd.

29 Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, Bulak 1321-25, VII, 77; Serahsî, XX, 31, 38; XXX, 170-174, 179, 187.

30 Serahsî, XXI, 41.

31 Madde 69.

32 Madde 1606.

33 Osmanlı bürokrasisinde bir karar bildirmek yahut bir husus hakkında bilgi vermek üzere bir daireden diğer daire veya dairelere yazılan belgedir; geniş bilgi için bk. Kütükoğlu, Mübahat S., "İlmühaber", *DİA*, XXII, 151-152.

34 Madde 1606-1612.

35 İbn Nüceym, VII, 23.

36 Deyn (hükmi mal) mukabili olan hakiki mala ayn denir. Ancak borçlu tarafından ödendikten, hak sahibinin eline geçtikten sonra biriktirilebilen deynin aksine aynın (hakiki mal) belirleyici özelliği, ihtiyaç halinde faydalanılmak üzere biriktirilmesi, yani fiilen muhafaza altına alınmasıdır; geniş bilgi için bk. Karaman, Hayreddin, "Ayn", *DİA*, IV, 257-258.

37 İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstizkâr*, XVI, 7.

38 Akdın haksız kazanca yol açacak ölçüde kapalılık taşımasını ifade eden bir fıkıh terimidir; geniş bilgi için bk. Dönmez, İbrahim Kâfi, "Garar", *DİA*, XIII, 366-371.

39 Vasîf ve şartlarındaki eksiklik ve bozukluk sebebiyle hükümsüz olan bir ibadet veya hukukî işlem anlamında fıkıh terimidir; geniş bilgi için bk. Apaydın, H. Yunus, "Fesad", *DİA*, XII, 417-421.

40 Şeybânî, Muhammed b. Hasan, *el-Hüccetü 'alâ ehli'l-Medîne* (nşr. Mehdî Hasan el-Kilânî), Beyrut 1403, II, 701; Abdürrezzâk es-San'ânî, VIII, 108; İbn Ebû Şeybe, IV, 465.

41 Şâfiî, III, 154.

42 Sahnûn, Abdüsselâm b. Saîd et-Tenûhî, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, Kahire 1324, V, 341.

Meselâ Kays b. Sa'd b. Ubâde el-Ensârî bir arazisini 90.000 (dirhem) e satmış ve Medine sokaklarında tellâl bağırtarak borç almak isteyenlerin evine gelmelerini ilân etmiştir. Sonunda söz konusu meblağın 40.000 ya da 50.000 (dirhem)lik kısmını sak karşılığı dağıtmıştır.⁴³ Saîd b. Âs da öldüğünde 70.000-90.000 dinarlık borç senedi (sak) bırakmış olup oğlu Amr el-Eşdak ödemeyi tekeffül ederek bütün sakleri toplamıştır.⁴⁴ Ubeydullah b. Abbâs iflâs eden Medineli bir sarrafın 9000 dinar tutarındaki borç senetlerinin (sak) tamamını ödemiştir.⁴⁵ Kudâme b. Ca'fer, ilk dönemlere ait saklerde meblağın yanı sıra - piyasada farklı dirhemler dolaştığı için- sikkenin ağırlığının da belirtildiğini, ancak buna -standartlaşma sebebiyle- kendi devrinde gerek kalmadığını söylemektedir.⁴⁶

Borç senetleri zamanla çok yaygınlaşmıştır. Abbâsîler döneminde Basra, Kûfe ve Bağdatlı tâcirler devamlı olarak Mağrib'e mal sevk ediyor, orada düzenlenen şahitli saklerle muamele yapıyorlardı. İbn Havkal, Muhammed b. Ebû Sa'dûn adında Sicilmâse asıllı bir tâcir tarafından Evdeguştlu (Merrâkeş) Ebû İshak İbrâhim b. Abdullah lehine düzenlenmiş ve şahitlerce onaylanmış 42.000 dinarlık bir borç senedi gördüğünü, Doğu İslâm topraklarında bu tutara ulaşan saklerin varlığını duymadığını kaydetmektedir.⁴⁷

c. Ödeme emri / çek

Emre hazır mevcut bir karşılık üzerine çekilmiş yazılı ödeme emrini veya bu nitelikteki senedi ifade eden sak güvene dayalı işlemlerin önemli araçlarından. Bir tür çek⁴⁸ sayılabilecek olan bu üç taraflı saklere genellikle keşidecinin, lehtarın ve muhatabın adları, keşide tarihi, bedeli ve cinsi yazılmaktadır.⁴⁹ Bu anlamıyla sak kelimesi muhtemelen Haçlı Seferleri sırasında Arapça'dan Batı dillerine de geçmiştir (İng. cheque, Fr. chèque, Alm. scheck).⁵⁰

43 Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Alî, *Târîhu Bağdâd (Medîneti's-selâm)*, Beyrut, ts.(Dârü'l-fîkr), I,78.

44 Belâzürî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ, *Ensâbü'l-erşâf* (nşr. M. Schloessinger), Kudüs 1938, IVB, 132-133.

45 İbn Habîb el-Bağdâdî, Muhammed b. Habîb, *el-Muhabber* (nşr. Ilse Lichtenstadter), Haydarâbâd 1361/1942, s. 146; a.mlf., *el-Münemmak fî ahbâri Kureyş* (nşr. Hurşid Ahmed), Beyrut 1405/1985, s. 374.

46 *el-Harâc*, s. 61.

47 İbn Havkal, Ebû'l-Kâsım, *Kitâbü Süreti'l-arz* (nşr. De Goeje), Leiden 1938-39, s. 61, 99, 100; Levzion, Nehemia, "İbn Hawqal, the Cheque and Awdaghast", *The Journal of African History*, IX/2 (1968), s. 223-233. Osmanlı Devleti'ndeki bazı sak örnekleri için bk. Sahillioğlu, Halil, "Bursa Kadı Sicillerinde İç ve Dış Ödemeler Aracı Olarak "Kitâbü'l-Kadı" ve "Süftece"ler", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler / Tartışmalar, 8-10 Haziran 1973* (ed. Osman Okyar -H. Ünal Nalbantoğlu), Ankara 1975, s. 103-141.

48 Sak ile modern çek arasında bazı farklar vardır: Para senetlerinden sayılan çekte ödeme emri çekilen bedelin nakit olması şarttır. Çekin keşideci tarafından imzalanması zorunludur. Çeklerde muhatab ancak bir banka olabilir (diğer bir kimse üzerine çekilen çek yalnız havale hükmündedir). Çek görüldüğünde ödenir ve buna aykırı her hangi bir kayıt yok hükmündedir; keşide günü olarak gösterilen tarihten önce dahi ibraz edilebilir (halbuki sak vadeli ise muhatabın vadesinden önce tediyeye zorunluluğu yoktur). Çek bankalardan belli şekil şartlarına uygun olarak basılmış bir defter halinde alınır (sak keşideci tarafından hazırlanmıştır), vb.

49 Geniza evrakı arasındaki örneklere dair bk. Goitein, I, 245-247.

50 Schacht, Joseph, *Introduction to Islamic Law*, Oxford 1964, s.78; Udovitch, L. Abraham, "Credit as a Means of Investment in Medieval Islamic Trade", *Journal of the American Oriental Society*, c. LXXVII, New Haven 1967, s.262; "Commercial Techniques in Early Medieval Islamic Trade", (İslam and the Trade of Asia içinde, nşr. D. S. Richards), Oxford 1970, s. 54; "Reflections on the Institutions of Credit and Banking in the Medieval Islamic Near East", *Studia Islamica*, c. XLI, Paris 1975, s. 10-11; Rodinson, Maxime, "Le Marchand musulman", (İslam and the Trade of Asia içinde, nşr. D. S. Richards), Oxford 1970, s.25; Ashtor, Eliyahu, "Banking Instruments Between the Muslim East and the Christian West" (*East-West Trade in the Medieval Mediterranean* içinde, nşr. Benjamin Z.Kedar), Londra 1986, bl. I, s.553-573; Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1980, s. 376 vd.

Ödeme emri niteliğindeki belgelerin Hz. Peygamber devrinden itibaren kullanıldığı anlaşılmaktadır. Meselâ Resûl-i Ekrem, kendisinden yardım dileyen Uyeyne b. Hısn ile Akrâ' b. Hâbis adına, istedikleri şeyi kendi bölgelerinin zekât gelirlerinden tahsis eden mühürlü birer ödeme emri (*kitâb*) düzenlemiştir.⁵¹ Sakler ilk defa Hz. Ömer'in hilâfeti döneminde tarihlenmiş, kendisine yıl belirtilmeden Şâban ayına vadelenmiş bir çekten kaynaklanan bir dava getirilince hicrî takvim uygulamasına başlanmıştır.⁵² Resmî saklerin onun devrinde mühürlendiği anlaşılmaktadır. Nitekim Ma'n b. Zâide isimli bir kişi hilâfet mührünü taklit edip sahte belge (*kitâb*) düzenleyerek Kûfe haraç dairesinden para çekince Halife Ömer tarafından celde ve hapis cezasına çarptırılmıştır.⁵³ Benzer sahtekârlıklar önlemlerin kurumsallaştırılmasını sağlamıştır. Meselâ Emevî Halifesi Muâviye, Irak Valisi Ziyâd b. Ebîh'e Amr b. Zübeyr b. Avvâm için 100.000 dirhemlik bir ödeme emri (*kitâb*) çıkarmış, Amr evrakta tahrifat yaparak meblağı 200.000 dirheme yükseltmiştir. Durum anlaşılınca Muâviye tedbir olarak Dîvânü'l-hâtem'i⁵⁴ kurdurmuş, Amr'ı da zimmetine geçirdiği 100.000 dirhem ödeninceye kadar hapsettirmiştir.⁵⁵ Fazl b. Yahyâ el-Bermekî 200.000 dirheme satın aldığı bir day'anın bedelini sak ile ödemiştir.⁵⁶ İbnü'l-Furât el-Âkûlî, İbn Ebü'l-Bağl isimli birisine yardım için 3000 dirhemlik çek yazmıştır.⁵⁷

Sakler beytûlmâl,⁵⁸ divan,⁵⁹ cehbez⁶⁰ ve kanunî temsilcilere (*vekil*) çekilmiştir. Emevîler döneminde memurların maaşlarının sak ile ödendiğine dair çeşitli örnekler vardır. Meselâ Vali Ziyâd b. Ebîh, beytûlmâl emîni Ebû Vâil Şakîk b. Seleme'ye mutfak sorumlusu adına düzenlenmiş 800 dirhemlik bir ödeme emri çekmiştir.⁶¹ Halife Ömer b. Abdülazîz, borçlu oldukları gerekçesiyle kendisinden yardım isteyen iki kişiye Kahtânîler'e mensup Arap kabilesi Benî Kelb'in zekâtının artanından beytûlmâle aktarılan ve borçlulara yardım için ayrılan fondan ödenmek üzere 400'er dinarlık birer sak vermiştir.⁶²

51 Ebû Dâvûd, "Zekât", 24.

52 Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *Nevâdirü'l-usûl* (nşr. Abdurrahman Umeyre), Beyrut 1992, I, 247; Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye), II, 3; İbn Kesîr, İsmâil b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Kahire 1351-58/1932 39, III, 206; VII, 73; İbnü'l-Esîr, Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-târîh* (nşr. Abdullah el-Kâdî), Beyrut 1415, I, 12.

53 Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s.448-449; Kudâme b. Ca'fer, s. 56-57; İbn Hacer el-Askalânî, *Şihâbeddin Ahmed b.Muhammed, el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe* (nşr. A. Muhammed el-Bicâvî), Kahire 1390-92/1970-72, VI, 369.

54 Her mektup veya belgenin aslının kontrol edilip mühürlenerek gönderilmesinden sonra bir kopyasının çıkartılıp saklandığı devlet dairesidir.

55 Taberî, III, 264; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 373; İbn Haldûn, III, 24; Âsimî, Abdülmelik b. Hüseyin, *Semtü'n-nücûmi'l-avâli fî enbâ'i'l-evâli ve't-tevâli* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmecvûd - Ali M. Muavvaz), Beyrut 1419/1998, III, 154.

56 Cehşiyârî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdûs, *Kitâbü'l-Vüzerâ ve'l-küttâb* (nşr. Mustafa es-Sekkâ ve dğr.), Kahire 1401/1980, s. 214-215.

57 Sâbî, Hilâl b. Muhassin, *el-Vüzerâ* (nşr. Hasan ez-Zeyn), Beyrut 1990, s. 45.

58 Devlete ait mal varlığını yöneten idarî-malî kurum, devlet hazinesi demektir; geniş bilgi için bk.Erkal, Mehmet, "Beytûlmâl, *DİA*, VI, 90-94.

59 İslâm devletlerinde resmî işlerin görüşülüp karara bağlandığı meclis ve buna bağlı devlet daireleri anlamına gelir; geniş bilgi için bk. Dürî, Abdülazîz, "Divan", *DİA*, IX, 377-381.

60 Eskiden piyasada bir çeşit bankerlik veya sarraflık yapanların yanı sıra, muhasip, vergi memuru, hazinedar ve vergi dairesi müdürüne cehbez adı verilirdi; geniş bilgi için bk. Yeniçeri, Celâl, "Cehbez", *DİA*, VII, 222-223.

61 İbn Asâkir, XXIII, 179-180.

62 İbn Sa'd, Muhammed, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1388/1968, V, 349.

IV. (X.) yüzyılda sak kullanımının yaygınlaştığı, üzerindeki değerlerin arttığı, hata ve suistimâllerin önlenmesi için ek tedbirler alındığı görülmektedir.⁶³ Abbâsî Halifesi Hârûnürreşîd (786-809), kardeşi Ali'ye veliahtlıktan feragat etmesi karşılığında divana çekilmiş 20 milyon dirhemlik bir sak vermiştir. Fazl b. Yahyâ el-Bermekî'nin aracılığı ile de Muhammed b. İbrâhim'e 100.000 dirhemlik bir sakki bizzat yazmıştır.⁶⁴ Halife Mu'temid-Alellâh devrinde (870-892) Ezimme, Tevkî' ve Beytûlmâl divanlarının mütevellîsi Ebû Muhammed Hasan b. Mahled harcamalarından sorumlu vekili Nâfiz'e 1600 dinarlık bir ödeme emri çekmiş ve ertesi gün bunun karşılıksız olduğunu öğrenince yeni bir fon bulmuştur.⁶⁵ Halife Müktefî-Billâh devrinde (902-908) Dîvânülharâc kâtipliği yapan İbnü'l-Furât el-Âkûlî, ordu atâlarından sorumlu Ebû Abdullah İbnü'l-Cerrâh'ın 120.000 dinarlık sakki mükerreren ödediğini beytûlmâl emîni Ebû'l-Abbas'ın da hazır bulunduğu bir mecliste ispatlamış ve kendi nişanı (*alâmet*) olmayan saklerin tediyesini yasaklamıştır.⁶⁶ Abbâsî divan kâtibi Kudâme b. Ca'fer (ö. 337/948 [?]), yanlışlıkların önlenmesi için Beytûlmâl divanı sorumlusunun saklere nişan (*alâmet*) koyduğunu, bunun eksikliği halinde vezir ve yardımcılarının onlara itibar etmediğini belirtmektedir.⁶⁷ Abbâsîler devrinde memur maaşları ve hazine yardımları sak ile ödenmiştir.⁶⁸ Büveyhîler tarafından ordu mensuplarının maaşları (*revâtib*) için Dîvânülceyş'e⁶⁹ sak çekildiği bilinmektedir.⁷⁰

Yetkililerin genellikle düzenli memur maaş ve erzak ödemeleri, bazan da düzensiz ihsanlar için beytûlmâle, mukâtaa sahibi cehbezlere veya sarraflara tasdikli tahsisat belgeleri yazmaları uygulaması zamanla yaygınlaşmıştır.⁷¹ Cehbezlere küçük tutarlı alımlar için dahi ödeme emri çekildiği anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Miskeveyh 332 (944) yılına ait 9 dirhemlik bir sakten bahsetmektedir.⁷² Hattâ seyyah Nâsır-ı Hüsrev (ö. 465/1073'ten sonra), Basra'yı ziyaret edenlerin paralarını bir sarrafa yatırarak çek (defteri) aldıklarını, şehirde kaldıkları süre boyunca yaptıkları alışverişler için çek yazdıklarını söylemektedir.⁷³

Ancak bazı örneklerden, ilgili işlemler için lehtarlardan komisyon kestikleri anlaşılan cehbezlerin ödemelerde sorun çıkarabildikleri de

63 Kudâme b. Ca'fer, s. 35.

64 Cehşiyârî, s. 196.

65 Tenûhî, Ebû Ali Muhassin, *Nişvârü'l-muhâdara ve ahhârü'l-müzâkere* (nşr. Abbûd eş-Şâlecî), Beyrut 1391-93/1971-73, VIII, 35; krş. Sâbî, s. 48.

66 Sâbî, s. 139.

67 *el-Harâc*, s. 36.

68 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 98.

69 Askerlerin orduya alınması, teçhizatı ve denetimiyle ilgilenen devlet dairesidir.

70 İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed, *Tecâribü'l-ümem* (nşr. ve trc. H. F. Amedroz), Oxford 1920-21, III, 46-47.

71 Meselâ bk. Tenûhî, I, 223; İbn Miskeveyh, I, 158; Hatîb el-Bağdâdî, IV, 68.

72 *Tecâribü'l-ümem*, II, 80.

73 Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme* (nşr. Yahyâ el-Haşşâb), Beyrut 1983, I, 146.

görülmektedir. Meselâ şair Cahza'nın, Ebû Muhammed Hasan b. Mahled'in Bağdat'ta kendisine verdiği sakki tahsil için gittiği bankalar caddesi Derbülavn'daki sarraf bu gibi işlemlerden her dinar için bir dirhem komisyon (resim) aldığını söyleyerek evini şenlendirmesi durumunda kesintisiz tediye bulunmayı teklif etmiş ve beraber geçirdikleri gecenin sabahında 500 dirhemlik fazla ödeme yapmıştır.⁷⁴

Aynı şair, bir hükümdarın kendisine verdiği sakkin tediyesinin cehbez tarafından uzun süre geciktirilmesini hicvetmektedir.⁷⁵ Sâcoğulları Emîri Muhammed b. Ebü's-Sâc (889-901) bir cehbeze şair Ebû Bekir Ahmed el-Lebbâdî adına 50 dinarlık ödeme emri (*tevkî'*) çekmiştir. Ancak cehbez tediye için Lebbâdî'ye bir müddet kendisine yarenlik etmesini şart koşmuş ve isteği yerine getirilince de %10 fazla ödemede bulunmuştur.⁷⁶ Vezir Hâmid b. Abbas da kendisinden yardım isteyen fakir bir kadın için 200 dinarlık çek (*tevkî'*) yazmış ancak cehbez bu miktarı lehtara yakıştıramayınca keşideciye sormadan ödeme yapmamıştır.⁷⁷

Nâsır-ı Hüsrev'in, Asvan'da oturan bir dostunun Ayzâb'daki vekiline, "Nâsır'a dilediği her şeyi benim hesabımdan ver" şeklinde bir açık ödeme emri çektiğine dair kaydettiği bilgi dostlar arasındaki güveni yansıması açısından ilginçtir.⁷⁸

İslâm'ın doğuşundan sonraki birkaç yüzyıl içinde iktisadî ve ticarî hayatın canlanmasıyla beraber ödemeyi kolaylaştıran, alacak veya borcun bir yerden başka yere naklini sağlayan sak ve süftece gibi araçların yaygınlık kazandığı ve cehbezlerin bunda önemli roller oynadığı anlaşılmaktadır.

Ödeme emri anlamında süftece kelimesinin kullanıldığı da görülmektedir; meselâ 737 (1337) yılında Mısır'da Memlûk Sultanı el-Melikü'n-Nâsır Muhammed zamanında hükümet tarafından tüccara malları karşılığında süftece verilmiştir.⁷⁹

Sakkin ekonomiye katkısı özel sermayeyi oldukça likit ve uluslararası ölçüde hareketli hale getirmesi ve devlet gelirlerinin transferini ve resmî ödemeleri kolaylaştırmasıdır. Ayrıca hakkındaki fikhî değerlendirmelerden ve uygulamaya ilişkin rivayetlerden anlaşıldığı üzere saklerin tedavül kabiliyeti -hamiline düzenlenebildikleri ve ciro (havale) edilebildikleri için- yüksek olmuştur.

74 Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullah Şihâbeddin, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, Beyrut 1411, I, 331-332.

75 A.g.e., I, 316.

76 Şâbüştî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed, *ed-Deyârât* (nşr. Corcîs Avvâd), Beyrut 1406/1986, s. 201-203.

77 Tenûhî, I, 41.

78 *Sefernâme*, I, 119-120.

79 Makrîzî, Ebû Muhammed Takıyyüddin Ahmed b. Ali, *Kitâbü's-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk* (nşr. Muhammed Mustafa Ziyâde), Kahire 1971, V, 420.

3. Süftece

a. Anlamı

Seftece ve *siftece* şeklinde de söylenen Arapça *süftece* kelimesinin (çoğulu *sefâtic* ve *süftecât*) Farsça (sefte: muhkem, pekiştirilmiş + çîz: şey) asıllı olduğu ileri sürülmektedir. Alacağın yazılı belgeyle sağlama bağlanmasından dolayı bu adla anılmıştır. Borçlunun alacaklısına, muayyen miktarda parayı borçlanılan yerin dışındaki belli bir yerde bizzat ödeme taahhüdünü veya oradaki muhatabı olan üçüncü kişiye (ortağına, acentesine, nâibine, vekiline, borçlusuna) kayıtsız şartsız ödeme emrini içeren bir tür poliçe⁸⁰ veya kıymetli evraka yahut işlemin kendisine terim anlamında süftece denir. Genellikle başka bir şehre giden tâcirin/yolcunun taşıma risk, zorluk veya giderlerinden kurtulmak için başvurduğu bir işlemdir (uygulamada aynı şehirdeki birisine hitaben de süftece düzenlenebildiği görülmektedir.⁸¹ Tarifinden de anlaşıldığı üzere temsil ettiği hakkın türü açısından esasen para senetlerinden sayılan süftecenin bir çeşit emtia senedi olarak düzenlenebileceği görüşünü benimseyenler de vardır. Son yüzyıllarda Arapça'da *senedü sahb*, (Batı dillerinden giren) *bâlûsa / bûlîsa / bûlîsa / bûlîse*⁸² (poliçe) ve *kembiyâle* (kambiyo senedi) kelimeleri süftece yerine kullanılmaya başlanmıştır. Ancak hâlâ Suriye, Lübnan, Cezayir ve Irak hukukunda süftece terimi korunmaktadır. Süftece daha ziyade ve bilhassa karz akdini temsil eden ve sağlama bağlayan bir belge ise de bazan sak gibi bir ödeme ve nadiren tedavül aracı olarak kullanılabilir. Süfteceyi düzenleyene verilen paranın karz niteliğinde sayılması emanet hükümlerinin uygulanmaması açısından özel bir öneme sahiptir. Mesele fıkıh kitaplarının havâle, karz, sarf gibi farklı başlıkları altında incelenmiştir.

b. Özellikleri

Bir tür kambiyo senedini ifade eden süftecede genellikle şu kayıtlar bulunurdu: Muayyen bedel; keşidecinin, muhatabın ve lehtarın adları; düzenlenme yeri ve tarihi; ödeme yeri ve vadesi⁸³ ile (süftecenin neden düzenlendiğini gösteren) bedel kaydı.

İşlem çoğu zaman paranın (veya malın) şehirler arası nakli sırasında karşılaşılabilecek risk, zorluk veya giderlerden kurtulmak amacıyla yapıldığından, süftecenin ödünç (karz) karşılığında tek taraflı yarar

80 Süftece ile modern poliçe arasında da bazı farklar vardır: Meselâ poliçenin bu sıfatı alabilmesi için üzerinde "poliçe" kaydı bulunması gerekir. Poliçe bir beldeden farklı bir beldeye keşide edilmek zorunda değildir. (Süftecede iki borcun temâsülü şart koşulmuşken) poliçede borçlanılan ve ödeme yapılan paraların cinsi aynı olmak zorunda değildir. Poliçede tediyesi emredilen şeyin nakit olması şarttır. Poliçeyi düzenleyen komisyon (Ar. 'umûle) alabilir. Poliçe hamiline düzenlenemez, vb.

81 Meselâ bk. Tenûhî, I, 213.

82 Meselâ bk. Desûkî, Muhammed b. Ahmed, *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebir*, [baskı yeri ve tarihi yok], (Dârü'l-fikr), III, 225; Süyûtî, III, 506; İbn Âbidîn, V, 350.

83 Süftecenin vadelendirilmesiyle ilgili olarak borç senedinin vadesine ilişkin 27. dipnottaki kayıt geçerlidir.

(yani bir tür ribâ getirisi) sağlayıp sağlamadığı tartışılmıştır. Karşı çıkanların bir dayanağı "Süfteceler haramdır" meâlindeki hadislerdir; ancak bunlar zayıf veya mevzû olarak nitelendirilmiştir.⁸⁴ Resûl-i Ekrem'in "Menfaat getiren her karz ribâdır" buyurduğu da rivayet edilmektedir.⁸⁵ Bu hadislerin sıhhati tartışılmalıysa da fıkıh doktrininde ödünç verene menfaat şartını içeren karz akdi câiz sayılmamış, yapılan ikrazdan yarar sağlanması -karzın mahiyetine ve amacına aykırı görülerek- "ribe'l-kurûz" (karz ribâsı) olarak adlandırılmıştır. Bunlardan başka, Hz. Peygamber tarafından Hayber gelirlerinden Abdullah b. Mes'ûd'un eşi Zeyneb es-Sekafiyye'ye tahsis edilen hurma ve arpa cinsinden rızkı Âsım b. Adî yerinde teslim alıp aynı miktarı kendisine Medine'de vermeyi önermiştir; ancak teklifle ilgili kanaati sorulan Halife Ömer b. Hattâb nakliye bedeli kadar karşılıksız menfaat sağlanacağı gerekçesiyle mekruh görmüştür.⁸⁶ Abdullah b. Abbas ve İbn Sîrîn süfteceyi, ödemenin başka bir belde yapılmasının şart koşulmaması durumunda tecviz etmiştir.⁸⁷ Zübeyr b. Avvâm Kûfe'deki acentesi Mus'ab b. Zübeyr'e Mekke ve Medine'den süftece keşide etmiştir.⁸⁸ Ali b. Ebû Tâlib ve oğlu Hasan ile İbrâhim en-Nehaî'nin süftecede mahzur görmediği rivayet edilmektedir.⁸⁹

Süftece ya esasen karz sözleşmesinden ya da vadeli satış selem icâre akdinden doğan alacağı temsil eder. Karz kaynaklısında borç doğuran akid sırasında mukriz (alacaklı) tarafından şart koşulmadığı halde onun lehine mukterizin (borçlu) -tek taraflı transfer güvencesi sağlama amacıyla- süftece düzenlemesi -deynin hadislerde övülen güzellikle edâsı ve hediyeleşme kapsamında- ittifakla câiz sayılmıştır. Çünkü burada mukrizin amacı, mukterize, parayı (malı) karz anlaşmasının yapıldığı beldeye iade etmek zorunda kalıp kira ve tazmin yükünü de üstlenmesiyle sonuçlanabilecek bir iyilik yapmaktır. Dolayısıyla, hem karzın aslî menfaati hem de süftecenin ek yararı -âdeta karz ve hibe akidlerini kapsayacak şekilde- mukterizin olup her ikisi de ikrazın özündeki yardım amacına hizmet etmektedir. Veresiye satışlarda vade farkı İslâm hukukçularının çoğunluğunca câiz görüldüğüne göre deyn kaynaklı süftece de -ödemenin başka bir yerde yapılması şart koşulsa dahi- câizdir.

Mukriz parasını (veya malını) mukterize -başka bir beldeye nakli sırasında doğacak masraf ve riskten kurtulmak amacıyla- süftece düzenlenmesi şartıyla karz olarak vermişse öduncün borçlu lehine

84 İbn Adî, Abdullah el-Cürcânî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl* (nşr. Yahyâ Muhtâr Gazâvî), Beyrut 1409/1988, I, 267; III, 249; V, 11; İbnü'l-Hümâm, Kemâleddin Muhammed b. Abdülvâhid, *Fethu'l-kadir*, Kahire 1389/1970, VII, 251.

85 Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Haydarâbâd 1344, V, 350; Aclûnî, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ'* (nşr. Ahmed el-Kallâş), Beyrut 1405, II, 164.

86 Abdürrezzâk es-San'ânî, VIII, 140; İbn Ebû Şeybe, IV, 358; Beyhakî, V, 352; İbn Hacer el-Askalânî, *el-Metâlibü'l-âliye* (nşr. Sa'd b. Nâsır eş-Şütterî), Riyad 1419, VII, 322.

87 Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, II, 610; Abdürrezzâk es-San'ânî, a.y.; Beyhakî, a.y.

88 Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, a.y.; İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed el-Makdisî, *el-Mugnî*, Beyrut 1405, IV, 211; Beyhakî, a.y.

89 Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, a.y.; Abdürrezzâk es-San'ânî, a.y.; İbn Ebû Şeybe, a.y.; Beyhakî, a.y.

doğurduğu aslî menfaatin karşılığında havalenin tamamen alacaklıya ait ek yararı konulduğu için mesele “menfaat sağlayan karz” çerçevesinde değerlendirilmiştir.⁹⁰ Süftece alacaklının alacağın tahsili için borçlu tarafından üçüncü bir kişiye havâle edilmesi veya bir başka yaklaşıma göre alacaklının muhtemel yol riskini sanki borçluya havâle ediyor gibi olması bakımından havâleye benzetilmektedir.⁹¹ Bu yönüyle şu üç taraf arasında ilişki doğar: süfteceyi düzenleyen (keşideci, *sâhib*), süftece kendi nam ve hesabına düzenlenen veya üzerinde tasarruf hakkı bulunan (lehtar, *müstefid*) ve asıl borçlu olarak bedeli ödeyecek kimse (muhatap, *meshûb aleyh*). Hanefîler'e göre muhatap, ödemediği süftecenin geçerli, ibraz edenin de yetkili olup olmadığını incelemeli, ayrıca lehtardan ibranâme istemelidir.⁹²

90 Hanefîler'e göre -yol tehlikesini sıvılamak maksadıyla- süftece keşide edilmesi borç doğuran akid sırasında şart koşulmuşsa veya teamül halini almışsa tahrîmen mekruh (akid de fâsid), aksi takdirde câizdir. Onlara göre İbn Abbas'ın cevazı da başka belde ödemeye mahsustur (Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, II, 609-610; Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, Muhtasarı ihtilâfî'l-'ulemâ' [nşr. Abdullah Nezir Ahmed], Beyrut 1417, IV, 194, 273; Serahsî, XIV, 37; Merginânî, Ebû'l-Hasan Burhâneddîn Ali b. Ebû Bekir, *el-Hidâye*, [baskı yeri ve tarihi yok; el-Mektebetü'l-İslâmiyye], III, 100; Kâdîhân, Ebû'l-Mehâsin Fahreddîn Hasan b. Mansûr, *el-Fetâvâ fel-Fetâvâ'l-Hindîyye* kenarında], Beyrut 1400/1980, III, 71; Kâsânî, Ebû Bekir b. Mes'ûd, *Bedâ'î'u's-sanâ'î fî tertîbi's-şerâ'î*, Beyrut 1402/1982, VII, 395-396; Zeylâî, IV, 175; İbnü'l-Hümâm, VII, 250-251; İbn Nuceym, VI, 276; *el-Fetâvâ'l-Hindîyye*, Beyrut 1400/1980, III, 294; İbn Âbidîn, V, 166, 350). Abdullah b. Abbas'ın toplam ağırlıkları aynı olmak üzere ödemenin farklı cinsten dirhemlerle yapılabileceğine cevaz verdiği de rivayet edilmektedir (Beyhakî, a.y.). Halbuki ödeme farklı cinsten yapıldığında süftece işlemi -tarafardan birinin aldığı paranın karşılığını farklı yer ve zamanda ödediği- bir sarf muamelesine dönüşeceğinden câiz olmaz. Hasan-ı Basî de bu işlemi menfaat sağlayan karz olarak nitelendirip hayır görmediğini belirtmiştir (İbn Ebû Şeybe, IV, 359). Meymûn b. Ebû Şebîb'in ise mekruh saydığı rivayet edilmektedir (Abdürrezzâk es-San'ânî, a.y.; İbn Ebû Şeybe, IV, 358-359).

Şâfiîler ve Zâhirîler, yol tehlikesinden kurtulmayı ivazsız fazlalık özelliği taşıyan ve ribâ kapsamına giren bir menfaat saydıkları için, akid sırasında başka bir yerde ödemenin şart koşulduğu süfteceyi haram, akdi ise bâtil olarak niteler (Şîrâzî, Ebû İshak İbrâhîm, *el-Mühezzeb fî fikhî'l-İmâm eş-Şâfi'î*, Beyrut, ts. [Dârü'l-fîkr], I, 304). İmam Mâlik'in şart koşulmaksızın düzenlenen süfteceyi tevcih ettiği ve faka âdet haline gelmiş kerih gördüğü de bildirilmektedir (Sahnûn, IV, 135; İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâleddîn Yûsuf b. Abdullah, *el-Kâfî fî fikhî ehli'l-Medîneti'l-Mâlikî* [nşr. M. M. Uhayd el-Moritânî], Riyad 1400/1980, I, 359; Mevâk, Ebû Abdullah Muhammed b. Yûsuf b. Ebû'l-Kâsım el-Abderî, *et-Tâc ve'l-iklîl*, Beyrut 1398, IV, 547). Mâlikîler'e göre yol güvenliği riski varsa zarûreten süftece düzenlenebilir (Şihâbeddîn el-Karâfî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. İdrîs, *ez-Zahîre* [nşr. Muhammed Haccî], Beyrut 1994, V, 291, 293; Haraşî, Muhammed b. Abdullah, *Şerhu Muhtasan Halil*, Bulak 1318, V, 231-232; Mevâk, IV, 547; Nefrâvî, Ahmed b. Guneym, *el-Fevâkihü'd-devânî*, Beyrut, ts. [Dârü'l-ma'rîfe], II, 89; Adevi, Ali b. Ahmed, *Hâşîye* [Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, *Şerhu Muhtasan Halil* içinde], Beyrut, ts. [Dâru sâdir], V, 231-232; Derdir, Ebû'l-Berekât Ahmed b. Muhammed, *eş-Şerhu'l-kebîr* [nşr. Muhammed Alî; Desûkî'nin *Hâşîye'si* ile birlikte], Beyrut, ts. [Dârü'l-fîkr], III, 225-226). Alacaklının gideceği yere ulaştırılan bütün yollarda can ve mal tehlikesi mevcutsa bu ikisinin muhafazasındaki maslahat, menfaat sağlayan karz zararını önceleyeceğinden özellikle nakli müşkül aylar için süftece düzenlenmesi mendup ve hatta vâcip olur (Haraşî, V, 232; Adevi, V, 232; Derdir, III, 226; Desûkî, III, 225). Ayrıca onlara göre işlemde sadece borçlunun yararlanmasında durumunda süftece düzenlenmesi câizdir (Sahnûn, IV, 135; Mevâk, a.y.; Nefrâvî, a.y.; Derdir, III, 226). Mâlikîler'den İbn Abdülhakem ve Hanbelîler transfer masrafı olmadığı takdirde süfteceye cevaz vermiştir. Ahmed b. Hanbel'den gelen başka bir rivayete dayanan İbn Teymiyye (Takiyyüddin Ahmed b. Abdülhalîm, *Mecmû'u fetâvâ* [nşr. Abdurrahman b. Muhammed], Riyad 1381-86, XX, 515; XXIX, 455-456, 530-531, 534), İbn Kayyim el-Cevziyye (Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ebû Bekir, *İlâmü'l-muvakkir'in* [nşr. Tâha Abdürraûf Sa'd], Beyrut 1973, II, 11) ve İbn Kudâme (*el-Mugnî*, IV, 211-213) mutlak cevaz görüşünü tercih etmişlerdir. Çünkü iki tarafın da süftece işleminde menfaati vardır. Yani mukteriz dahi karzın aslî menfaatine iâveten karz bedelini başka bir beldeyedeki malından ödeme avantajı kazanır (aksi takdirde tediye için oradaki malını bulunduğu yere nakil masraf ve riskini üstlenecektir). İşte mukterizin elde ettiği bu ikinci yarar mukterizin karz bedelini başka beldeye hem masrafsız hem de garantili şekilde nakletme menfaatine karşılık gelir. Süftecede malın itlâfını yasaklayan hadislerle de uygunluk vardır. İslâm hukuk doktrininde kimseye zarar vermeyen maslahatlar meşrudur ve hakkında yasaklayıcı bir nas bulunmaması sebebiyle aslî ibâha hükmü uygulanır.

91 Ancak İslâm hukukunda süftece ile havâle arasında bazı farklar vardır: 1. Havâle işleminde transferi yapılan borcun normalde önceden olduğu transfer edilirken süftece işleminde karz özellikle süftece hazırlanması maksadıyla oluşturulmaktadır. 2. Süftecede -en azından nazariyede karz beldeye, havâlede borç zimmetten zimmete nakledilir; 3. Süftecede sadece mukteriz teberra kabilinden veya iki taraf da karşılıklı olarak ek yarar elde edebilir, halbuki muhatap açısından sırf zarar (teberruât) içeren ivazsız bir işlem sayılan- havâlede lehtar keşideciden havâleyi kabul mukabilinde bir bedel isteyemez; 4. Havâlede -muhatap umumiyetle borçludan daha varlıklı olduğundan-kabulünde teberra unsuru mevcutken süftece için böyle bir genelleme yapılamaz; 5. Havâlede üç taraf varken süftecede keşideci ile muhatabin aynı olduğu durumlarda fiilen iki taraf bulunmaktadır; 6. Süftecenin aksine havâlede yol güvenliği unsuru başlıca endişeyi oluşturmaz.

92 Örnek bir ibranâme için bk. Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *eş-Şurâtü's-sagîre* (nşr. Ruhi Özcan), [baskı yeri yok], ts., II, 563.

Muhatabın, süftece bedelini ödeme mecburiyetine dair farklı görüşler vardır.⁹³ İslâm Konferansı Teşkilâtı'na bağlı Fıkıh Akademisi'nin 1415 (1995) yılında aldığı bir kararda karşılıksız yapılan havâlenin Hanefîlerce mutlak havâle, diğer üç mezhep tarafından süftece olarak nitelendirildiği, karşılıklı havâleninse -keşideci kamuya açık hizmet veriyorsa- ücretli vekâlet sayıldığı ve ecîr-i müşterek konumundaki keşidecinin ilgili meblağı tazminle yükümlü olacağı belirtilmiştir.⁹⁴

Süftecenin ekonomiye katkısı sermayeyi oldukça likit ve uluslararası ölçüde mobil hale getirmesidir. Ancak hakkındaki fikhî değerlendirmelerden ve uygulamaya ilişkin rivayetlerden anlaşıldığı üzere süftecelerin tedâvül kabiliyeti -çoğunlukla nama (bazan hamiline) düzenlendikleri için- sakke nisbetle çok düşük kalmıştır (nitekim günümüzün nama yazılı poliçeleri de sürümü en az ve zor olan kıymetli evraktır). Geniza evrakı arasındaki ve İslâmî kaynaklardaki örneklerden anlaşıldığı üzere süfteceler özellikle sürekli ve doğrudan irtibat halindeki yerler arasında olmak kaydıyla uzun mesafelere gönderilebiliyordu.⁹⁵

Abbâsîler devrinde yerel beytümâllerden merkezî hazineye yapılan ödemeler için süftece kullanılıyordu. Meselâ Ahmed b. Tolun'un 262-266 (875-879) yılları arasında Mısır'dan Abbâsî Halifesi Mu'temid'-Alellah'a gönderdiği süftecelerin yekünü 2.200.000 dinarı buluyordu.⁹⁶ Yine Hûzistan, Suriye ve Mısır vergileri gibi büyük meblağlar Bağdat'a süftece aracılığıyla aktarılıyordu.⁹⁷ Kâsım b. Dînâr ve Ahmed b. Muhammed b. Rüstem vezirlikten azledilmeden önce Ali b. İsbâ İbnü'l-Cerrâh'a 600.000 dirhemlik süftece keşide etmişti.⁹⁸ Ebû Abdullah el-Berîdî vezirliğe atanan İbn Mukle'ye Ahvâz'dan 300.000 dinarlık

93 Ebû Yûsuf'a göre muhatap kendisine getirilen süfteceyi inceledikten sonra kabul ederse -asıl borçlu konumuna geçeceğinden- ödeme taahhüdünde bulunsun bulunmasın üzerinde yazan bedeli edâ yükümlülüğü altına girer. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ise muhatapın ödeme taahhüdünün asıl borçlu mükellefiyeti doğuran sahih bir hukukî üstlenme olduğu kanaatindedir ki mezhepte mutemet görüş budur (Tahâvî, *eş-Şurât*, II, 563; Kâdîhân, III, 71; *el-Fetâva' Hindiyye*, III, 294). Yazılı akidlerde kabul beyanının icap beyanı taşıyan belgenin muhataba sunulduğu mecliste gerçekleşmesi akdîr geçerliliği için şart koşulmuştur. Muhatap ödemediği takdirde keşidecinin yükümlülüğü bakiyedir.

Süftece, ana unsurlarında eksiklik bulunması veya keşidecinin ödemediği menetmesi (ödememe tâlimatı) durumunda muhatap tarafından ödenmeyebilir. Ancak, Ebû Bekir Muhammed b. el Fazl'a göre, keşidecinin ücretli adamı (ecîr) konumundaki bir muhatap süfteceyi kabul ederek bedelini kısmen ödeyip kalanı için de asıl borçlu olarak (sözlü ikrarının veya şahitlerin eşlik ettiği) yazılı ödeme taahhüdünde bulunduğundan sonra kendisine keşideciden o süfteceyi kabul etmemesi, ettiyse de ödemeksizin geri vermesi yönünde bir tâlimat gelmişse, muhatap lehtarın daha önce süftece bedelini keşideciye ödemiş olması durumunda bakiyesini tediyyeden kaçınabilir (ancak edâsını gerçekleştirdiği miktarı geri alamaz), aksi takdirde kaçınamaz.

Ne var ki muhatap ödeme taahhüdünde bulunmamışsa her iki durumda da tediyyeden imtina edebilir. Eğer muhatap keşideciye borçluluğunu (veya lehtarın keşideciden alacaklılığını) ikrar eden bir tüccar olarak süfteceyi kabul etmiş ve bedelini kısmen ödeyip kalanı için de asıl borçlu olarak yazılı ödeme taahhüdünde bulunmuşsa bakiyeyi ödemeye zorlanır. Lehtar muhatapın süfteceyi tediye taahhüdünde bulunduğunu savunurken muhatap onun kendisinden böyle bir alacağı olmadığını söylese ve fakat ödemeyi üstlenmediğini belirtmese muhataptan lehtara iddia edilen sebeple söz konusu bedeli borçlanmadığına dair yemin etmesi istenebilir (Kâdîhân, III, 71-72; *el-Fetâva' Hindiyye*, III, 294-295).

94 *Mecelletü'l-Mecma'î'l-fikhi'l-İslâmî*, IX/1 (Cidde 1996), s. 370.

95 Goitein, I, 244; ayrıca Endülüs'ten Irak'a keşide edilen bir süftece için bk. Serrâc, Ebû Muhammed Ca'fer b. Ahmed, *Mesâri'u'l-uşşâk*, İstanbul 1302, s. 10.

96 İbn Asâkir, XVII, 48.

97 İbn Miskeveyh, I, 23, 43, 146, 150, 187, 350.

98 A.e., I, 187.

süftece göndermişti.⁹⁹ Mu'tazîd-Billâh da Kâbe ve civarının bakım-onarım işleri için Bağdat'tan Mekke'ye yaptırdığı para transferlerinin bir kısmı için süftece düzenletmişti.¹⁰⁰ Cehbezler para havâlesi yanında takas işlerinde de aracılık yapıyor ve bu iş için "süftece" tanzim ediyorlardı. Tüccar da Irak içinde bir şehirden diğerine,¹⁰¹ Mısır'dan ve Endülüs'ten Irak'a,¹⁰² Irak'tan Mısır'a¹⁰³ süftece keşide ediyordu. Süftecenin çeşitli ferdî işlemlerde de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Meselâ ihtiyaç sahibi birisi Diyârrebîa Emîri Abbas b. Amr el-Ganevî'den çevredeki bir başka emîre hitaben 500 dinarlık süftece almış, muhatap bedeli ödemekten kaçınmış ancak kurduğu mezâlim meclisine başvuran lehtara ödemeyi yapmak zorunda kalmıştı. Bir kadın uzun süre ortadan kaybolan eşinden 200 dinarlık bir süftece almıştı. Dînever'de vefat eden birisinin Bağdat'taki amcazâdesine olan vasiyeti tereknesinin bir kısmı satılarak düzenlenen yedi yüz küsur dinarlık bir süftece aracılığıyla ödenmişti.¹⁰⁴ Hattâ ilk dönem sûfîlerinden Ali b. Sehl (ö. 307/919) mutasavvıf arkadaşı Amr b. Osman el-Mekkî'ye olan 30.000 dirhemlik borcu için İsfahan'dan Mekke'ye süftece keşide etmişti.¹⁰⁵ Memurlara rüşvetin bile süftece aracılığıyla ödendiğine dair örneklere rastlanmaktadır.¹⁰⁶

Doktrindeki yasağa rağmen, cehbez ve sarraflara hem süftece düzenleme¹⁰⁷ hem de iskonto etme karşılığında belli bir komisyon ödendiğini gösteren çeşitli örneklere rastlanmaktadır; meselâ 301 (913) yılında Vezir Ali b. İsâ devletin vergi alacaklarının iskontosu için cehbezlere altmışta bir veriyordu.¹⁰⁸ Geniza evrakı da Yahudiler arasındaki uygulamada süftece düzenlenmesinden ücret alınabildiğini, muhatabın tediyeyi reddedebildiğini ve geç ödeme sebebiyle gecikme cezası vermek zorunda kalabildiğini, süftecelerin ciro edilerek ödemelerde kullanılabildiğini göstermektedir.¹⁰⁹ Süftece bedellerinin bazan muhatabın sıkışıklığı, bazan da lehtarın ihtiyacı sebebiyle kısmen veya peyderpey ödendiği de olabilirdi. Meselâ Basra'daki bir uncuya ibraz edilen vadeli bir süftecenin bedeli lehtar tarafından her gün ihtiyacına yetecek kadarlık taksitler halinde alınmıştı.¹¹⁰

99 A.y.

100 Ezrakî, Muhammed b. Abdullah, *Ahbâu Mekke ve mâ câ'e fihâ mine'l-âsâr* (nşr. Rüşdî Sâlih Melhas), Beyrut 1399/1979, II, 112.

101 İbn Miskeveyh, III, 440; Safedî, Selâhaddin Halil b. Aybeg, *el-Vâli bi'l-vefeyât* (nşr. Ahmed el-Arnaût - Türkî Mustafa), Beyrut 1420/2000, XVII, 340.

102 Serrâc, a.y.

103 Yâkût el-Hamevî, IV, 359.

104 Dûrî, Abdülaziz, *Târîhu'l-'Irâki'l-iktisâdi fi'l-karni'r-râbi'i'l-hicrî*, Beyrut 1974, s. 168-169.

105 Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin, *Tabakâtü's-sûfiyye* (nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1419/1998, I, 187.

106 Tenûhî, I, 213.

107 Bazı örnekler için bk. Goitein, I, 243-244.

108 Sâbî, s. 50; Tenûhî, VIII, 41.

109 Goitein, I, 241, 243, 244.

110 Tenûhî, VIII, 222.

Bazan süfteceler özel ulaklarla gönderilirdi.¹¹¹ Süftecenin sak (ödeme emri) anlamında kullanıldığı da görülmektedir; meselâ 737 (1337) yılında Mısır'da Memlûk Sultanı el-Melikü'n-Nâsır Muhammed zamanında hükümet tarafından tüccara malları karşılığında süftece verilmiştir.¹¹² Süftecelerın günümüzdeki seyahat çeklerine benzer işlev gördüklerine dair örnekler de vardır; meselâ birisi yanına yekünü 5000 dinarlık süftecelerinden başka bir şey almaksızın rehber ve iki köle eşliğinde Bağdat yolculuğuna çıkmıştır.¹¹³

Sonuç

Müslümanlar başlangıçta siyasî daha sonraki dönemlerde ise kültürel birliğe dayanan ve Atlantik kıyılarından Çin sınırına, Volga havzasından Sahrâ'ya kadar yayılan dârüislâmın tamamını kapsayacak şekilde kurumsal bir kimlik üreten İslâm "ortak pazarı"nı kurmuşlardır. Yukarıdaki açıklamalardan sak ve süftecelerın tarih boyunca İslâm ortak pazarında yaygın bir şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Dünya finans pastasından büyük bir pay alınması, özellikle de içinde bulunduğumuz dönemde ellerinde muazzam petro-dolar rezervleri oluşan dış yatırımcılara yeni câzip alanlar açılması arzulanıyorsa sukûkün yakın geçmişte tartışılıp çeşitli sebeplerle uygulamaya konmadığı ülkemizde de ihraç edilebilmesi için gerekli kanunî düzenlemelerin acilen yapılması önerilmektedir; aksi takdirde bu konuda tarihin bile gerisine düşüleceği vurgulanmalıdır. Çünkü yedi yıl içinde yaklaşık 89 milyar dolarlık bir hacme ulaşan sukûk piyasasının genişlemesi hızla sürmektedir.

---

111 İbn Miskeveyh, I, 150.

112 Makrîzî, V, 420.

113 Tenûhî, I, 215.

İSLAMİ HİSSE SENEDİ (SUKÛK): GİRİŞ VE UYGULAMA SUKÛK KONUSUNDA SON BİLGİLER

Shariq Nisar

İslami finans alanında ortaya çıkan son yenilikler, İslami finans sektörünün dinamiklerinde köklü değişimlere yol açmıştır. Özellikle hisse senedi ve tahvil alanına bakarsak, son yıllarda Sukûk'un, başka bir ifadeyle İslami tahvilin, artan oranda kullanılabilir hale geldiğini görüyoruz. Bir taraftan varlığa dayalı devlet tahvili ihracı yoluyla kamuda finansman ihtiyaçlarını karşılama uygulaması yaygınlaşırken, öte yandan firmaların şirket hissesi karşılığı sukûk satışıyla para toplaması şeklinde uygulamalar sürüyor. 2000 yılında 336 milyon dolarlık mütevazı bir meblağla (3 adet) başlayan sukuk, 2006 yılı sonunda 77 adete ulaşmış ve toplamda 27 milyar doları aşmıştır. Bu toplam rakamın 2007 sonunda 35 milyar doları aşması bekleniyor. Sukûk, uluslar arası piyasada İslami açıdan uygun yöntemlerle para toplamanın en başta gelen mekanizmalarından biri olarak ortaya çıkmıştır. Çokuluslu şirketler, bağımsız kuruluşlar, kamu şirketleri ve finansal kurumlar uluslar arası sukuk ihracını sendikasyon kredilerine alternatif olarak kullanıyorlar.

Sukûk nedir? Nasıl düzenlenir? Bildiğimiz hisse senedinden ve geleneksel tahvil işlemlerinden farkı nedir? Aşağıdaki makalede tüm bu detayları bulacaksınız.

Sukûk Nedir?

Sukûk, genel olarak "İslama uygun Hisse Senedi" olarak tanımlanabilir. En basit şekliyle bir malın mülkiyetini veya intifa hakkını temsil eder. Sukûk almak yoluyla basit anlamda nakitle ifade edilen bir alacak söz konusu değil, gerçekte bir mal üzerinde hak sahibi oluyorsunuz. Bu, aynı zamanda sukûk'u klasik hisse senetlerinden ayırıştırıyor. Zira ikincisinde faizle işleyen tahviller varken, sukûkta aslen aktiflere dayalı bir yatırım sertifikası söz konusudur.

Sukûk, "sak" kelimesinin çoğuludur. Ortaçağda Müslümanlar arasında ticari ve diğer faaliyetlerden doğan finansal mükellefiyetleri temsilen kullanılmış bir değerli kağıt çeşididir. Ancak sukûkun bugünkü niteliği değişmiştir.

Zira hisse senedi ihracı yoluyla belli bir varlığa ortaklığı temsil eden hisseler, sertifika şeklinde piyasada el değiştirmektedir.

Sukûk ve Hisse Senedi

»Hisse senedi, sözleşmeye dayalı bir borç yükümlülüğüdür. Borçlu, belirlenmiş bir tarihte, hisse senedini elinde bulunduran kişiye anapara ve faiz öderken, sukuk hamili ise söz konusu varlık üzerinde hissesi oranında gerçek hak sahibidir. Sonuç olarak sukuk hamilleri, sahibi oldukları sukuklardan doğan gelirleri aldıkları gibi, aynı zamanda sukuka konu olan mal varlıkları üzerindeki hisseslerini de muhafaza ederler.

»Sukûk'un ayırt edici özelliklerinden biri de hamiline olan borcu temsil ettiği durumlarda ikinci el piyasada el değiştirmez ve vade sonuna kadar veya nominal değerinde satılincaya kadar bekler. İslami Finans Kurumları Muhasebe ve Denetleme Teşkilatı (AAOIFI) sukuku şöyle tanımlar:

“İştirakin kapanmasından, sertifikaların bedelinin alınmasından ve herhangi bir özel yatırım faaliyetinin duran varlıklar, irtifa hakkı veya öz sermayesi olarak eşit hisseler şeklinde kullanıma sokulmasından sonraki değeri ifade eden sertifikalar”.

Tablo: Sukûk İhracı (US \$ milyon)

Yıl	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Şirket Sukuku	336.3	530	179.9	4537.06	5731.19	11358.89	24526.32
Devlet Sukuku	0	250	800	1180	1479.35	706.5	2271.6
Toplam Sukuk ihracı	336.3	780	979.9	5717.06	7210.54	12065.39	26797.92
Artış oranı		131.94	25.63	483.43	26.12	67.33	122.11

Kaynak : IFIS.

Yukarıdaki tablo, sukukun 2000 yılından bugüne kadar geçen sürede nasıl büyüdüğünü göstermektedir. 2000 yılında sukukun topla hacmi sadece 336 milyon dolardı.

O zamanlar henüz varlığa dayalı sukuk piyasada yoktu. Burada görüyoruz ki, 2001 yılında 336 milyon dolar olan sukuk miktarı 6 yıl gibi kısa bir zaman diliminde 27 milyar doları aşmıştır. En çarpıcı büyüme oranı ise 2003 yılında (yüzde 483) görülmektedir. 2006 yılında da yüzde 122'lik bir büyüme görülmüyor.

Yararları ve Özellikleri

»İslami açıdan caiz olan bu sermaye piyasası ürünü orta ve uzun vadede sabit veya değişken oranlarda kazanç sağlamaktadır. Uluslararası değerlendirme kuruluşları tarafından kabul görmekte ve değerlendirmeye tabi tutulmakta. Böylece yatırımcılar da sukuk olayının risk/kazanç parametrelerini izleme imkânına sahip olabilmektedirler.

»Yatırım sürecinde gelir miktarını kolayca kontrol etme ve sukuk sermayesini doğru yönde değerlendirme imkanı.

»Likit bir enstrumandır ve ikincil piyasalarda alınıp satılabilir.

Sukûk Fonların Kullanımı

Sukûkun en yaygın kullanımlarını üç kategoride tanımlamak mümkün: Projeye dayalı, mal varlığına dayalı ve bilânçoya dayalı.

a. Projeye endekli Sukûk

Bu kategoride, özel projeler için oluşturulan sukûk yoluyla para toplanır. Mesela Katar Global Sukuk, Doha'da kurulan Hamad Sağlık Kenti (HMC)'nin inşaatı için gerekli kaynağın temin edilmesi amacıyla 2003 yılında Katar devleti tarafından piyasaya sürüldü. Bu olayda joint venture sermayesi şeklinde sınırlı sorumlu bir sukuk söz konusu. Burada HMC adına kayıtlı araziye ortaklık şeklinde hisse satışları yapıldı. Yatırıma dönüştürülen arsa bedelleri 2010 Ekim vadeli 700 milyon dolar bedelli İcaraya dayalı hisse senetleri şeklinde piyasaya sürüldü. Yıllık getiri miktarı LIBOR artı yüzde 0,45 olarak belirlendi.

b. Varlığa endekli Sukûk

Bu sistemde, belirli malların kullanım hakları yatırımcılara satılmak suretiyle kaynaklar değerlendirilmektedir. Mesela Malezya devleti

2002 yılında, İcara Sukuk fonu şeklinde 600 milyon dolarlık sertifika piyasaya sürdü. Buna göre, Malezya devleti arsaların kullanım haklarını bir fona devretti. Daha sonra ise bunlar 5 yıllığına yatırımcılara satıldı. Fon, elinde tuttuğu arsaların kullanım haklarına karşılık sukuk hissesleri piyasaya çıkarıp yatırımcılara sattı. Bir başka mala dayalı sukuk örneği ise Bahreyn havaalanının genişletilmesini finanse etmek amacıyla çıkarılan 250 milyon dolarlık 5 yıl vadeli İcara sukuktur. Bu durumda sözkonusu olan varlık fona satılan havaalanıdır.

c. Bilânçoya endeksli Sukûk

Bilançoya dayalı sukuk yoluyla fon toplama örneklerinden biri İslam Kalkınma Bankasının 2003 Ağustos ayında piyasaya sürdüğü sukuktur. İslam Kalkınma Bankası, 400 milyon dolar değerinde beş yıl vadeli sukuku uluslararası sermaye piyasasına sürmek yoluyla bu alanda ilk çıkışını yaptı.

Sukûk Çeşitleri

Sukûk, ihtiyaç duyulan İslami finansman ve ticaret türüne bağlı olarak çok farklı şekillerde olabiliyor. Ancak en yaygın olanları arasında icara, şirket (ortaklık), selam ve istisna gibi örnekleri sayabiliriz. AAOIFI tarafından belirlenen ondört çeşit sukuk türünden en yaygın olanları aşağıda açıklanmaktadır:

1. Mudaraba Sukûk

Mudarabaya konu olan malların eşit hisselerini temsilen çıkarılan ve lehdarın adına kayıtlı, hisse oranında sahibine gelir kazandıran yatırım sukukudur. Sukuk hamili aynı zamanda malın gerçek sahibidir. Mudaraba sukuk yoluyla büyük yatırım projelerine halkın katılımı teşvik edilmektedir.

Başlıca Özellikleri:

Mudaraba sukukun başlıca özellikleri aşağıda sıralanmıştır: I. Mudaraba sukuku, ortak mülkiyeti ifade eder ve sukuk ihraç edene karşı özel projelerde sukuk alıcısına hisse hakkı verir.

II. Mudaraba sukuku sözleşmesi, ihraç ile ilgili sermayenin türü, getiri oranı ve diğer şartların şeri hükümlere uygunluğunu gösteren, tüm

bilgilerin yer aldığı ihracın tanıtımındaki resmi bildirimde dayanmaktadır.

III. Mudaraba sukûku alıcısı, elindeki kıymetleri menkul kıymetler piyasasında dilediği şekilde başkalarına devretme hakkına sahiptir. Mudaraba sukukunun satışı aşağıda belirlenen kurallara göre yapılmalıdır:

a. Projenin operasyonundan önce Murabaha sermayesi, para şeklinde ise Mudaraba sukûkunun alım-satımı işlemi nait değişimi gibidir. Bu durumda kıymetli maden alım/satım (bey ve şıra) kuralları uygulanmaktadır.

b. Murabaha sermayesi borç şeklinde ise İslamiyetin borç hukuku kurallarına uyması gerekir.

c. Murabaha sermayesi nakit, mal, emlak, alacak ve nemadan oluşan sepet şeklinde ise, karşılıklı anlaşmaya dayalı piyasa fiyatı üzerinden işlem yapılmalıdır.

IV. Sukûk alıcılarından fon toplayan SPV/ idareci kendi fonuna da yatırım yapabilir. Mudarip olarak kardaki payına ilave olarak katkıda bulunduğu kendi sermayesi oranına göre getiri elde eder.

V. Satış duyurusu veya Mudaraba sukûku, ihraç eden veya fonun yöneticisi tarafından sermaye, sabit getiri veya sermaye oranına göre getiri için herhangi bir garanti içermemektedir. Aynı şekilde;

a. Satış duyurusunda veya ihraç edilen Mudaraba sukûkunda, sukuk alıcısına belirli bir miktarda ödeme yapılacağına dair garanti verilmez.

b. İslami kurallar uygulanarak gelir paylaşılır; yani kar veya hasılat değil, sermayedeki artış paylaşılır.

c. Projenin kar ve zarar durumu yayımlanmalı ve sukûk alıcılarına bildirilmelidir.

VI. Sermaye kaybı gibi beklenmedik durumlar için kardan kesinti yapılmak suretiyle yedek akçe oluşturulabilir.

VII. Satış duyurusu, mudaraba sözleşmesinden bağımsız olmak şartıyla yasal veya finansal herhangi bir getiri olmadan projedeki zararı karşılamak amacıyla üçüncü kişilerin belirli bir miktar hibe vaadini içerebilir.

Üyelik için belirlenmiş zamanır bitiminde, sukûk alıcısı menkul kıymet piyasasında, kendi rızasıyla satış yaparak veya değiş-tokuş yoluyla mülkiyet hakkını başkasına transfer edebilir.

Adım adım işlemler:

- »Mudarebeye girecek olan taraf (mudarib), bir projenin yapılması/ yürütülmesi için proje sahibi ile bir anlaşma imzalar.
- »SPV (Sukuk ihraç eden Fon kuruluşu) para toplamak üzere sukuk ihraç eder.
- »Mudarib, proje faaliyetlerinin yatırımcılara satışından kaynaklanan kar ve sermaye girişlerini, düzenli olarak toplamaya başlar.
- »İşlemin tamamlanmasından sonra Mudarib bitmiş olan projeyi sahibine teslim eder.

Mudaraba Sukûku Uygulaması

Shamil Bank (Bahreyn), Suudi Arabistan'da faaliyet gösteren bir gayrimenkul şirketiyle arazi geliştirme projesi (Al Ehsa Special Realty Mudarabası) ile 360 milyon Suudi Riyali değerinde yatırım sermayesi temin etmiştir. Mudaraba yatırımının amacı, yatırımcılarına arazi finansmanına katılımlarından dolayı yıllık getiri sağlamaktır.

2. Müşaraka Sukûku

Müşarakaya konu olan değer'n sahipliğini temsil eden bir yatırım şeklidir. Mudaraba sukuk sisteminden pek farkı yoktur. Ancak sukuku ihraç eden taraf ile bu sukukları ellerinde bulunduran taraf arasındaki ilişkinin şekli farklıdır. Sukuku ihraç eden taraf, yatırım kararlarında fikir danışabilmek amacıyla, sukuk hamillerinden oluşan bir komite kurmaktadır.

Müşaraka sukuklar, yeni bir projenin devreye sokulması veya mevcut bir projenin geliştirilmesi ya da ortaklığa dayalı bir ticari faaliyetin finanse edilmesi gibi amaçlarla kullanılırlar. Sertifikayı elinde bulunduranlar hisseleri oranında projenin veya faaliyetin sahibi olurlar. Bu Müşaraka sertifikaları ciro edilebilir enstrüman olarak işlem görür ve ikincil piyasalarda alınıp satılabilirler.

"Yeni bir projenin hayata geçmesi, mevcut bir projenin geliştirilmesi veya herhangi bir ortaklık yoluyla ticari bir faaliyete finansman

sağlamak üzere oluşturulan sertifikalardır. Bu durumda, katılım esasına dayalı olarak Müşaraka veya Mudaraba şeklinde ya da yatırım ajansı olarak sertifikayı elinde bulunduranlar bu projenin veya malın belli hissesine sahip olurlar.” (AAOIFI Standardı 17, 3/6)

Adım adım işlemler:

Şirket ve özel amaçlı araçlar (SPV) belirli bir süre için ve belirlenen kar paylaşım oranı üzerinden Müşaraka Anlaşması altına alınır. Aynı zamanda şirket, SPV'nin müşaraka hisselerini periyodik bazlı olarak üzerine alır.

- » Şirket (Müşarık olarak) arsa veya diğer fiziki varlıkları ile Müşaraka'ya iştirak eder
- » SPV (Müşarık olarak) yatırımcılardan aldığı nakit vb. değerleri Müşaraka'ya yatırır.
- » Müşaraka, arsa veya diğer fiziki değerleri geliştirmek üzere şirketi acenta olarak tayin eder. Şirket, Müşaraka'ya verilmiş olan para ile bu işleri yapar ve geliştirdiği arsaları Müşaraka adına satar veya kiraya verir.
- » Bunun karşılığında acenta (şirket), değişken bir teşvik primine ilaveten, sabit ajans ücreti alacaktır.
- » Karlar sukuk hamillerine ödenir.
- » Şirket, Müşaraka'nın SPV nezdindeki hisselerini önceden mutabık kalınan fiyat üzerinden, yıl ortasında ve SPV'nin Müşaraka içindeki hisselerinin sona ereceği tarihte satın alacağını kesin olarak taahhüt eder.

Müşaraka Sukûku Uygulaması:

Emirates Airline'nın 550 milyon USD değerindeki 7 yıllık sukuku, Müşaraka ile yapılmıştır.

Müşaraka veya ortak girişim Dubai Havaalanının yanında bulunan ve daha sonra Emirates'e kiralanacak yeni genel müdürlük binasının ve mühendislik merkezinin inşaatı için kurulmuştur. Müşarakadan gelen kira geliri şeklinde olan kar, güvence sertifikasındaki periyodik ödemeyi yapmak için kullanılacaktır. Sitara Kimyasal Sanayileri Ltd, Haziran 2002'de 360 milyon Riyal değerinde kar-zarar paylaşımına dayalı dönemsel finans sertifikalarını (TFC's) ihraç etmiştir. TFC's beş yıl için sabitlenmiş olup kar/zarar paylaşımı şirketin Kimya bölümünün

kar/zararına endekslenmiştir. Kuveyt Finans Kurumu (KFH) Likidite Yönetim Merkezi (LMC) ve Al Muthanna Yatırım Şirketi(MIC), yetkilendirilmiş ana düzenleyiciler olarak Kheiran Pearl City projesinin parçası olan Lagon City rezidans ve ticari emlak projesini desteklemek için 125 milyon US\$ Lagoon City Muşaraka sukuku ihraç etmiştir.

3. İcare Sukûk

Bu sukuk türü, kiradaki bir gayrimenkulde bulunan eşit hisse sahibi olma veya gayrimenkulün intifa hakkını temsil eder. İcare sukuku sahiplerine gayrimenkulün mülkiyet hakkını, kirasını almayı ve sukuku kiracının haklarını etkilemeyecek şekilde elden çıkarma, mesela alım-satımını yapma hakkını tanıır. İcare sukuku sahipleri söz konusu gayrimenkulün bakım maliyetlerini üstlenmektedirler. İcara sukukta, bir kira sözleşmesi ile bağlanmış tanımlı, mevcut ve bilinen varlıkların mülkiyet hakkı sahiplerinde kalır ve kira bedeli sukuk sahibine ödenir. İcara kiralari kiracının intifa hakkını kullanma dönemi ile ilişkili olmayabilir. Tarafların ortak kararı ile kiralamanın öncesinde, kiralanan durumda iken veya kiraladıktan sonra yapılabilir. Bu esneklik çeşitli türlerde kontratların geliştirilmesini ve sukukun çeşitli amaçlar için kullanılmasını sağlamaktadır.

İcare sukûkun özellikleri:

1. İcare sözleşmesinde, kiraya verilen mallar ve kira bedeli açık olarak belirtilmeli; eğer bu yapılmış ise, henüz inşaat halinde olan bir gayrimenkul veya bina da kiraya verebilir. Sözleşmede tüm detaylar belirtilmek kaydıyla, kiraya veren, kira tarihinde hazır olmak üzere sözleşme konusu gayrimenkulü üzerine alır, inşa eder veya satın alabilir. (AAOIFI, 2003: 140-157). Kiraya verenin gayrimenkulden beklediği faydayı sağlamaması durumunda, kiradaki gayrimenkulü satabilir. Bu durumda yeni sahibi kiralari almaya devam eder.
2. İcarede kira miktarı ve periyodik yenileme şartları açık ve net olmalı. Belli kıstaslara göre sabit kalabilir, artabilir veya azalabilir.
3. Şer'ia hükümlere göre, gayrimenkulün kendisine veya temel özelliklerine ait masraflar mal sahibine aittir. Ancak kullanımı ilgilendiren bakım masrafları kiracıya aittir.
4. İcare sukukunun ihraç sürecinde varlığı satın alan ve yatırımcılara sukuku dağıtan bir SPV vardır. SPV varlığı ödemeyi yaparak satın alır

ve daha sonra varlık üçüncü tarafa kullanım için kiraya verilebilir. Kiracı SPV'ye periyodik olarak kirayı öder ve SPV sukuk sahiplerine kira bedelini dağıtır.

5. İcare sukuk ciro edilebilir ve ikincil piyasada alım satımı yapılabilir.

6. İcare sukuk, kendisini ihraç edenlere yönetim ve pazarlama açısından bir hayli esneklik sağlar. Merkezi hükümetler, belediyeler, vakıflar veya özel ve kamu sektöründe faaliyet gösteren tüm varlık sahipleri bu sukuk türünü ihraç edebilmektedirler. Buna ek olarak finansal aracı kuruluşlar veya doğrudan varlık sahipleri de ihracı gerçekleştirebilirler.

Adım adım işlemler:

- » Yükümlü sözkonusu varlığı önceden anlaşılmış olan fiyattan SPV'ye satar.
- » SPV satın aldığı fiyata eşdeğer bedelle sukuk sertifikası ihraç ederek finansman toplar.
- » Bunlar satıcı sıfatıyla yükümlüye geçer.
- » Belirlenmiş bir süre için SPV ve yükümlü arasında kira sözleşmesi imzalanır. Burada yükümlü gayrimenkulü yeniden kiralar.
- » SPV periyodik olarak yükümlüden kira alır.
- » Toplanan kiralar yatırımcılara, yani sukuk hamillerine verilir.
- » Vade bitiminde veya herhangi bir tasfiye durumunda, SPV önceden belirlenmiş bir fiyattan varlığı yükümlüye geri satar. Bu tutar icara sukuktan kaynaklanan tüm borçlara eşit olmalıdır.

İcare Sukûk Uygulaması

Aralık 2000 tarihinde, Kumpulan Guthrie Berhad (Guthrie)'a bankaların oluşturduğu bir konsorsiyum tarafından 1,5 milyar riyal (400 milyon ABD doları) tahsis edildi. Böylece Guthrie'nin Endonezya'da hurma yağı yatırımı yapması için gerekli imkân sağlanmış olacaktı. Daha sonra bu konsorsiyuma, Sukuk ihracına ortak olarak katılma teklifi yapıldı. 350 milyon dolarlık sukuk ihraç eden Sarawak Corporate Sukuk Inc. (SCSI) ile Sarawak Economic Development Corporation (SEDC) icara sukuk yoluyla 350 milyon dolar toplamış oldu. Sertifikalar 5 yıl vadeli olarak düzenlendi ve buradan elde edilecek finansmanla 1st Silicon (Malaysia) Sdn Bhd. firmasından belli mülkler satın alınacak. Daha sonra sukuk ihraç eden taraf bu mülkleri, belirlenen fiyat üzerinden 5 yıllığına kiraya verecek.

4. Murabaha Sukûk

Bu sukuk türünde sertifika ihraç eden taraf Emtia Murabahası satıcısı, murabaha alan emtianın alıcısı ve fon da emtianın satın alma maliyetidir. Sertifika sahipleri murabaha emtiasına sahip olurlar ve emtianın tekrar satışında nihai satış fiyatı hakkına sahiptirler. Murabaha temelli sukukun hukuki olarak geçerli olması için sadece birincil piyasada işlem görmesi gerekir. Sukukun ciro edilmesi veya ikincil piyasada işlem görmesine İslam hukuku tarafından izin verilmemiştir. Çünkü sertifikalar, emtia alıcısının sertifika sahiplerine borcunu temsil etmektedir ve borcun vadeli olarak alınıp satılması faizle sonuçlanacağından izin verilmemiştir.

Borç enstrümanı olmasına rağmen büyük bölümü muşaraka veya icara sukuku gibi ciro edilebilir enstrümanlardan oluşan ve bir portföyün küçük bir parçasını oluşturursa murabaha sukuku ciro edilebilir. Murabaha sukuku, İkiik açısından borcun anlaşılan fiyat üzerinden satışı (bai-al-dayn) konusuna daha müsamahalı bakan Malezya'da yaygındır.

Adım adım işlemler:

- » SPV ve borçlu arasında ana sözleşme imzalanır.
- » SPV yatırımcılara sukuk ihraç eder ve bunun karşılığında finansman toplar.
- » SPV emtia satıcısından spot piyasada emtia satın alır.
- » SPV emtiayı kar marjını da ekleyerek spot fiyattan anlaşılan zaman diliminde taksitli ödenmek üzere borçluya satar.
- » Borçlu emtiayı spotta emtia alıcısına satar.
- » Yatırımcılar nihai satış bedelini ve kazancı tahsil ederler.

Murabaha Sukûk Uygulaması

Bahreyn menşeli yatırım firması Arcapita Bank Bayerische Hypo-und Vereinsbank AG, Standard Bank Plc ve WestLB AG, London Branch (yetkili ana düzenleyiciler olarak birlikte) beş yıllık çok dövizli (USD, EURO ve İngiliz Sterlini) murabaha sukuku ihraç etmişlerdir. Sukukun vadesi beş yıl olup önerilen fiyat üç aylık libor+175 bps dir.

5. Selem Sukûk

Selem Sukuk, Salem sermayesi toplamak için ihraç edilen belgelerdir. Toplanan bu sermaye ile belgeleri alanlar Selem bazlı satılan malların mülkiyetini almış olurlar. Belgeleri ihraç eden bu malların satıcısıdır. Üyeler ise malların alıcılarıdır. Ödenecek üyelik ücretleri malların satınalma fiyatıdır. Selem belgelerini ihraç edenler mal sahipleridir ve bu mal sahipleri Selem bazlı malları ihraç edilen Selem Sukuk belgeleri ile satmaya yetkilidirler.

Selem'a konu olan menkuller bir SPV aracılığıyla çıkartılıp satılabilir. Böylece yatırımcılardan alınan fonlar belli bir malın ileriki bir tarihte teslim alınacağı sözleşme ile SPV şirketine ödenir. SPV ayrıca sözleşmede belirtmiş olduğu miktardaki malı teslim etme zamanında daha yüksek bir fiyattan pazarlaması için bir acente ile anlaşabilir. Alış fiyatı ile satış fiyatı arasındaki fark SPV'nin ve dolayısıyla Sukuk alıcılarının karıdır. Selem için geçerli olan tüm şer'i şartlar Selem Sukuk için de geçerlidir. Alıcının ödemeyi tam olarak yapması; Selem bazlı malın standart bir yapıya sahip olması; malın miktarının, kalitesinin, teslim tarih ve yerinin açıkça belirlenmiş olması bu şartlara örnek olarak gösterilebilir.

Selem ve aynı zamanda Selem Sukuk ile ilgili Şer'i şartlardan biri de alınan malın mülkiyet hakkı gerçekleşmeden ikinci bir satışının yapılamamasıdır. Çünkü bu tür işlemler borç satışı olarak değerlendirilir ve Selem'i likit olmaktan çıkarıp yatırımcılar açısından cazibesini azaltan bir enstrümana dönüştürür. Böyle bir durumda yatırımcı, sadece Selem bazlı menkulün vade zamanı geldiğinde fiyatının daha yüksek olacağını düşünüyorsa Selem belgesini alacaktır.

Adım adım işlemler:

- » SPV hem malları hem de alıcıları bulmak üzere bir acente ile anlaşma imzalar. Acente, Sukuk alıcıları adına malları almayı ve sonrasında yine Sukuk sahipleri adına karlı şekilde malları satmayı taahhüt eder.
- » Selem belgeleri yatırımcılara verilir ve SPV Sukuk getirilerini alır.
- » Selem getirileri ileriki bir tarihte malları satacak olan Acente'ye verilir.
- » SPV Acente'den malları alır.
- » Acente, kar ilave ederek Sukuk sahipleri adına malları satar.
- » Sukuk sahipleri malların satış getirilerini alır.

Selem Sukûk Uygulaması

Bahreyn Hükümeti Selem Sözleşmesinde, Selam Sukuk'un temel mal varlığı alüminyum olarak belirlenmiştir. Sözleşmede, alıcıya peşin ödeme yapması karşılığında belirlenmiş ileriki bir tarihte alüminyum satılacağı taahhüt edilir. Selem Sözleşmesine katılmak isteyen diğer bankaları temsil etmek üzere Bahreyn İslam Bankası (BIB) görevlendirilmiştir. BIB sözleşmeleri ve gerekli dökümanları diğer bankalar adına imzalamaya yetkili kılınmıştır. Aynı zamanda alıcı, Selem'a konu olan malı dağıtım kanalları ile pazarlaması için Bahreyn Hükümetini acente olarak görevlendirmiştir. Bahreyn Hükümeti, BIB alüminyumun satılmasını ve böylece Selem sahiplerine diğer geleneksel kısa vadeli para piyasası enstrümanlarının getirisine eşit getiri getirmesini sağlayacaktır.

6. İstisna Sukûk

İstisna sukuku, sertifika sahibinin sahip olduğu ürünleri imal için gerekli fonların sağlanması amacıyla ihraç edilen ve eşit değer taşıyan sertifikalardır. Üyelikten elde edilen fonlar ürünün maliyetidir; sertifikaları ihraç edenler "üretici" (satıcı/tedarikçi) ve üyeler ise planlanan ürünün alıcılarıdır. Sertifika alıcıları ürüne sahip olurlar ve sertifikanın satış bedeline veya -varsa- paralel istisnayla satılan ürünün satış bedeline hak kazanmaktadırlar. İstisna sukuku büyük altyapı projelerini finansmanına uygundur. Altyükleniciyle paralel istisna sözleşmesi yapma imkânı verdiği için dolayı, İstisna finansal aracılığa uygundur. Böylece bir finansal kuruluş kar etmek amacıyla bir inşaat işlemini yüklenebilir ve altyüklenici sözleşmesiyle inşaat işlemini uzmanlaşmış bir firmaya devredebilir. İslam hukuku bu borç senetlerinin ön (ilk) değerinden farklı herhangi bir fiyattan üçüncü bir kişiye satılmasını yasaklamıştır. Bu nedenle bu tür sertifikalar ikincil piyasada işlem görememektedir.

Adım adım işlemler:

- » SPV, projeye fon temin etmek amacıyla sukûk ihraç eder.
- » Sukûk ihraç getirisi yüklenici/yapımcı tarafından inşaat ve projeyi gelecekte teslim etmek için kullanılır.
- » Malın mülkiyeti SPV'ye devredilir.
- » Mülkiyet/proje nihai alıcıya kiralanır veya satılır. Nihai alıcı SPV'ye aylık taksitlerle ödeme yapar.
- » Getiri sukûk hamilleri arasında dağıtılır.

İstisna Sukûk Uygulaması

Milli Merkezi Soğutma Merkezi (Birleşik Arap Emirlikleri) adına Tabreed'in beş yıllık global şirket sukuku %5.50'lik sabit gelir sağlayan kupon ihraç etmiştir. İcara istisna ve İcara mawsufah fi al dhimmah'den (forwad leasing sözleşmesi) oluşmaktadır. Değeri 136 milyon usd olan mevcut borcu azaltmak ve finansal büyümeyi sağlamak için gerekli fonun bulunması amacıyla ihraç edilmiştir. Durrat Sukuku, Durrat Al Bahrain olarak bilinen Bahreyn Krallığının en büyük rezidans projesinin bir milyar usd'lik rezidans ve alışveriş merkezinin ilk aşamasının altyapı çalışmalarını finanse etmek için ihraç edilmiştir. Sukuk üçer aylık dönemlerde LIBOR+ 125 baz puan getiriye sahiptir, beş yıl için çıkarılmıştır ve erken ayrılma opsiyonu vardır. Buradan elde edilecek nakit, İstisna anlaşmaları yoluyla altyapı geliştirme işinde kullanılacaktır. Her bir istisna anlaşması esnasında Yüklenici işleri tamamlayıp sukuku ihraç eden tarafa devrettikçe, Sukuk ihraç eden taraf ana İcara Anlaşması çerçevesinde Proje Firmasına yazılı bilgi verecek ve temel altyapıyı kiraya verecektir.

7. Karma Sukûk

Sukûk ihracı ve alım-satımının önemli bir yatırım aracı oluşu ve yatırımcıların farklı taleplerinin göz önünde bulundurulması nedeniyle; daha kapsamlı bir sukuk olan "hibrid ya da karma sukuk" piyasada işlem görmeye başlamıştır. Hibrid sukûkta ilgili varlık havuzu İstisna, Murabaha ve İcara'dan oluşabilir. Farklı niteliklerdeki enstrümanlardan oluşan bir varlık havuzuna sahip olmak, fonların daha yüksek hareket kabiliyetine imkan sağlamaktadır. Ancak murabaha ve istisna sözleşmeleri menkul kıymete dayalı enstrümanlar gibi ikincil piyasalarda satılamadıklarından, bir hibridsukukta varlık havuzunun en az %51'i İcara sukuk gibi piyasada alım satımı yapılabilen sukûkdan oluşmalıdır. Murabaha ve istisna havuzun birer parçası olduklarından, bu belgelerin getirisi sadece önceden belirlenmiş sabit bir oranda olabilir.

Adım adım işlemler:

- » İslami finans koordinatörü maddi varlıkları ve aynı zamanda murabaha işlerini SPV'ye transfer eder.
- » SPV, sukûk sahiplerine katılım sertifikası dağıtır ve fonları toplar. Bu fonlar İslami finans koordinatörü tarafından kullanılır.
- » İslami finans koordinatörü SPV'den bu varlıkları anlaşılmalı bir zaman periyodu üzerinden satın alır.
- » Yatırımcılar bu varlıklar üzerinden sabit bir getiri elde ederler

Karma Sukûk Uygulaması

İlk karma sukûk İslam Kalkınma Bankası tarafından ihraç edilmiş olup %68 İcara sukuk, %30.73 murabaha ve %3.4 istisna sukuk şeklindedir. Piyasa sürülen bu sukuka uluslararası pazarlanabilirlik sağlamak için IDB tarafından garantörlük gerekiyordu. Jersey Channel adalarında faaliyet gösteren bir anonim şirket olan Solidarity Trust Services tarafından 400 milyon \$'lık sukuk ihraç edilmiştir. Özel Sektörün Gelişimi İçin İslami Şirket; bu varlıkların konsolide net aktif değer üzerinden IDB'den alınıp Solidarity Trust Services'a satılması şeklinde aracı rol oynamıştır.

Sonuç

Sukûk piyasası henüz olgunlaşma aşamasındadır ve gerek ihraç ediciler gerekse yatırımcılar tarafından her geçen gün daha fazla ilgi görmektedir. Sukûk bugün orta ve uzun vadeli tasarruflar için alternatif bir yatırım aracı olarak geçerliliğini kabul ettirmiş durumdadır. Geçen zaman içerisinde farklı yapıda sukûklar piyasa sunulmuş olmakla birlikte, şu ana kadar ihraç edilmiş sukûkların büyük kısmı icara sukûk niteliğindedir. Sukûkların ikincil piyasa da alınıp satılabilmesi, sukûku alternatif yatırım aracı olarak daha da cazip hale getirmiştir. İcara sukûka nisbeten daha az ilgi görüyor olsalar da, diğer sukûk çeşitleri de gelişmekte olan piyasalardaki yatırımcılar için havaalanı, köprü, baraj gibi belli başlı projelere katılımları noktasında etkin bir rol oynamaktadır. Malezya öncülüğünde başlayan devlet sukûkları, yaygınlaşmakta ve Müslüman yatırımcıların olduğu kadar diğer global yatırım kuruluşlarının da olumlu tepkilerini almaktadırlar.

